

เอกสารประกอบการเสนอผลงานวิจัย
จากนักวิจัยท้องถิ่น
(ฉบับย่อ)

มนุษยศาสตร์

โครงการ
อบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์
โบราณคดีและชาติพันธุ์

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เรื่อง

เสียงจากสังคมชายแดน-ชายขอบ

๑๖ - ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๘

โครงการ “อบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์”
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เสนอผลงานวิจัยจากนักวิจัยท้องถิ่น

เรื่อง

“เสียงจากสังคมชายแดน-ชายขอบ”

กำหนดการ

พุธ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๘

- ๘.๓๐ น. - ๙.๐๐ น. ลงทะเบียน
- ๙.๓๐ น. - ๙.๕๕ น. เปิดการประชุมโครงการ โดย ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง ผู้อำนวยการสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ๙.๕๕ น. - ๑๐.๑๕ น. นำชมการจัดแสดงนิทรรศการของแต่ละพื้นที่ทั้ง ๕ โครงการ
- ๑๐.๓๐ น. - ๑๒.๐๐ น. แนะนำโครงการทั้ง ๕ พื้นที่ โดย ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอการสรุปเนื้อหา
โครงการวิจัยฯ แต่ละพื้นที่
- ๑๒.๐๐ น. - ๑๓.๑๕ น. รับประทานอาหารกลางวัน
- ๑๓.๑๕ น. - ๑๕.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษา “ชลประทานราษฎร์ และ ชลประทานหลวง: การ
เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในกลุ่มแม่ลาวตอนบน” จากนักวิจัยท้องถิ่น
เวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย
- ๑๕.๑๕ น. - ๑๗.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษา “ผีกับพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมชายขอบ” จาก
นักวิจัยท้องถิ่นโครงการ เมืองด่านซ้าย กลุ่มน้ำหมัน จังหวัดเลย

พฤหัสบดี ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๘

- ๘.๔๕ น. - ๑๐.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “จากบ้านสำโรงถึงสวนส้ม: การเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสังคมชายขอบจันทบูรณ” จากนักวิจัยท้องถิ่นสอย
ดาว จังหวัดจันทบุรี
- ๑๐.๑๕ น. - ๑๑.๔๕ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “จากเชียงของถึงเวียงแก่น: การปรับตัวของชาวบ้าน
กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมริมฝั่งแม่น้ำโขง” จากนักวิจัย
ท้องถิ่นเชียงของ-เวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
- ๑๑.๔๕ น. - ๑๓.๐๐ น. รับประทานอาหารกลางวัน

- ๑๓.๐๐ น. - ๑๔.๔๕ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “อ่าวปัตตานี: นิเวศวัฒนธรรมที่ถูกทำลาย” จากนักวิจัยท้องถิ่นอ่าวปัตตานี อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
- ๑๕.๐๐ น. - ๑๖.๓๐ น. การสรุปผลงานวิจัยโดยหัวหน้าโครงการและทีมที่ปรึกษาฯ - การอภิปรายแสดงความคิดเห็นจากที่ประชุม โดย ดร. มรว.อคิน รพีพัฒน์, ดร.สุเทพ สุนทรเมสัช, ศรีศักร วัลลิโภดม, ปราณี วงษ์เทศ

ณ หอประชุมใหญ่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ถนนบรมราชชนนี คลิ่งชัน กรุงเทพฯ

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

หลักการและเหตุผล

สืบเนื่องจากประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ในฐานะเป็นเมธีวิจัยอาวุโสของสกว. ผู้ประสานงานโครงการเรื่องความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และการเป็นที่ปรึกษามูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ที่ออกไปสนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของชาวบ้านในที่ต่างๆ ทั่วประเทศ ในช่วงเวลาเกือบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา

ทำให้ได้เรียนรู้ถึงการเคลื่อนไหวของสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรมพอสมควร นั่นก็คือ มีการเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนเพื่อสร้างจิตสำนึกและฟื้นฟูภูมิปัญญาเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีพลังและศักดิ์ศรีในหลายๆ พื้นที่ทั่วราชอาณาจักร

ดังเห็นได้จากการตื่นตัวของบรรดาผู้อาวุโส เช่น พระสงฆ์ ปัญญาชน ที่พยายามศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของท้องถิ่น และรวบรวมบรรดาโบราณวัตถุทางโบราณคดีและชาติพันธุ์ เพื่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ให้คนในรุ่นหลังได้เรียนรู้และเพื่อให้คนจากภายนอกได้มาศึกษาและรับรู้

สถานการณ์และการเคลื่อนไหวจากภายในดังกล่าวนี้ ทำให้ต้องคิดว่า การวิจัยทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม อย่างที่เคยทำมานั้น ควรมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องตัวคนที่จะทำงานวิจัย รวมทั้งกระบวนการและทิศทางด้วย

นั่นก็คือ การสนับสนุนและสร้างนักวิจัยที่เรียนจบหรือกำลังศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยในส่วนกลางและภูมิภาค รวมทั้งจากสถาบันราชภัฏเพียงอย่างเดียวมันไม่เพียงพอ บุคคลเหล่านี้ดูมีโอกาสมากกว่าผู้อื่น เป็นจำนวนมากกลายเป็นนักรับจ้างเก็บข้อมูลและวิจัยในเรื่องอะไร ๆ ก็ได้ สุดแต่ผู้รับผิดชอบเงินทุนและโครงการจะแจกให้ พอถึงเวลาก็พากันมาเสนอผลงานในการประชุมสัมมนาเป็นอันยุติ

ในขณะเดียวกันมีอีกหลายคนทำงานไม่เสร็จ อันเนื่องมาจากรับเงินหลายโครงการ แต่พอเร่งรัดมากๆ ก็ทำงานแบบลวกๆ เพื่อให้ทันเวลา การทำงานวิจัยแบบนี้มักทำตามกรอบที่กำหนดไว้ มีลักษณะอยู่ในวังวนจนเป็นภาพนิ่ง จนแทบไม่เห็นว่ามีผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ นั้น จะเอาไปใช้ให้ได้ผลดีกับคนในสังคมท้องถิ่นได้แค่ไหน

จากประสบการณ์ดังกล่าว ทำให้ระยะหลังๆ ต้องเบนเบี่ยงการสนับสนุนทุนไปสู่นักวิจัยที่เป็นผู้รู้ในท้องถิ่น ที่อาจจะเป็นครูโรงเรียน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และแม้กระทั่งพระสงฆ์และผู้อาวุโส คนเหล่านี้มีบทบาทมานานแล้ว แต่ถูกกำหนดให้เป็นเพียงวิทยากร (informant) ที่จะให้ข้อมูลแก่นักวิจัยจากโครงการเท่านั้น ซึ่งแท้จริงแล้วข้อมูลและข้อเท็จจริงส่วนใหญ่ก็มาจากผู้ที่เป็ "คนใน" เหล่านี้

นักวิจัยผู้เป็นบุคคลจากภายนอกนั้น ถ้าไม่ได้เข้าไปสังเกตการณ์ในท้องถิ่นเป็นแรมเดือนหรือแรมปี จะไม่มีทางเข้าใจได้ เพื่อเปลี่ยนสถานภาพของผู้ให้ข้อมูลในท้องถิ่นเหล่านี้ให้มีฐานะเป็นนักวิจัยเสมอกับนักวิจัยจากภายนอก ก็ทำให้เกิดผลดีทั้งในด้านการประเมินข้อมูลหลักฐานข้อเท็จจริง และการนำผลวิจัยไปใช้ให้เป็น

ประโยชน์ในการพัฒนา เพราะคนเหล่านี้คือผู้รู้และผู้นำในท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ที่สำคัญก็คือ นักวิจัยซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นจะเป็นผู้ทำงานทั้งการวิจัยและการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องไปตามสภาพและลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ในบรรดานักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่น อันได้แก่ ครูโรงเรียน ผู้รู้ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ บุคคลที่ควรสนับสนุนในอันดับแรกก็คือ ครูโรงเรียน แต่ก็หาใช่ครูที่อยู่ในท้องถิ่นแต่เพียงย้ายมาจากที่อื่นไปประจำอยู่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วก็ย้ายออกไปตามระบบข้าราชการไม่ หากต้องครูที่มีพื้นฐานเป็นคนท้องถิ่น หรืออยู่ในท้องถิ่นหลายปีจนเกิดสำนึกเป็นคนท้องถิ่น และบางคนถึงกับตั้งรกรากอยู่ในท้องถิ่นนั้นแล้ว

ครูที่เป็น “คนใน” ของท้องถิ่นนี้แหละที่มีศักยภาพในการที่จะไปเชื่อมโยงร่วมมือกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ และกับครูอื่นๆ ด้วยกันเอง

แต่ที่สำคัญก็คือ ครูจะเป็นผู้ทันสมัยที่สุด เพราะนอกจากจะรู้อะไรในท้องถิ่นแล้ว ยังรู้อะไรที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอีกด้วย แต่การเลือกให้ครูท้องถิ่นเป็นบุคคลที่จะได้รับการสนับสนุนในเรื่องทุนวิจัยนั้น คงไม่ได้หมายความว่าเราจะให้ครูไปทำงานคนเดียวแต่ผู้เดียวเท่านั้น หากต้องมองต่อไปถึงการที่ครูจะต้องไปสร้างความสัมพันธ์ในการศึกษารวบรวมข้อมูลกับผู้อื่นๆ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และพระสงฆ์ รวมทั้งครูอื่นๆ ในลักษณะที่เป็นกลุ่มด้วย หากทำได้เช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการสร้างองค์ความรู้จากกลุ่มของคนใน และเป็นกลุ่มคนที่จะนำผลงานวิจัยไปใช้ในการพัฒนาในเวลาเดียวกัน

แต่จุดอ่อนของนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่นก็คือ ยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องแนวคิด (concept) และวิธีการในการศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะแก้ไขได้ก็ต้องด้วยการอบรมให้มีความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดี (archaeological past) กับชาติวงศ์วรรณนา (ethnological present) ในขณะเดียวกันก็ต้องให้มีการร่วมมือกับนักวิจัยจากภายนอกที่มีความรู้ ความเข้าใจ ในกระบวนการวิจัย เพื่อที่จะทำให้การเสนอรายงานและผลงานเป็นไปอย่างมีกรอบและหลักการที่ดี ซึ่งผลที่ตามมา ก็จะเป็นสิ่งดีกับทั้งนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่นกับคนที่มาจากภายนอก นับเป็นการสร้างและพัฒนา นักวิจัยทั้งสองกลุ่มในเวลาเดียวกัน

โดยเหตุนี้ ในการกำหนดให้ทุนอุดหนุนการวิจัยนั้น ยังคงต้องพิจารณานักวิจัยจากภายนอกที่มาจากสถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยด้วย

ถัดจากเรื่องตัวคนที่ทำการวิจัย ก็เป็นเรื่องกรอบกระบวนการและทิศทางในการทำวิจัย นั่นคือ การวิจัยที่ว่านี้ หน่วยในการวิจัยจะไม่ใช้คำว่า “ชุมชนศึกษา” (community based study) คำนี้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ในการวิจัย เพราะเป็นงานปฏิบัติงานสนามไม่ใช่ในห้องเรียนทางสังคมศาสตร์ ในขณะเดียวกัน ก็จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์ชุมชน” “วัฒนธรรมชุมชน” และ “เศรษฐกิจชุมชน”

เพราะเหตุว่าพื้นที่ในการศึกษามีมากกว่าการเป็นชุมชนหนึ่งๆ หากเป็นของหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน จึงใช้คำว่า “ท้องถิ่นศึกษา” (locality based study) แทน กล่าวคือการเน้นในเรื่อง “พื้นที่” (space) แต่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนจนทำให้เกิดสำนึกในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน

ท้องถิ่นเป็นพื้นที่ซึ่งคนในสังคมท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดและสร้างอะไรต่ออะไรในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน จึงเป็นเรื่องของคนจากภายในที่จะรู้ความเป็นมาและขอบเขต ตลอดจนการขนานนามของสถานที่และพื้นที่สาธารณะ เช่น บำ เชา หุ่น คลอง และแม่น้ำ รวมไปถึงบรรดาโบราณสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

การกำหนดท้องถิ่นจากคนภายในดังกล่าวมานี้ ทำให้แตกต่างไปจากพื้นที่ทางราชการ ที่มีการสร้างขึ้นมาจากรัฐและส่วนกลาง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งมีการมุ่งหมายเพื่อการบริหารและการปกครองเป็นสำคัญ

ท้องถิ่นที่เป็นการสร้างขึ้นโดยคนภายใน นับเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เป็นธรรมชาติ เพราะเกิดมาจากความต้องการที่จะอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นเหล่าของมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคม ในขณะที่ท้องถิ่นที่เกิดจากการบริหารการปกครองที่มาจากภายนอกนั้น เป็นการจัดตั้งและบังคับใช้ที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของผู้คนในสังคมท้องถิ่น หากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของการรวมกลุ่มของมนุษย์ไม่ แต่ปัจจุบันคนทั่วไปยังเข้าใจผิดว่า บรรดาหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด คือสิ่งที่พื้นฐานของคำว่า "ชุมชน" และ "ท้องถิ่น" กัน

ความแตกต่างระหว่างท้องถิ่นที่มาจากการกำหนดของคนในสังคมท้องถิ่น กับท้องถิ่นที่กำหนดจากทางราชการที่มาจากภายนอก ก็คือ "โครงสร้างทางสังคม" [social structure] โครงสร้างสังคมของท้องถิ่นที่เกิดจากภายใน จะเป็นเรื่องของแนวโน้มที่แสดงความเสมอภาค คือ ผู้คนในท้องถิ่นมีสถานภาพเท่าเทียมกันหมด ความเหลื่อมล้ำจะมีก็อยู่ที่เรื่องของอายุใสและความรู้ความสามารถของบุคคลที่สังคมยกย่อง ในขณะที่โครงสร้างสังคมของท้องถิ่นทางราชการ จะมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปิรามิด ที่มีลำดับความสำคัญสูงต่ำลดหลั่นกันลงมา เพราะเป็นสิ่งที่ผูกพันกับอำนาจการปกครองของรัฐ ทำให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องของสถานภาพเพียงผู้อยู่ภายใต้การดูแลและชี้แนะจากองค์กรที่จัดตั้งโดยทางราชการ แทบไม่มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและวิเริ่มแต่อย่างใด

ในเรื่องนี้ถ้าหากผู้มีอำนาจในองค์กรเป็นคนที่มาจากที่อื่น ก็อาจใช้ตำแหน่งและอำนาจหน้าที่หาผลประโยชน์และเร่งรัดเอาเปรียบผู้คนในชุมชนได้ อย่างไรก็ตาม ในกระแสของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ครอบงำประเทศชาติอยู่ในขณะนี้ ดูเหมือนจะสร้างทัศนคติที่เป็นปัจเจกให้แก่ผู้นำและผู้มีสถานภาพในองค์กรที่จะคิดจะทำอะไรเพื่อตัวเองและพรรคพวกมากกว่าการจะทำได้กับส่วนรวม ยิ่งกว่านั้น การดำรงอยู่ขององค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยทางราชการนี้ กำลังสร้างความเหลื่อมล้ำและแปลกแยกกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่นที่กินลึกลงไปจนถึงระบบครอบครัวและญาติพี่น้อง นั่นคือ ทำให้เกิดคนสองพวกขึ้นในเวลาเดียวกัน

พวกแรกคือ คนที่มีชีวิตอยู่ตามแบบประเพณีเดิม ไม่โลก และคิดอะไรยังสัมพันธ์กับการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาค ส่วนพวกหลังคือพวกที่มีสำนึกเป็นปัจเจก รอบรู้ ทันโลก มักเป็นพวกที่มีโอกาสขวยโอกาสสร้างความร่ำรวยและมีอำนาจในทางที่เอารัดเอาเปรียบพวกแรก ซึ่งกลายเป็นคนด้อยโอกาสไป โดยเหตุนี้เมื่อทางรัฐมีการสนับสนุนทางเศรษฐกิจ เช่น ปล่อยเงินไปช่วยชาวบ้านหรือจัดทำโครงการในการพัฒนาใดๆ ผลประโยชน์มักตกไปอยู่กับบุคคลประเภทหลัง ดังได้กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น

ทำนองตรงข้าม โครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกันและคนรวยในท้องถิ่นตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์นั้น เป็นโครงสร้างที่ไม่มีการให้อำนาจเด็ดขาดแก่บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดในองค์กรชุมชน และผู้ที่เป็น

สมาชิกขององค์กรก็ล้วนเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในเรื่องความเป็นผู้รู้และผู้มีคุณธรรม มักประกอบด้วยบุคคลหลายประเภทที่มีบทบาทในสังคมท้องถิ่น อันได้แก่พระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้อาวุโส ผู้มีความรู้ในอาชีพต่างๆ แล้วจึงมาถึงผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครูโรงเรียนและคนรุ่นหนุ่มสาว ที่รักจะทำอะไรเพื่อส่วนรวม โดยเฉพาะพระสงฆ์ นั้นสำคัญมาก มักได้แก่พระสงฆ์ที่เป็นทั้งเจ้าอาวาสวัดของชุมชนและเป็นพระอุปัชฌาย์แก่คนในท้องถิ่นที่เป็นผู้ชาย ส่วนผู้อาวุโสก็จะได้แก่ผู้รู้ในเรื่องประเพณีพิธีกรรม ประวัติความเป็นมาของชุมชนหรือผู้ที่มีฐานะดีประสบความสำเร็จในอาชีพและหน้าที่การงาน บุคคลเหล่านี้ เป็นที่รู้จักยอมรับกันในด้านการมีคุณธรรมและศีลธรรม ไม่มีความโลกทางวัตถุอันใด อยู่ในฐานะที่ชี้แนะและสั่งสอนให้ความรู้และทิศทางที่ดีแก่ผู้คนในสังคมได้ตลอดเวลา

ในขณะที่ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน ก็มักเป็นคนในท้องถิ่นที่มีสำนึกในเรื่องของส่วนรวม มักไม่ถือตัวว่ามีอำนาจและมีหน้าที่ทางราชการ คนเหล่านี้มาร่วมตัวกันเป็นองค์กรที่จะทำอะไรเพื่อส่วนรวมและความยั่งยืนของผู้คนในชั้นลูกชั้นหลาน ไม่มีใครมีอำนาจเต็มในองค์กร แต่จะประชุมปรึกษาหารือร่วมกันและตัดสินใจร่วมกันเป็นสำคัญ องค์กรชุมชนจากโครงสร้างสังคมที่มาจากการอยู่ร่วมกันของคนภายในของท้องถิ่นดังกล่าวนี้ อยู่ในสภาพที่เสื่อมถอย เพราะการรุกรานของอิทธิพลการจัดการทางเศรษฐกิจการเมืองที่ผ่านเข้ามาทางองค์กรชุมชนที่รัฐจัดตั้งขึ้น

การหายไปหมดไปขององค์กรชุมชนธรรมชาติและโครงสร้างสังคมที่เน้นความเสมอภาคอันมีมาแต่เดิมนั้น ย่อมเป็นอันตรายแก่ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะในกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกที่เป็นโลกาภิวัตน์นั้น จะไม่มีอะไรที่เป็นกลไกในการปรับระดับสังคมให้เกิดการดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพและเข้มแข็งแก่คนทั่วไปที่ด้อยโอกาสได้ อีกนัยหนึ่งก็คือ “กระบวนการท้องถิ่นวัฒนา” [localization] ที่สามารถปรับปรนสังคมท้องถิ่นให้ทันโลกทันสมัยจะไม่มีวันเกิดขึ้น

ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน หากขึ้นอยู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจไปตามโครงสร้างชุมชนทางราชการที่รัฐเป็นผู้กำหนดและจัดตั้งขึ้นเท่านั้นไม่ เพราะจะทำให้เกิดความเอารัดเอาเปรียบและแตกแยกทางสังคมระหว่างคนขวยโอกาสและคนด้อยโอกาสลงไปถึงชุมชนท้องถิ่นในระดับรากหญ้า หากมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชุมชนในท้องถิ่นได้พัฒนาตัวเองจากภายในให้เกิดมีสำนึกท้องถิ่นและองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่มีมาแต่เดิม มาเป็นกลไกที่จะสร้างคุณภาพกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองที่มาจากภายนอก

การฟื้นฟูสำนึกร่วมของผู้คนในสังคมท้องถิ่น จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยความรู้ความเข้าใจในเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น อันเป็นสิ่งที่คนภายในท้องถิ่นมีบทบาทและส่วนร่วมในการสร้างเป็นองค์ความรู้ขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม ที่ออกมาในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่วุ่น เกิดขึ้นแล้วหลายแห่ง อันเกิดจากการตื่นตัวของคนภายใน เช่น พิพิธภัณฑ์วัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑ์จันเสน ในอำเภอดาวคลี จังหวัดนครสวรรค์ พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ในเขตอำเภอมัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และที่กำลังจะเสร็จตามมามากอีกหลายแห่ง เช่น ที่บ้านหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

ความสำเร็จของบรรดาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กล่าวมานี้ ทำให้แลเห็นการเกิดสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมและองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นจากคนภายใน ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

มีการเพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ จากการเรียนรู้ การให้ข้อมูลของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งก็รวมไปถึงการจัดการถ่ายทอดให้คนในรุ่นหลังได้เรียนรู้ และขณะเดียวกันก็เผยแพร่ให้คนจากภายนอกรวมทั้งนักท่องเที่ยวได้ศึกษาอีกด้วย แต่ที่สำคัญก็คือ เกิดการริเริ่มและการนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเดิมไปพัฒนาให้เกิดการผลิต อาหาร ยา เสื้อผ้า เครื่องใช้ ทำให้มีรายได้ทางเศรษฐกิจแก่คนในท้องถิ่นอีกด้วย

ขณะนี้มีการตื่นตัวในเรื่องการสร้างความรู้ท้องถิ่น และการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกันอย่างแพร่หลาย โดยที่มีแนวคิดและวิธีการ ตลอดจนรูปแบบแตกต่างกันออกไป แต่ถ้าหากเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวทางและทิศทางที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ยังเป็นสิ่งที่คนจากภายในไม่อาจจัดตั้งขึ้นได้ โดยปราศจากการอบรมให้เข้าใจ การค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้าน เพราะเนื้อหาความรู้ที่ค้นคว้ามาได้คือ สิ่งที่น่าไปกำหนดเป็นประเด็นต่างๆ ในการจัดแสดงสิ่งของและเรื่องราวทางวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันเป็นประวัติศาสตร์จากภายใน มีสิ่งที่จะต้องค้นคว้าและวิจัยอยู่สองอย่างด้วยกัน อย่างแรกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น อันเกี่ยวกับพื้นที่และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เรียกในที่นี้ว่า ประวัติศาสตร์โบราณคดี เพราะเป็นการศึกษาให้เห็นความเก่าแก่ของท้องถิ่นจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ทั้งด้วยเอกสารและโบราณวัตถุ นักวิจัยท้องถิ่นเรียนรู้จากการรวบรวมข้อมูลที่มีในท้องถิ่นมาให้นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยา และนักประวัติศาสตร์ ช่วยกันวิเคราะห์ตีความ แล้วรายงานเป็นเรื่องราวออกมา

อย่างที่สองเป็นประวัติศาสตร์สังคมของกลุ่มชนในชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน โดยเน้นจากกลุ่มชนที่อยู่ในปัจจุบัน ย้อนกลับลงไปยังคนรุ่นเก่าๆ ว่าเคลื่อนย้ายมาจากไหน เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีความสัมพันธ์กันทางสังคมอย่างไร ข้อมูลทางสังคมดังกล่าวนี้ มีความสำคัญมาก อีกทั้งเป็นสิ่งที่นักวิชาการจากภายนอกเข้าไปเก็บข้อมูลยาก เพราะมักเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนตัวภายในครอบครัว ซึ่งถ้าจะทำได้ก็ต้องใช้เวลาที่จะสร้างความสัมพันธ์จนเป็นที่พอใจของชาวบ้าน จึงจะได้ผลดี แต่ถ้าหากเป็นสิ่งที่คนในเป็นคนศึกษาแล้ว คงไม่ต้องใช้เวลานานเท่าใด เพียงแต่ต้องได้รับการอบรมความรู้และวิธีการทางชาติวงศ์วรรณะมาจากนักมานุษยวิทยาเสียก่อน จึงจะทำได้อย่างมีระบบ

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมดังกล่าวนี้ จะทำให้ได้ทราบเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของบรรดาชุมชนทั้งหลายที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ผู้คนเหล่านี้อธิบายความเป็นมาของพวกคนที่สัมพันธ์กับหลักฐานของท้องถิ่นทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ออกมาในรูปของตำนาน ประเพณี พิธีกรรมอย่างไรถึงได้เกิดสำนึกท้องถิ่นร่วมกัน จากเรื่องทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์สังคม ก็จะส่งต่อความรู้ความเข้าใจมาสู่การค้นคว้าเรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องของปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงในชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ซึ่งการค้นคว้าในเรื่องนี้ก็ต้องการกระตุ้นและอบรมให้นักวิจัยที่เป็นคนในทำ เพราะมีพื้นฐานความรู้และรู้จักผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันมากกว่าคนที่มาจากภายนอก ซึ่งถ้าหากได้รับการอบรมให้รู้จักการสังเกตและการตั้งคำถามแล้ว ก็จะได้หลักฐานข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือได้ดีกว่าการทำงานของคนจากภายนอก

วัตถุประสงค์

จากหลักการและเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว พอสรุปเป็นวัตถุประสงค์ในการดำเนินโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการได้ดังนี้

๑. เพื่ออบรมและให้ทุนนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่น จนสามารถทำการวิจัยร่วมกับนักวิจัยที่มาจากภายนอกได้อย่างเสมอภาค
๒. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ หลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ มาสร้างเป็นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ผู้คนทั่วไปในท้องถิ่นมีส่วนร่วมและยอมรับ
๓. เพื่อนำความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้านไป
 - ❖ เป็นพื้นฐานในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้คนทั้งจากภายในและภายนอก
 - ❖ เป็นหลักฐานที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
 - ❖ สร้างเรื่องราวและเนื้อหาในเรื่องท้องถิ่นศึกษาตามโรงเรียน

ขอบเขตและเวลา

โครงการอบรมและวิจัยนี้ เลือกทำเฉพาะบางท้องถิ่นในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ที่คณะผู้ดำเนินการสามารถควบคุมและจัดการได้สะดวก โดยใช้เวลา ๑ ปี เดือน ในการดำเนินงาน

แนวคิด ทฤษฎี และวิธีการ

เป็นกระบวนการศึกษาทางมานุษยวิทยาในเรื่อง “โครงสร้าง-หน้าที่นิยม” [structural-functional approach] ที่เน้นการปฏิบัติงานภาคสนามเป็นหลัก ผู้วิจัยจะได้รับการอบรมให้เข้าใจในเรื่องการเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ รวมทั้งสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นสำคัญ กำหนดท้องถิ่นอันประกอบไปด้วยหลายชุมชนธรรมชาติที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของประเพณีพิธีกรรม ที่มีการสังสรรค์กันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นหน่วยในการศึกษาและปฏิบัติ จากสนาม อบรมผู้วิจัยให้เข้าใจหลักฐานทางโบราณคดีและชาติพันธุ์วรรณา ตลอดจนถึงการนำมาวิเคราะห์ตีความและเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ เพื่อเขียนเป็นรายงานการศึกษาอย่างมีขั้นตอน แต่การดำเนินการให้ได้ผลดีเป็นที่ควบคุมได้ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของบุคคลอีกสองประเภท

ประเภทแรก คือ ผู้ที่เป็นที่ปรึกษาอาวุโสที่มีความรอบรู้ทางวิชามานุษยวิทยาทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติงานสนาม ท่านเหล่านี้จะต้องเชิญมาประเมินและวิจารณ์รายงานการศึกษาในการสัมมนากลุ่มย่อย [work shop] เป็นระยะๆ ไปจนถึงการรายงานขั้นสุดท้าย ส่วนประเภทหลังก็คือ นักวิจัยจากภายนอกที่เป็นนักศึกษาชั้นปริญญาโทที่เรียนวิชามานุษยวิทยาพอสมควร จะเข้ามาร่วมในการทำวิจัยในท้องถิ่นกับนักวิจัยภายในตั้งแต่แรกเริ่ม ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้กับนักวิจัยจากภายใน และประสานงานกับหัวหน้าโครงการ และคณะที่ปรึกษาทางวิชาการ รวมทั้งช่วยเหลือในการเขียนรายงานตั้งแต่ขั้นแรกจนขั้นสุดท้าย การวิจัยในแต่ละ

ละห้องถิ่นจะเป็นการดำเนินงานที่เป็นกลุ่ม คือ มีนักวิจัยจากภายในจำนวน ๕-๑๐ คน โดยมีนักวิจัยจากภายนอกมาร่วมด้วยอีก 1 คน มีการประชุมทุกกลุ่มเพื่อติดตามผลและแนะนำโดยที่ปรึกษาอาวุโสในทุก ๔ เดือน จนถึงการประชุมขั้นสุดท้าย

หัวหน้าโครงการ

รศ. ศรีศักร วังลิโกดม

ที่ปรึกษา

รศ.ดร.มรว. อคิน ระพีพัฒน์

รศ.ดร.สุเทพ พุฒธนาสัย

รศ.ปรานี วงษ์เทศ

สังคมชายแดน—ชายขอบกับการเปลี่ยนแปลง:

ผลงานวิจัยของ “คนใน”

ศรีศักร วัลลิโภดม

ตามที่ สกว. ได้สนับสนุนการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งอบรมให้คนในท้องถิ่นได้ทำการวิจัยด้วยตนเอง โดยนักวิชาการอาวุโสเป็นที่ปรึกษาและนักวิจัยจากภายนอกไปช่วยเป็นที่เลี้ยงเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ มานั้น บัดนี้การดำเนินการได้มาถึงในขั้นสรุปผลแล้ว จึงนำมาเสนอขอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

โครงการนี้สืบเนื่องมาจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโสของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ที่พบว่าในการศึกษาวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นนั้น มักเป็นการวิจัยจากนักวิชาการจากภายนอกแทบทั้งสิ้น โดยมีคนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเพียงให้ข้อมูล เป็นลูกมือและช่วยเหลือในด้านความสะดวก หาได้มีบทบาทในการประเมินและวิเคราะห์สังเคราะห์ไม่ ผลที่ออกมาจึงมักมีข้อมูลจากความเป็นจริงน้อย แต่มีการวิเคราะห์และตีความในเชิงแนวคิดทฤษฎีเป็นส่วนมาก ผลงานวิจัยดังกล่าวนี้จึงอาจเหมาะกับการสื่อสารเองในระหว่างนักวิชาการ แต่ขาดเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมที่คนทั่วไปโดยเฉพาะคนในท้องถิ่นจะนำไปใช้ได้

ดังนั้นจึงเสนอขอทุนทำโครงการแบบนาร่องที่ให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในฐานะนักวิจัยหลัก แล้วลดบทบาทนักวิจัยจากภายนอกให้มีฐานะเป็นที่ปรึกษาและที่เลี้ยงที่ช่วยในการแนะนำในเรื่องวิธีวิทยาและการวิเคราะห์ตีความ รวมทั้งช่วยในการทำรายงานเสนอผลงานด้วย

โครงการนี้มีระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน โดยมี รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน มีนักมานุษยวิทยาอาวุโส คือ รศ.ดร. อคิน รพีพัฒน์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสส์ และ รศ.ปรานี วงษ์เทศ เป็นที่ปรึกษา และมีอาจารย์และนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยร่วมเป็นที่เลี้ยง การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็นโครงการย่อยใน ๕ พื้นที่ หรือท้องถิ่นดังนี้

ท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า ถึงอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงทองและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ท้องถิ่นชายแดนเขมรในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

และท้องถิ่นริมอ่าวปัตตานีในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

การวิจัยมีลักษณะเป็นการศึกษาชุมชน (community based study) ในบริบทของนิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) นั่นคือ เลือกชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวมแล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไปยังบรรดาชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นที่เป็นนิเวศวัฒนธรรมเดียวกัน

การที่กำหนดบริบทให้เป็นนิเวศวัฒนธรรมก็เพราะในสังคมชาวนา (peasant society) เช่น ผู้คนที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยมาช้านานนั้น ไม่มีชุมชนโดยอยู่โดดๆ หากมีหลายชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่

เดียวกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมระหว่างกัน ใช้ทรัพยากรในพื้นที่สาธารณะเช่น ป่าเขา ลำน้ำ ลำห้วย ห้วยน้ำ หรือหนองบึงร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต การปรับตัวของชุมชนทั้งหลายเหล่านี้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติของท้องถิ่น ได้ทำให้พื้นดินนั้นกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรม

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือประวัติศาสตร์สังคมของผู้คนในชุมชนทั้งหลายเหล่านี้ ในขณะที่วัฒนธรรมท้องถิ่นคือการดำรงอยู่ร่วมกันที่เป็นวิถีชีวิตและสำนึกรวมของการเป็นคนถิ่นเดียวกันของผู้คนในชุมชน ผู้คนในท้องถิ่นแต่ละชุมชนเท่านั้นที่จะรู้ถึงขอบเขตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ดังนั้น การเลือกศึกษาในลักษณะที่เป็นองค์รวมเพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นก็สามารถที่จะเชื่อมโยงทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้

การวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดำเนินการมาแล้วนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งคนในและคนนอกนั้น นั่นก็คือ แม้จะให้ความสำคัญอยู่ที่คนในก็ตาม แต่คนนอกที่เป็นนักวิชาการ อาจารย์และนักวิชาการที่เป็นที่เล็งจะมีส่วนร่วมในการตรวจสอบประเมินข้อมูล และทำการวิเคราะห์ร่วมกันเป็นระยะๆ ไป เริ่มตั้งแต่ขั้นแรกภายหลังจากเลือกชุมชนที่จะศึกษาและกำหนดคนที่เป็นนักวิจัยแล้ว คณะที่ปรึกษาก็ทำการอบรมวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณาให้ วิธีการนี้โดยปกติเป็นวิธีการเก็บข้อมูลของนักมานุษยวิทยา แต่ในที่นี้ได้ถ่ายโอนมาให้ให้นักวิจัยที่เป็น คนใน ทำแทน

การเก็บข้อมูลที่เป็นองค์รวม เริ่มตั้งแต่

- ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน
- ระบบเศรษฐกิจ
- การปกครอง
- ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม
- และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

โดยเฉพาะการรุดล้ำของนิเวศการเมือง (political ecology) ที่มาจากภายนอกโดยทั้งจากรัฐและนายทุนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาที่เป็นองค์รวมนี้ คณะวิจัยเชื่อมั่นว่าคนในทำได้ดีกว่าคนนอก เพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยในชีวิตความเป็นอยู่มาตั้งแต่เด็ก การรวบรวมข้อมูลดังกล่าวนี้ นักวิจัยที่เล็งมีส่วนร่วมในการแนะนำตลอดเวลา

เมื่อครบ ๖ เดือนก็มีการทำผลมาเสนอต่อคณะที่ปรึกษา ซึ่งจะเป็นผู้ตรวจสอบให้คำแนะนำเพิ่มเติม พร้อมกับตั้งคำถามเพิ่มเติมในการรวบรวมข้อมูลให้สมบูรณ์ในขั้นต่อไป ประสพการณ์ในการรวบรวมข้อมูลขั้นแรกนั้น นักวิจัยจากภายในยังมีปัญหาในเรื่องความเข้าใจและข้อมูลที่ได้รวบรวมมา มีลักษณะเป็นภาพนิ่งและค่อนข้างเป็นเรื่องๆ ทำให้ต้องใช้เวลาทำความเข้าใจเพิ่มขึ้น

พอมาถึงขั้นที่สองใน ๖ เดือนต่อมา การรวบรวมข้อมูลเป็นปึกแผ่นขึ้น อีกทั้งผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการตั้งข้อสังเกตและการสังเกตการณ์มากขึ้น ทำให้เกิดฐานข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical

materials) ที่สามารถนำไปตั้งคำถามและสังเกตการณ์เพิ่มเติมจากการเป็นภาพนิ่งให้เกิดการเชื่อมโยงเป็นภาพเคลื่อนไหวได้

ขณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงเองก็ได้รับรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงได้แนะแนวทางการสังเกตและเชื่อมโยงข้อมูลให้ผู้วิจัยที่เป็นคนในดำเนินการต่อไป พอถึงขั้นที่สาม เมื่อมีการประชุมร่วมกันอีกก็ได้ข้อมูลทางชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ สิ่งนี้คือหลักฐานสำคัญในการวิจัย เพราะเป็นข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์โดยตรง เป็นพื้นฐานที่จะทำให้การวิเคราะห์ สังเคราะห์และตีความตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริง แต่จุดอ่อนก็คือ ฐานข้อมูลนี้มีรายละเอียดและข้อปลีกย่อยที่ยากแก่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ซึ่งก็จะเป็นปัญหาในเรื่องผลการเสนอการวิจัยที่เป็นมาตรฐาน ที่ต้องมีแนวคิดทฤษฎี และรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับ จึงต้องเป็นหน้าที่ของคณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงต้องดำเนินการ

ดังนั้น ทางออกของการเสนอผลงานให้ได้ทั้งมาตรฐานและการแสดงถึงความเข้าใจในผลงานวิจัยของนักวิจัยที่เป็นคนในก็คือ ได้กำหนดให้นักวิจัยที่เป็นคนในเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ตนได้ศึกษาและเข้าใจโดยไม่ต้องสนใจกับฐานข้อมูลที่รวบรวมไว้ โดยที่ในการเสนอรายงานนี้ คณะที่ปรึกษาร่วมวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงแนวคิดทฤษฎีด้วย ผลปรากฏออกมาว่านักวิจัยที่เป็นคนในรายงานได้ตีแผ่เห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยเหล่านี้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองจนสามารถให้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเชื่อมโยงมากกว่าเก่า รวมทั้งมีความเข้าใจในเรื่องสังคม วัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและมีทิศทาง

จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนี้ ทำให้นักวิจัยจากข้างนอกและข้างในสามารถสรุปวิเคราะห์ให้เห็นภาพพจน์ของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวมของท้องถิ่นที่เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรมที่มีปัจจัยมาจากการรุกรานของนิเวศการเมืองที่มาจากคนนอก

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม จึงเป็นประเด็นสำคัญในการเสนอผลงานวิจัยของงานวิจัยทั้ง ๕ กลุ่ม อีกทั้งสามารถบอกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรมทั้ง ๕ พื้นที่หรือท้องถิ่นนี้มีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมที่คล้ายกัน คือเป็นเรื่องของสังคมชายแดน - ชายขอบ ที่มีทั้งตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ในพื้นที่ชายแดนและเป็นกลุ่มชนที่เป็นชายขอบของสังคมมหาชนที่เน้นความเป็นคนไทย จากการเสนอผลงานของนักวิจัยที่เป็น คนใน ใน ๕ โครงการนี้อาจสรุปสาระให้เห็นโดยย่อแต่ละโครงการได้ดังนี้

โครงการในภาคเหนือ

๑. ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน อยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า และอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ภูมิโนะเวศเป็นพื้นที่ภายในหุบเขาที่มีลำน้ำแม่ลาวไหลผ่านกลางจากเขาและที่สูงทางทิศใต้ไปทางเหนือ เป็นบริเวณที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบ้านเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเวียงป่าเป้าเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองบริวารของเมืองพะเยา

ผู้คนเหล่านี้มีหลายชาติพันธุ์ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานบนที่สูงและที่ราบลุ่ม เช่นผู้ที่อยู่บนที่สูงพวกกะเหรี่ยง ปลูกเมี่ยงขาย ในขณะที่บนที่ราบ เช่น พวกไทยวน ไทลื้อ ทานา หุบเขานี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเส้นทางคมนาคมมา

แต่เดิม จึงมีผู้คนพากันเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินอย่างต่อเนื่อง การสร้างถนนหลวงจากเชียงใหม่ผ่านอำเภอฝาง สะเทินข้ามน้ำลำน้ำลาวจนถึงจังหวัดเชียงรายนั้น ทำให้มีการขยายตัวของความเป็นเมือง (urbanization) ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองตามมา จนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ ตามจารีตประเพณีมาแต่เดิม เป็นสิ่งที่นำมาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะขัดแย้ง และเสียดุลยภาพในขณะนี้

ปัจจัยสำคัญจากการขยายตัวของนิเวศ การเมือง เศรษฐกิจ ที่มาจากรัฐทำให้เกิดความเดือดร้อน อย่างยากที่จะควบคุมก็คือ การจัดการน้ำของรัฐที่เรียกว่า ชลประทานหลวง อันเห็นได้จากการสร้างเขื่อน สร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดคลองชลประทานและทำถนนหนทางนั้น คือสิ่งสำคัญที่กำลังทำลายระบบเหมืองฝายอัน เป็น ชลประทานราษฎร์ ที่จรรโลงนิเวศวัฒนธรรมอันทำให้ผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ของลุ่มน้ำลาวตอนบนมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมาอย่างราบรื่นหลายศตวรรษต้องแหลกละลายลง โดยเฉพาะ โครงการสร้างเขื่อนแม่สรวยที่กำลังทำให้เกิดน้ำท่วมแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของผู้คนทั้งที่อยู่บนที่ราบลุ่ม และที่สูงแย่งน้ำจากลำน้ำและลำห้วยไปให้กับทางเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส้มและชาที่เป็นอุตสาหกรรม ขนาดใหญ่ของคนที่เป็นนายทุนที่เป็นทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เมื่อมองไปข้างหน้าลุ่มน้ำลาวตอนบนนี้กำลัง ถูกผนวกเข้าเป็นพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่กำลังขยายตัวมาตามแม่น้ำโขงจากเชียงรุ่งถึงเชียงแสนและเชียงรายทั้งหมด

๒. ท้องถิ่นเชียงของ – เวียงแก่น เป็นพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวริมฝั่งแม่น้ำโขงที่มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและซับซ้อนในขณะนี้ ลักษณะภูมินิเวศเป็นพื้นที่สัมพันธ์กับแม่น้ำโขง แม่น้ำอิงและลำน้ำงาวในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีเทือกเขาอันเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงลำน้ำทั้งสามทำหน้าที่แบ่งบริเวณที่สูงออกจากที่ราบลุ่ม คือ ดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และดอยผาตั้ง

บริเวณริมโขงตรงปากแม่น้ำอิงและลำน้ำงาวนี้มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นบ้านและเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเมืองเชียงของเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณที่ไปตามลำน้ำอิงผ่านเข้าสู่ลำน้ำงาว ติดต่อกับพะเยา ลำปาง และแพร่ได้ ในขณะที่จากฝั่งแม่น้ำโขงที่เชียงของทางฝั่งประเทศลาวในเขตเมืองห้วยทรายก็เป็นเส้นทางคมนาคมไปยังบ้านเมืองทางลาวและเวียดนาม

การค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ทำให้เห็นได้ว่าเชียงของเป็นเมืองที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมากกว่าเมืองเชียงแสนที่มีการทิ้งร้างไป อีกทั้งเชียงของก็อยู่ในระบบนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนบนสองฝั่งโขงในเขตเมืองห้วยทรายร่วมกัน เพิ่งมาถูกแบ่งแยกเพราะการแบ่งเขตแดน โดยอาศัยร่องน้ำลึกที่ฝรั่งเศสมาจัดการเท่านั้น

ปัจจุบันประเพณีการใช้พื้นที่ท้องน้ำของแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเหลืออยู่ เป็นพื้นที่ซึ่งเรียกว่า ล้าง ที่ใช้ในการจับปลาและสัตว์น้ำร่วมกัน โดยมีประเพณีพิธีกรรมร่วมเช่นการจับปลาบึกและประเพณีเช่นสรวงผีร่วมกัน เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นเมืองเชียงของยังเป็นเมืองในการรับรู้ของคนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงว่า

เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ในเชิงเป็นเมืองพี่ และเมืองน้องกับเมืองหลวงพระบางอีกด้วย เพราะมีผู้คนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างกันอย่างสืบเนื่อง

การไม่เคยร้างไปของเมืองเชียงของทำให้มีสภาพเป็นที่มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง คือมีพัฒนาการของย่านตลาด ผ่านที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ทำการรัฐบาลและวัด การทางสาธารณูปโภคตลอดเวลา พื้นที่สูงรอบๆ เชียงของกลายเป็นที่ปลูกสวนส้มขนาดใหญ่ อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวของชนเผ่าชาติพันธุ์บนที่สูงอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณดอยหลวง ดอยผาหม่นและดอยผาดั้ง กลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างนี้ได้แก่พวกลาหู่ ชมุ จีนฮ่อ อาข่า เย้า และม้ง เป็นต้น ในขณะที่พื้นที่ราบโดยเฉพาะริมสองฝั่งน้ำโขง ก็มีการเคลื่อนย้ายของคนไทลื้อจากทางสิบสองปันนาลงมา ทำให้มีการผสมผสานของคนไทลื้อและไทยวนอันเป็นคนในพื้นที่ของเชียงรายมาแต่เดิม

ความต่างกันระหว่างท้องถิ่นเชียงของกับเวียงแก่น ก็คือ บริเวณเชียงของมีบูรณาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้ดีกว่า เพราะเป็นบริเวณศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ ส่วนบริเวณเวียงแก่นนั้นชนกลุ่มต่างๆ ยังแยกกันอยู่อย่างอิสระไม่ว่าจะเป็นคนไทลื้อ คนชมุ คนม้ง คนเย้า นั่นคืออาจมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในเรื่องวัฒนธรรมและวิถีชีวิตยังคงรักษาลักษณะและสำนึกทางชาติพันธุ์ไว้ได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสังคมของคนเหล่านี้ไม่หยุดนิ่ง เพราะมีอิทธิพลและบทบาทของการจัดการทางการบริหารและการเมืองของรัฐ รวมทั้งการขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจของคนที่เป็นนายทุนจากข้างนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังเช่นการขยายตัวของสถานที่ราชการและองค์กรต่างๆ รวมทั้งสถานที่ประกอบการค้าธุรกิจ โดยเฉพาะย่านตลาดและการตลาดนั้น กำลังสร้างภาวะความเป็นเมืองให้กลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน

แต่สิ่งที่ถูกถามความมั่นคงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของผู้คนที่เรียกได้ว่าเป็นคนเชียงของ และคนเวียงแก่น ก็คือ การขยายตัวของเศรษฐกิจของนายทุนภายในและนายทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะจากประเทศจีนและคนจีน

จากนายทุนภายในประเทศก็คือ พวกที่เข้ามาซื้อที่ปลูกไร่ส้มและพืชเศรษฐกิจที่กลุ่มพื้นที่ขนาดใหญ่ นายทุนพวกนี้มีทั้งเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนในบริเวณใกล้ถนนและเขตเมือง สร้างสถานที่ทำการค้าและบริการ รวมทั้งบรรดาบ้าน วัด มักเป็นพวกที่ไม่ยอมอยู่ในกติกาและกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีของท้องถิ่น เพราะมักอาศัยกฎหมายจากทางรัฐและราชการมาอ้างอิงสิทธิและความชอบธรรม อีกทั้งมีอิทธิพลทางการเมืองที่อาจคุกคามผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นชาวบ้านธรรมดาด้วย ถัดไปก็เป็นนายทุนข้ามชาติ เช่น พวกญี่ปุ่นที่ได้ทำให้เกิดไร่ปลูกถั่วลิสงเตาขนาดใหญ่และรับคนท้องถิ่นเข้ามาทำงานเพื่อผลิตพืชผลส่งไปนอก มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนเข้าทำงานนอกเวลาจนเกิดความไม่พอใจ ความเครียดและความเสื่อมสุขภาพ จึงมีคนตั้งชื่อไว้ถั่วดังกล่าวนี้ว่า "ถั่วไร้ญาติ" คือต้องทำงานจนไม่มีเวลาให้กับครอบครัวและญาติพี่น้อง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่นายทุนเหล่านี้นำเข้ามานั้น ถ้ามองอย่างผิวเผินๆ ก็ดูเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ทำได้และมีงานทำ ซึ่งนับเป็นความเจริญทางวัตถุโดยแท้ แต่ถ้ามองในแง่สังคมและจิตวิญญาณ ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านี้กำลังขาดคุณภาพ เกิดสำนึกที่เป็นปัจเจกและแข่งขันชิงดีกันในด้าน

ชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กๆ โดยมี ด้านซ้ายเป็นเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากทางหลวงพระบาง จึงนำเอา ประเพณีความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมทางฝั่งลาวเข้ามาปรับให้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้ลำนํ้าหมันเป็น นิเวศวัฒนธรรมของผู้คนที่รู้จักกันตลอดแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งเห็นได้จากรูปแบบของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม มีความเชื่อในเรื่องพุทธและผี รวมทั้งระบบการจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก และกินอยู่เหมือนกัน เชื่อใน ภูผาศักดิ์สิทธิ์และพระธาตุศรีสองรักร่วมกัน

อัตลักษณ์ที่สำคัญของด้านซ้ายและลุ่มน้ำหมันก็คือ

๑. การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เป็นระบบของการใช้พัดหรือระหัดที่ตั้งอยู่กลางกระแสน้ำในลำนํ้าหมัน ดักน้ำในลำนํ้าเทลงสู่รางริน เข้าสู่พื้นที่ทำการเพาะปลูกเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการนำน้ำจาก ลำนํ้าขึ้นไปใช้บนที่สูง ทำนองตรงข้ามกับการทำเหมืองฝายที่ทดน้ำจากที่สูงต่ำลงเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกในที่ต่ำ ทั้งระบบพัดและเหมืองฝาย ต่างก็เป็นระบบชลประทานราษฎรที่ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ต้องร่วมมือร่วมแรงกันจัดทำขึ้น นับเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพอเพียงที่อยู่ได้ด้วยตนเองของท้องถิ่น และ

๒. การถือผีและสถาบันกวนจ้าว คือระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของคนด้านซ้าย เป็นการนับถือทั้งพุทธและผีไปด้วยกัน ทั้งความเชื่อในเรื่องพุทธและผีเป็นสิ่งเกี่ยวคู่กัน ศูนย์กลางทางชุมชนหมู่บ้านและเมืองต่างก็มีวัดทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง แต่ก็มีหอผีประจำแต่ละชุมชนที่มีเจ้ากวนและพ่อแสนทำหน้าที่ดูแลในการประกอบประเพณีพิธีกรรม ทั้งเจ้ากวนและพ่อแสนต่างก็เป็นคนที่เลื่อมใสและถือศิวะทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเข้ามามีส่วนในการดูแลวัดวาอารามด้วย วัดที่ด้านซ้ายและลุ่มน้ำหมันเป็นวัดตามประเพณีสุโขทัย ล้วนนามและลำนํ้าซึ่งให้ความสำคัญกับวิหารหรืออารามมากกว่าโบสถ์หรือสิม อย่างหนึ่งเป็นศาสนสถานเพื่อกิจกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่อย่างแรกคืออารามนั้นเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมทั้งสงฆ์และฆราวาส

แต่ที่เมืองด้านซ้าย ความสำคัญของเจ้าพ่อกวน พ่อแสน ดูโดดเด่นกว่าที่อื่น เพราะนอกจากมีเจ้าพ่อกวนเป็นประมุขของการประกอบประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมืองแล้ว ยังเจ้าแม่นางเทียมและบริวารรวมมีบทบาทในการดูแลรักษาพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอีกด้วย เพราะพระธาตุศรีสองรักในความเชื่อของชาวเมืองหาได้เป็นพระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เช่น พระมหาเจดีย์อื่นๆ ไม่ หากเป็นพระเจดีย์ที่สร้างเป็นอนุสรณ์ในการสาบานแบ่งเขตแดนระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยาและล้านช้าง แล้วมีการอุทิศพื้นที่บริเวณนั้นให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนาที่มีพระอารามหรือวิหารเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมของคนทั่วไป เช่น การไปแก้บน กราบไหว้ รวมทั้งการไปประกอบพิธีกรรมของนาคก่อนเข้าพิธีบวชโดยพระภิกษุสงฆ์ที่วัดโพนชัย

พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอยู่ในการดูแลรักษาของเจ้าพ่อกวน พ่อแสน และเจ้าแม่นางเทียม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่คนทั่วเมืองด้านซ้ายยกย่องและยอมรับให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การประกอบประเพณีพิธีกรรมใดๆ ที่เป็นเรื่องของชุมชนและสังคมจะอยู่ภายใต้การนำและชี้แนะของเจ้าพ่อกวนและคณะ

เมืองด้านซ้ายมีบริเวณที่กำหนดให้เป็นหอผีถึง ๒ แห่ง คือหอน้อยและหอหลวง ต่างตั้งอยู่ภายใต้แมกไม้ที่สูงใหญ่เป็นที่สงัดเงียบที่ไม่มีใครเข้าไปข้องแวะ ยกเว้นแต่ในเวลามีงานพิธีกรรมหรือเมื่อได้รับการยินยอมจากเจ้าพ่อกวนเสียก่อน

ฐานะและความร่ำรวยเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความแตกแยกของสังคมในระดับรากหญ้าที่สำคัญ ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น พวกผู้ใหญ่บ้าน กำนันและอบต.ที่กำลังมีลักษณะทั้งให้ทุนและให้โทษในขณะนี้

แต่สิ่งที่คุกคามสังคมและวัฒนธรรมของคนที่ยึดของและเวียงแก่นที่สำคัญที่สุดในขณะนี้คือ การขยายตัวทางการค้าและเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่ทางรัฐและสภานอกการค้าประจำจังหวัดให้การสนับสนุน การขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้คงจะไม่เพียงแต่คนที่เชียงของและเวียงแก่นจะเดือดร้อนเท่านั้น หากจะรวมทั้งผู้คนในถิ่นต่างๆ ของเชียงรายได้ด้วย

โครงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของจีนเท่าที่เป็นรูปธรรมขณะนี้ก็คือ การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อทำให้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าจากเชียงรุ่งมายังเชียงแสน เชียงของ และหลวงพระบาง โดยที่เรือสินค้าที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๕๐๐ ตันแล่นลงมาได้ ขณะนี้ทางจีนประสบความสำเร็จแล้วในการระเบิดแก่งตั้งแต่เชียงรุ่งมายังเชียงแสน และเรือที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๓๐๐ ตัน สามารถจอดเทียบท่าขนถ่ายสินค้าที่เมืองเชียงแสนได้แล้ว จนทำให้สภาพเมืองเชียงแสนที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์สำคัญของชาติอยู่ในสภาพที่ถูกทำลายทั้งทางศิลปวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม

แต่ทางจีนก็ยังคงดำเนินโครงการต่อไปด้วยการจะระเบิดแก่งจากเชียงแสนไปเชียงของ จึงทำให้บรรดาปัจเจกชนและผู้นำท้องถิ่นพากันคัดค้านด้วยการเคลื่อนไหวต่างๆ ตามแผนการ ทางจีนแสดงความจำนงว่าจะระเบิดแก่งไปถึงเชียงของ และจากเชียงของก็จะทำต่อไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง แต่คนท้องถิ่นมีความเห็นว่าการระเบิดแก่งจากเชียงของไปหลวงพระบางคงเป็นไปไม่ได้ เพราะสามารถใช้เส้นทางบกได้ง่ายกว่าและถูกกว่า แต่ความมุ่งหมายของจีนน่าจะขยายมาถึงเชียงของและเวียงแก่น เพราะต้องการให้เป็นทั้งแหล่งท่าเรือจอดและการขยายตัวพินิจนิคมเกษตรอุตสาหกรรมที่อาจครอบคลุมไปทั่วทั้งจังหวัดเชียงรายได้ด้วย ซึ่งขณะนี้จีนก็ทำอย่างเต็มที่แล้วในเขตเชียงแสนและเชียงรายได้ ยิ่งกว่านั้นคนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจีนเคยใช้เชียงรายเป็นฐานเศรษฐกิจทั้งการขนถ่ายสินค้าและผลิตสินค้า ส่งผ่านเขตพม่าไปออกทะเลอันดามัน

ทุกวันนี้คนท้องถิ่นที่เป็นปัญญาชนและผู้นำกำลังวิพากษ์วิจารณ์ทางรัฐบาลและสภานอกการค้า ได้มีส่วนสำคัญในการทำให้จีนขยายตัวมาลงทุนและทำให้เชียงรายกลายเป็นนิคมเกษตรอุตสาหกรรมของจีนไป

โครงการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

โครงการนี้อยู่ใน พื้นที่ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นท้องถิ่นที่เกิดเมืองประวัติศาสตร์ด่านซ้ายขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เพราะเป็นดินแดนระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา

ตำแหน่งของเมืองตั้งอยู่บริเวณต้นลำน้ำหมันที่สัมพันธ์กับสันปันน้ำที่แบ่งลำน้ำป่าสักออกจากลำน้ำแควน้อยอันเป็นแควหนึ่งของลำน้ำน่าน และลำน้ำหมันที่ไหลไปลงแม่น้ำเหืองอันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ด่านซ้ายเป็นเมืองด่านเพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากหลวงพระบางมายังลำน้ำเหืองและลำน้ำหมันก่อนที่จะข้ามเขาไปยังหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ความเป็นเมืองของด่านซ้ายคลุมท้องถิ่นสองฝั่งของลำน้ำหมันตั้งแต่ต้นน้ำจนไปสบกับลำน้ำเหือง พื้นที่สองฝั่งน้ำเป็นหุบเขาที่มีเทือกเขาขนาดทั้งสองด้าน ลำน้ำหมันเป็นลำน้ำเล็กๆ ที่ไหลตลอดปีสองฝั่งน้ำมีพื้นที่ลุ่มเหมาะแก่การปลูกข้าว จึงเกิด

โดยทั่วไปชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นด้านซ้ายในลุ่มน้ำห่มัน เป็นสังคมเรียบง่ายและผู้คนส่วนใหญ่รู้จักกันหมด เป็นสังคมที่มีดุลยภาพทั้งมิติทางวัตถุและจิตวิญญาณ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นไปอย่างช้า เพราะอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกไม่ใคร่เข้ามามาก อาจแลเห็นได้ชัดในเขตเมืองที่มีการสร้างถนนที่ทำการราชการและย่านตลาด ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนจากภายนอกมองผ่านไปลงทุนทางเศรษฐกิจในที่อื่น เช่นในเขตอำเภอภูเรือ เป็นต้น

ขณะนี้การคุกคามทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมของคนภายในนั้นมีเพียงอย่างเดียวที่น่ายกย่อง คือการที่ทางราชการทั้งสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวและฝ่ายบริหารของจังหวัดสนับสนุนส่งเสริมให้คนมาเที่ยว ประเพณีผีตาโชน นับเป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของคนด้านซ้ายอย่างขาดความรู้ความเข้าใจอย่างสิ้นเชิง เพราะเรื่องผีตาโชนนั้นหาใช่เป็นสิ่งสำคัญในประเพณีพิธีกรรมของคนด้านซ้ายไม่ หากเป็นส่วนหนึ่งในประเพณีบุญพระเวส ประเพณีเทศน์มหาชาติของคนไทยพุทธทั่วประเทศ

บุญพระเวสคือสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับการอบรมในเรื่องการทำทาน อันเป็นธรรมะที่สำคัญในการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคม พระเวสสังคร คือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นการบำเพ็ญทานในพระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา สำหรับเรื่องผีตาโชนนั้นผู้รู้ในท้องถิ่นด้านซ้ายบอกว่า คือ บรรดาผีป่า ผู้ร้ายทั้งหลายที่ตามพระเวสสังครเข้าไปในเมือง ซึ่งก็เป็นพวกผีที่กลบใจเป็นคนดี

ประเพณีบุญพระเวสของคนด้านซ้ายนั้นเริ่มต้นแต่เจ้าพ่อกว๋นผู้เป็นประมุขทางประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมือง กำหนดวันประเพณีจากการติดต่อกับผีผู้เป็นใหญ่ของบ้านเมือง เมื่อถึงวันกำหนดแล้วพิธีกรรม เริ่มแต่พ่อแสนผู้เป็นคนในคณะของเจ้าพ่อกว๋นก็ออกไปมนต์ในลำนํ้าห่มันที่หมายถึงพระอุปคุต แล้วพากันแห่ไปยังสำนักเจ้าพ่อกว๋น ให้เจ้าพ่อกว๋น เจ้าแม่นางเทียมและบรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของบ้านเมืองแห่พระอุปคุตไปตามที่ต่างๆ มุ่งเข้าสู่วัดโพนชัย อันเป็นวัดที่จะมีการเทศน์มหาชาติ ในขบวนนี้มีผู้ใหญ่และเด็กแต่งกายสวมหน้ากากเป็นผีตาโชนติดตามไป เมื่อขบวนเข้าวัดแล้วเทศน์มหาชาติก็เริ่มขึ้น ในขณะที่การเล่านผีตาโชนสิ้นสุดลง บรรดาผู้เล่นเป็นผีตาโชนและคนที่เกี่ยวข้อง ต่างก็เอาหน้ากากผีตาโชนและเครื่องแต่งกายทั้งน้ำห่มัน ลอยไปเหมือนกับลอยเคราะห์ และแลเห็นสิ่งของเหล่านี้ว่าเป็นอัมงคล

แต่การสนับสนุนประเพณีผีตาโชนของคนข้างนอกไม่ว่าเป็นการท่องเที่ยว หน่วยราชการ และพ่อค้ายักธุรกิจนั้น หาเห็นความสำคัญในเรื่องอบรมคุณธรรมในการให้ทานของบุญพระเวสไม่ หากมุ่งแต่ความแปลกประหลาดของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวอย่างสนุกสนานที่ไร้ความหมายและรสนิยม รวมทั้งสนับสนุนให้กระทำการที่เป็นอัมงคล เช่น การขายหน้ากากผีตาโชนและให้นำกลับไปเป็นที่ระลึก เป็นต้น แต่ที่สำคัญก็คือการละเมิดประเพณีด้วยการกดดันให้เจ้าพ่อกว๋นกำหนดวันประเพณีให้ตรงกับวันเวลาที่ผู้ใหญ่ทางราชการหรือทางการเมืองสะดวกสบายที่จะไปทำพิธีเปิด

ปัจจุบันประเพณีการท่องเที่ยวผีตาโชนกำลังสร้างความแตกแยกให้กับคนด้านซ้าย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีเริ่มเห็นตึงกับการมีรายได้และความสนุกสนานรื่นเริงในงาน แต่คนรุ่นเก่าและคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้มีความซื่อสัตย์และไม่พอใจ

นอกจากเรื่องมีดาโชนแล้วก็ยังมีกรณีเลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมืองอีกอย่างหนึ่งที่มาจากภายนอก อันเป็นสิ่งที่สร้างความอึดอัดและไม่พอใจแก่คนด่านซ้าย คือเรื่องสิทธิในการดูแลพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์ ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นว่า โดยประเพณีท้องถิ่น วัดพระธาตุศรีสองรักษ์ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางพระสงฆ์และไม่มีสังฆาวาสอยู่ในบริเวณนี้ด้วย หากเป็นบริเวณที่เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและพ่อแสน ทางฝ่ายผีดูแลอยู่ พระธาตุเจดีย์เองก็ไม่ได้เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าไม่ รวมทั้งด้านหน้าวัดแต่เดิม (ปัจจุบันกลายเป็นด้านหลัง) ก็สัมพันธ์กับหอผีหลวงว่องเมืองด่านซ้าย บริเวณวัดทั้งหมดอยู่ในการดูแลของเจ้าพ่อกวนและพ่อแสนมาตลอดทั้งในเรื่องการประกอบประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมประจำวัน รวมไปถึงรายได้และรายจ่ายของวัดด้วย

บัดนี้ตั้งแต่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของวัด โดยมีผู้ร้องเรียนว่า เจ้าพ่อกวนนำรายได้ของวัดไปใช้ในทางที่ไม่สุจริต และกล่าวหาว่าเจ้าพ่อกวนที่เป็นประมุขของการนับถือผีนั้นไม่ควรมีสิทธิในการดูแลสถานที่อันเป็นพุทธสถาน จึงมีการร้องเรียนให้ทางเถรสมาคมเข้าไปจัดการ ทำให้มีการสอบสวนและการเดินทาง การต่อต้านของผู้คนในท้องถิ่นขึ้น นั่นก็คือผู้คนในท้องถิ่นไม่เห็นด้วยกับการที่ทางคณะสงฆ์จะเข้าไปยุ่งกับกิจกรรมทางประเพณีของสังคมด่านซ้ายนั่นเอง เพราะเห็นว่าเป็นความพยายามของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะทำให้พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์กลายเป็นสถานที่ทางพุทธพาณิชย์ไป เหมือนกับบรรดาวัดใหญ่วัดสำคัญในที่อื่นๆ ของบ้านเมือง

โครงการในภาคตะวันออก

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ซึ่งคนจันทบุรีเรียกว่าหลังเขา เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนี้มีทิวเขาสอยดาว และเขาสามง่าม ซึ่งยาวแต่เขตอำเภอสอยดาว โป่งน้ำร้อน ทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด เข้าไปต่อกับเขาพนมตาเค็ดในเขตประเทศกัมพูชา ทิวเขานี้แยกเขตหน้าเขาซึ่งอยู่ในเขตชายทะเลในเขตอำเภอขลุง อำเภอเมือง อำเภอมะขาม ออกจากเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอสอยดาวที่วัดเป็นเขตหลังเขา โดยมีช่องเขาเกลือบึงเป็นเส้นทางเชื่อมบริเวณหน้าเขาและหลังเขา บริเวณหลังเขาที่ผ่านช่องเขาเกลือบึงมายังอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวนี้อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลกว่า ๑๐๐ เมตร นับเนื่องเป็นพื้นที่สูงภายในของจังหวัดจันทบุรี ในการรับรู้ของคนจันทบุรี บริเวณหลังเขาเป็นพื้นที่ไม่มีความเจริญเมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณหน้าเขา แต่ก่อนเป็นเขตป่าดงและเป็นเขตติดต่อชายแดนประเทศกัมพูชาที่มีคนเขมร คนของและคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่งอย่างกระจ่ายกันอยู่เป็นหมู่บ้านไม่ใหญ่โตอะไร การเปลี่ยนแปลงในบริเวณหลังนี้เกิดขึ้นราวสามสิบปีที่ผ่านมา เมื่อมีการสร้างถนนจากจันทบุรีผ่านอำเภอโป่งน้ำร้อนไปยังอำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือ จังหวัดสระแก้ว) จึงมีผู้คนเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำการเพาะปลูกและตั้งชุมชนหมู่บ้านกันเรื่อยมา

การวิจัยในโครงการนี้เลือกชุมชนหมู่บ้าน (village) ๒ แห่งในการศึกษา คือ บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ชุมชนแรกนับเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่ง คือมีอายุมากกว่า ๕๐๐ ปี ที่ผ่านมาเป็นชุมชนของคนเขมรที่เข้ามาแต่เขตเมืองโพนดงตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งลำห้วยสำโรงที่ไหลมาจากเขาสอยดาวแล้วผ่านลงไปสู่พื้นที่ประเทศกัมพูชา นอกจากคนเขมรแล้ว

ก็มีคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมณฑลจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งรวมอยู่ด้วย คนจีนเป็นพ่อค้าในขณะที่คนเขมรเป็นพวกหาของป่า เช่น กระวานและเร่วและทำไร่เพื่อนำไปค้าขายแลกเปลี่ยนกับผู้คนทางจันทบุรี

ก่อนการมีถนนใน พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑ คนที่บ้านสำโรงเดินทางไปค้าขายหรือติดต่อกับจันทบุรีด้วยทางรถและทางเกวียน ที่ต้องใช้เวลาพักแรมตามเส้นทางอย่างน้อยหนึ่งคืน ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนทั้งสายจันทบุรี-สระแก้ว และถนนสายย่อยๆ ได้ทำให้การคมนาคมกับภายนอกดีขึ้น จึงมีผู้คนจากถิ่นอื่นเข้าไปตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ด้วย จนในปัจจุบันบ้านสำโรงมีการขยายตัวออกเป็น ๓ หมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกันคือ บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๒,๕๑๔ คน การเติบโตของบ้านสำโรงเริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา เพราะมีผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เช่น จากจังหวัดชัยนาทและจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้เกิดอาชีพการทำนาทำไร่ ทำสวนขึ้น

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕ สงครามในประเทศเขมรและเวียดนามทำให้ทางรัฐบาลไทยปรับปรุงสภาพบริเวณชายแดน มีการสร้างถนนในทางยุทธศาสตร์เพื่อการป้องกันการรุกรานทางชายแดน ทำให้เกิดการพัฒนาในเรื่องสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า และน้ำประปาเกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๑ ได้มีการจัดตั้งอำเภอสอยดาวที่แต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนนั้นเป็นอำเภอ ทำให้ชุมชนทั้งหลายรวมทั้งบ้านสำโรงด้วยมีการเติบโตมีถนนหนทางติดต่อกับเขตเมืองที่เป็นย่านตลาดได้สะดวก ยิ่งปัจจุบันภายหลังจากสงครามในประเทศเขมรสงบลงแล้ว ก็เกิดการค้าขายชายแดนขึ้น เกิดตลาดชายแดนขึ้นหลายแห่งที่ทำให้ผู้คนจากที่อื่นๆ ในประเทศพากันไปซื้อของและเล่นการพนัน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นหลายแห่งที่มีผู้คนจากถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำสวน ทำไร่ และทำการค้าขาย

หนึ่งในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่คือ บ้านสวนส้มที่อยู่ห่างจากบ้านสำโรงขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากชายแดนเขมรเพียง ๓ - ๔ กิโลเมตรเท่านั้น บ้านสวนส้มมีพัฒนาการมาจากหมู่บ้านเล็กๆ ราว ๔๐ ปี ที่ผ่านมามีผู้คนเข้ามาทำไร่ ทำสวนอยู่ไม่กี่ครอบครัว ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๓ บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ได้ตัดถนนเข้ามาทำให้การติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆ และกับภายนอกดีขึ้น จึงทำให้มีผู้คนจากที่อื่นๆ เช่น จากอุบลราชธานี นครสวรรค์ กำแพงเพชร แพร่ ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำเกษตรพืชไร่และทำสวนผลไม้ แต่โดยเหตุที่เป็นชุมชนอยู่ใกล้ชายแดนจึงต้องอยู่ภายใต้การดูแลของทหารเรื่อยมา และทหารมีส่วนในการจัดสรรที่ดินที่อยู่อาศัยให้กับคนในชุมชน พอสงครามในประเทศกัมพูชาสงบลง บ้านสวนส้มก็เติบโตแบบก้าวกระโดดเพราะกลายเป็นแหล่งที่คนจากหลายแห่งมาทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ มีผู้ซื้อไม้จากดินแดนเขมรผ่านด่านเข้ามาทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ทำให้มีผู้คนเข้าออกมาซื้อขาย อีกทั้งผลิตภัณฑ์จากสวนส้มก็ถูกนำไปขายในที่อื่นๆ ตลอดเวลา

ในช่วงเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีชุมชนสวนส้มขยายตัวกว่าบรรดาชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกนั้น มีย่านตลาด ร้านค้า โรงงานและย่านที่อยู่อาศัยของคนหลายอาชีพทำให้มีโครงสร้างในลักษณะที่เป็นชุมชนเมืองขนาดเล็กขึ้น ปัจจุบันผู้คนในบ้านสวนส้มที่ทั้งที่มาจากอุบล สระแก้ว แพร่ น่าน ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ขัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน เกิดระบบลูกจ้างและนายทุนรวมทั้งปัญหานี้ขึ้นในการลงทุนของนายทุนกับปัญหานี้สินของลูกจ้างตามมา

ผลการวิจัยในโครงการนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นชายแดนด้านตะวันออกที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนผ่านพื้นที่สูง หรือพื้นที่หลังเขาของจังหวัดจันทบุรีเชื่อมติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว

ชุมชนบ้านลำโรงคือตัวแทนของชุมชนเก่าแก่กว่า ๑๐๐ ปี ที่มีคนเขมร คนอีสาน และคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา และมีคนอยู่น้อย ทำมาหากินกับของป่าและการทำไร่ ทำสวนเพียงเล็กน้อย วัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านลำโรงเป็นวัฒนธรรมของคนเขมรชายขอบ ที่ปัจจุบันความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมในสังคมใหญ่คงหมดไปแล้ว การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากนักวิจัยท้องถิ่นทำให้เห็นการสืบเนื่องของประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างที่ประเพณีหลงในสังคมไทยแต่สมัยอยุธยาเคยมี เช่น พิธีจองเปรียงรวมทั้งระบบค่านิยมและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นได้ดีกว่าสังคมของชุมชนที่เกิดขึ้นหลัง เช่น บ้านสวนส้มที่มีความหลากหลายและความเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนมากกว่า ชุมชนบ้านลำโรงยังคงความเป็นชุมชนแบบประเพณี (traditional oriented community) อย่างต่อเนื่องท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มาจากภายนอก

ในขณะที่ชุมชนบ้านสวนส้มเติบโตอย่างก้าวกระโดดจากชุมชนเกษตรกรรมเล็กๆ มาเป็นชุมชนอุตสาหกรรมในระดับเมืองเล็กๆ ปัจจุบันชุมชนสวนส้มมีคนสองกลุ่มอยู่ในสังคมเดียวกัน คือกลุ่มชาวบ้านที่ทำไร่และทำสวน กับกลุ่มคนที่ทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ที่มีทั้งคนที่เป็นนายทุน พ่อค้า และลูกจ้างคนงานพวกที่เป็นชาวไร่ชาวนาสวนส้มปัญหาน้อยและเคลื่อนย้ายน้อย อีกทั้งมีปัญหาทางสังคมน้อยกว่า ส่วนพวกที่ทำอุตสาหกรรมมีการเคลื่อนย้ายเข้าออกตลอดเวลา ไม่ใคร่มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม คนพวกนี้มีความอ่อนไหวในทางเศรษฐกิจมาก เพราะการทำอุตสาหกรรมขึ้นอยู่กับ การนำเข้าของพวกไม้ต่างๆ จากต่างประเทศเขมร ในบางครั้งทางไทยปิดด่านหรือทางเขมรไม่ขายไม้ให้ก็มีปัญหา นอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับการลักลอบไม้เถื่อนและของเถื่อนเข้ามาอีก ซึ่งในขณะนี้หลายคนก็มองไปข้างหน้าอย่างหวาดวิตก เพราะโรงงานและร้านขายเฟอร์นิเจอร์หลายแห่งต้องปิดตัวลงอันเนื่องจากการขาดแคลนไม้ และเกิดการผลัดในแหล่งอื่นเช่นที่เขตจังหวัดสระแก้วที่มีอาณาเขตติดต่อกับชายแดนเขมรเช่นกัน ปัญหาทางสังคมอีกอย่างหนึ่งในบ้านสวนส้ม ก็คือเรื่องของเด็กและวัยรุ่นอันเนื่องจากเข้าเรียนไม่สม่ำเสมอของบรรดานักเรียนและพฤติกรรมที่เกี่ยวกับเสพติด เที่ยวเตร่มั่วสุมของเด็กวัยรุ่น เป็นต้น

สรุปแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยนักวิจัยจากภายในของทั้งสองชุมชนคือบ้านลำโรงและบ้านสวนส้มในเขตอำเภอสอยดาว ที่เป็นบริเวณ "หลังเขา" ของจังหวัดจันทบุรีนั้น ได้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมของผู้คนในบริเวณที่เป็นป่าเขาห่างไกลความเจริญของสังคมเมืองมาก่อน พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนจากจังหวัดจันทบุรีผ่านช่องเขาเกลือ และพื้นที่หลังเขาไปยังจังหวัดสระแก้ว หลังการสร้างถนนทำให้มีการบุกเบิกที่ดินเปลี่ยนป่าให้เป็นพื้นที่การเกษตร ทำสวนทำไร่ และเกิดชุมชนหมู่บ้านและตำบลมากมาย มีผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ ทั้งจากภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

โดยเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้อยู่ติดกับชายแดนเขมร ได้ทำให้ทางรัฐบาลถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์จึงมีการสร้างถนนขยายถนนไปใกล้เขตชายแดน ผลที่ตามมาของการขยายถนนได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ทำ

สวนและทำไร่ตามไป ต่อมาเมื่อสงครามในเขมรสิ้นสุดลง พื้นที่บริเวณนี้ก็กลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจชายแดน มีการขยายถนน เกิดย่านตลาดชายแดนขึ้นหลายจุด มีผู้คนและนักท่องเที่ยว นักการพนันเข้าไปซื้อของและเล่นการพนันกันในเขตแดนเขมร ทำให้การเติบโตของชุมชนมีลักษณะเป็นการก้าวกระโดด บ้านสวนส้มคือตัวอย่างของชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นชุมชนที่เปลี่ยนจากการเกษตรมาเป็นอุตสาหกรรมทำเครื่องไม้เฟอร์นิเจอร์ มีย่านที่อยู่อาศัย ย่านค้าขายโรงงานและตลาดในลักษณะที่เป็นเมืองขนาดเล็ก ปัจจุบันการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจชายแดนยังเติบโตไปเรื่อยๆ พร้อมกันนั้นก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะรวดเร็วจนเกิดความขัดแย้งและปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามมาอีกมากมาย

โครงการในภาคใต้

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ชายอ่าวปัตตานีทางด้านตะวันตกที่อยู่ในเขตอำเภอยะหริ่ง โดยเลือกทำการศึกษาในสองชุมชน (community based study) คือบ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป ในขณะที่บ้านภูมิเป็นชุมชนขนาดเล็ก บ้านดาโต๊ะตั้งอยู่ชายทะเล ชาวบ้านมีอาชีพหลักคือทำประมง จับปลา เลี้ยงปลา ต่อเรือประมง ทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น ข้าวเกรียบปลา เป็นต้น ส่วนบ้านภูมิเป็นชุมชนอยู่ห่างทะเลเข้ามาภายในเป็นพื้นที่ป่าใกล้กับลำน้ำที่คนมานักเบิกเป็นที่ยู้อาศัย ทำสวน ทำไร่ ทำนาและรับจ้าง บ้านภูมิมีประชากรเพียง ๖๐๐ กว่าคน มีทั้งคนมุสลิมและคนไทยพุทธอยู่รวมกัน โดยที่คนมุสลิมเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่มีสถาบันทางศาสนาและการศึกษา ๒ แห่ง อยู่ในชุมชน คือ ปอเนาะและมัสยิด ส่วนไทยพุทธมีจำนวนน้อยไม่มีวัดและโรงเรียน เวลาทำกิจกรรมทางศาสนาต้องไปอาศัยประกอบพิธีกรรมที่วัดในเขตชุมชนอื่น

การเลือกทำการศึกษาทั้งสองชุมชนที่กล่าวมานี้ มีความเหมาะสมในเรื่องการทำความเข้าใจกับความ เป็นสังคมท้องถิ่นชายทะเล เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีทั้งผู้คนที่อยู่ชายทะเลกับผู้ที่อยู่ภายในที่เป็นเขตสวนและป่าแต่ ที่สำคัญยังเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของสังคมปัตตานีที่มีมาแต่โบราณ นั่นคือชุมชนในสังคมนี้มีทั้งชุมชนที่มี ปอเนาะและไม่มีปอเนาะ ชุมชนมุสลิมโดยทั่วไปจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางทางสังคมทั้งในด้านกิจกรรมทาง ศาสนาและการศึกษา แต่ที่ปัตตานีจะมีชุมชนที่มีปอเนาะเพิ่มขึ้นมา

ชุมชนบ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ไม่มีปอเนาะ แต่มีมัสยิดที่เก่าแก่รุ่นราวคราวเดียวกันกับ มัสยิดกรือเซะ อีกทั้งมีกูโบร์หรือสุสานฝังศพที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วย บ้านดาโต๊ะเกิดขึ้นในเขต เมืองยะหริ่งโดยมีผู้คนที่อยู่ใกล้กับมัสยิดกรือเซะเคลื่อนย้ายตามชายฝั่งทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็น ชุมชนใหญ่โต มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป และมีครัวเรือนกว่า ๒๐๐ ครัวเรือน ความสำคัญของบ้านดา โต๊ะที่บรรดาหมู่บ้านอื่นๆ ไม่มีก็คือ การเป็นแหล่งฝังศพประวัติศาสตร์ เพราะศพที่ฝัง ณ สุสานในบ้านนี้หาใช่แต่ เพียงผู้คนที่อยู่ในบ้านดาโต๊ะไม่ หากมาจากที่อื่นแทบทุกสารทิศ เพราะต้องการมาฝังอยู่ใกล้กับหลุมศพของดา โต๊ะท่านหนึ่งที่เป็นผู้นำวัฒนธรรม จึงทำให้มีหลุมศพของคนหลายรุ่นหลายสมัย ซึ่งถ้าหากจะนับอายุของ หมู่บ้านแห่งนี้ก็อาจสอบสวนได้จากการเรียงลำดับอายุของจารึกบนหินฝังศพของบุคคลสำคัญๆ ที่มาฝังไว้ ณ ที่นี้ได้

ส่วนชุมชนของบ้านภูมิ "น่าจะไม่เก่าแก่เท่ากับบ้านดาโต๊ะและมีขนาดเล็กกว่า คือมีประชากรราว ๕๐๐ คน และมีครัวเรือนราว ๑๐๐ กว่าครัวเรือนก็ตาม แต่นับเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ เพราะเป็นชุมชนที่เกิดมาจากการมีปอเนาะที่ตั้งโดยโต๊ะครูที่เป็นปราชญ์และทรงคุณธรรมเป็นที่ยกย่องกันในโลกมุสลิม อีกทั้งยังดำรงความเป็นปอเนาะตัวอย่างที่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน ทั้งบ้านภูมิและบ้านดาโต๊ะต่างก็เป็นบ้านของคนมุสลิมที่รักสงบ มีชีวิตแบบเรียบง่ายตามธรรมชาติ แม้ว่าปัจจุบันมีถนนหนทางจากเมืองปัตตานีและย่านชุมชนอื่นๆ ผ่านเข้าไปถึงอย่างสะดวกสบายก็หาได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอาคารบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยเป็นแบบใหม่ๆ ไม่ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบ้านไม้แบบเดิมๆ อยู่ ที่บ้านภูมิมีเรือนหลายแห่ง แต่ละเรือนมีระยะห่างและแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ดุกร่มรื่น ส่วนบ้านดาโต๊ะโดยที่เป็นบ้านเก่า มีการอยู่แออัดและมีตรอกซอยติดต่อกัน แต่ความแออัดของบ้านดาโต๊ะกลับเป็นผลดีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะชาวบ้านแลเห็นกัน พูดคุยกันได้สะดวก รวมทั้งเด็กเล็กออกมาเล่นกัน มีร้านขายของทอด และของกินที่คนแก่ๆ ที่เป็นผู้หญิง หรือพวกแม่บ้านมาทำขาย แต่ทั้งสองหมู่บ้านนี้ไม่ทิ้งธรรมชาติ เพราะต่างรักษาพื้นที่ซึ่งมีต้นไม้ไว้ให้เกิดความร่มรื่น บ้านภูมิติดกับชายป่าในขณะที่บ้านดาโต๊ะหันหน้าลงทะเลอันเป็นแหล่งทำมาหากิน คนบ้านดาโต๊ะหาเงินจับปลาด้วยเครื่องมือต่างๆ เป็นกลุ่มเล็กๆ ด้วยเรือกอลและ ที่มีการตกแหอย่างสวยงาม ส่วนคนบ้านภูมิหาเงินด้วยการทำสวน ทำนา ทำไร่และการรับจ้าง คนมุสลิมทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความเคร่งทางศาสนา ห้าละหมาดร่วมกันวัน ๕ ครั้ง การศึกษาของคนมุสลิมไม่แยกออกจากกิจกรรมทางศาสนาและกระบวนการทางสังคม ที่บ้านดาโต๊ะมีโรงเรียนตาดีกาสอนเด็กเล็กอยู่ในเขตมัสยิด ส่วนบ้านภูมิมีปอเนาะเป็นโรงเรียนสอนศาสนาให้แก่เด็กโตและคนทั่วไป ซึ่งนอกจากสอนศาสนาแล้วยังมีการสอนความรู้ทางโลก เพื่อให้ดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสม แต่ปอเนาะก็หาได้เป็นโรงเรียนที่สอนเด็กโตเพียงอย่างเดียวไม่ หากเป็นสถานที่ซึ่งคนทุกรุ่นทุกวัย เช่น ผู้ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยแล้วสามารถเข้ามาเรียน รวมทั้งมาอยู่อาศัย เป็นคนในชุมชนได้จนตลอดชีวิต

ระหว่างชุมชนมุสลิมทั้งสอง ผู้คนในบ้านภูมิดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอยู่ได้ในลักษณะที่มีดุลยภาพมากกว่าคนที่บ้านดาโต๊ะ เพราะเป็นชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติในด้านการทำไร่ทำนาและทำสวนในลักษณะที่พอมีพอกิน สภาพแวดล้อมธรรมชาติยังไม่เปลี่ยนแปลงเท่าใด ถ้าหากหาเงินทางการเพาะปลูกไม่ได้ก็ออกไปทำงานรับจ้าง ความเป็นอยู่ภายในสังคมทั้งคนมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มใหญ่กับคนไทยพุทธที่เป็นชนกลุ่มน้อยก็ไม่มีอะไรที่เป็นความขัดแย้งเหมือนในที่อื่นๆ ซึ่งก็ดูเหมือนยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนทั้งสองศาสนาในเขตแคว้นปัตตานี

ทำนองตรงข้าม ชุมชนบ้านดาโต๊ะกลับอยู่ในสภาวะที่ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเป็นชุมชนชาวประมงที่คนส่วนใหญ่มีอาชีพในการจับปลาในทะเลในอ่าวปัตตานี ซึ่งปัจจุบันสภาพแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทางอุตสาหกรรมลงไปในพื้นที่ทะเล ทำให้อ่าวตื้นและสันทรายตรงปลายแหลมใกล้จะงอกออกมาปิดอ่าว ทำให้บรรดาสัตว์น้ำนานาชนิดสูญพันธุ์และลดจำนวนลง ยิ่งกว่านั้นยังถูกแย่งอาชีพจากผู้ประกอบการประมงจากถิ่นอื่นที่เป็นนายทุน นำเรืออวนรุนและอวนลากพร้อมด้วยวิธีการจับปลาด้วยเครื่องมือที่ก้าวร้าวมาจับปลาในอ่าว ทำให้คนมุสลิมที่จับปลาด้วยเรือกอลและ อันเป็นเรือขนาดเล็กที่ใช้เครื่องมือแบบง่ายๆ ไม่มีทางสู้ได้ ทำให้ต้องทำงานหนักใช้เวลาหาปลาเพิ่ม อีกทั้งต้องเพิ่ม

จำนวนการจับปลามากกว่าแต่เดิม จึงตอบสนองความต้องการของครอบครัวได้ ผลกระทบทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้ทำให้ครอบครัวคนมุสลิมที่บ้านดาโต๊ะเปลี่ยนแปลงไป คือผู้ชายหาปลาได้น้อยลงต้องออกไปทำงานรับจ้างในที่อื่น รวมทั้งผู้หญิงก็ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ชายของในตลาดหาได้อยู่ในหมู่บ้านเป็นแม่บ้านแบบแต่เดิมไม่ หลายครอบครัวหันมาทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือทำข้าวเกรียบปลา คือนำปลาที่หาได้มาทำข้าวเกรียบ มีทั้งรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ และแยกทำโดยเอกเทศ หลายครอบครัวนำเศษปลาที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบไปเลี้ยงปลาดุกในบ่อปลารอบๆ ชุมชน ทำให้มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาดุกกันมากมาย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในชุมชนดังกล่าวมีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม คือทำให้รอบๆ ชุมชนทั้งในบริเวณบ่อเลี้ยงปลาและพื้นที่สาธารณะโดยรอบกลายเป็นที่ทิ้งขยะที่ยังจัดการอะไรไม่ได้ แม้กระทั่ง อบต.ก็ไม่สนใจที่จะทำอะไรลงไป

ปัจจุบันการขยายตัวทางอุตสาหกรรมและการประมงชายฝั่งทะเลในเขตอ่าวปัตตานี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ได้ทำให้คนในบ้านดาโต๊ะมีการเคลื่อนไหวร่วมกันกับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้และไกลในการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมรอบอ่าวปัตตานีด้านใต้ อันเป็นบริเวณที่มีแหลมยื่นออกไปในทะเล อีกทั้งเป็นบริเวณต่อเนื่องไปในเขตอำเภอยะหริ่ง พื้นที่บริเวณนี้ยังมีป่าชายเลนและธรรมชาติตามลำน้ำหลายสายที่ยังเขียวชอุ่มและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ที่อยู่บนบก

ผู้ที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวในทางอนุรักษ์ก็คือ นักวิจัยท้องถิ่นของบ้านดาโต๊ะในโครงการวิจัยของ สกว. การเรียนรู้ร่วมกันในขั้นตอนของการวิจัย ได้ทำให้เกิดความรู้และความคิดในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมร่วมกันของคนในหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันและใกล้เคียง ด้วยความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึกของนักวิจัยท้องถิ่นนี้เอง ทำให้สามารถเขียนแผนภูมิและแผนผังนิเวศวัฒนธรรมของอ่าวปัตตานีได้อย่างละเอียดอ่อน ทำให้แลเห็นได้ว่าพื้นที่ใดที่ยังดำรงความเป็นธรรมชาติที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์อยู่ และพื้นที่ใดที่กำลังเสื่อมโทรมหมดสภาพธรรมชาติกลายเป็นแหล่งประกอบการทางอุตสาหกรรม อันเนื่องมาจากการรุกรานทางนิเวศการเมืองที่มาจากรัฐและสังคมภายนอก นักวิจัยท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในชีวิตของทางประมงท้องถิ่นได้อย่างดีมาด นั่นคือแสดงให้เห็นถึงการทำประมงหาปลาด้วยเรือกอลและเครื่องมือจับสัตว์น้ำว่ามีที่ประเภท และแต่ละประเภทนั้นใช้กับสัตว์น้ำที่ไหนและเวลาไหน ซึ่งบัดนี้การประมงแผนเดิมดังกล่าวนี้กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนักจากคนต่างถิ่นที่เป็นนายทุน และชาวประมงจากภายนอกที่ทำเรืออวนรุนและอวนลาก และเครื่องมือจับปลาที่ทันสมัย เข้ามาดำเนินการอยู่ทั้งในบริเวณอ่าวปัตตานีและรอบๆ อ่าว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งทรัพยากรและการเข้ามาจัดการทรัพยากรของผู้คนที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากภายนอก เกือบแทบทั้งสิ้น ทั้งการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการประมงด้วยเครื่องมือเครื่องไม้เครื่องมือที่ทันสมัย โดยเฉพาะการเป็นคนมุสลิมที่ยึดมั่นในศาสนานั้น การปรับตัวเข้ากับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดูเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง

ส่วนบ้านภูมินั้น ปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่ที่ปอเนาะอันเป็นสถาบันการศึกษาทางศาสนาที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวปัตตานี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอก ทำให้การเรียนการสอนของสถาบันปอเนาะไม่อาจดำรงอยู่แบบเดิม ที่เน้นการสอนศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ และการสอนวิชาความรู้ทาง

โลกเป็นเรื่องรองลงมา คนรุ่นใหม่ต้องการความรู้ทางโลกและทางเทคโนโลยีเพิ่ม เพื่อการทำมาหากินและการมีความสุขทางวัตถุ จึงเป็นสิ่งที่ทำให้พ่อแม่รุ่นใหม่รุ่นเก่าหลายแห่งกลายเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามไป โรงเรียนเหล่านี้ลดความสำคัญในการสอนศาสนาลง และเพิ่มการเรียนการสอนทางโลกมากขึ้น หลายโรงเรียนอยู่ในการดูแลและสนับสนุนจากทางรัฐบาล แต่หลายๆ โรงเรียนที่มีครูสอนและนักเรียนมีส่วนก่อความรุนแรงและไม่สงบขึ้น จนเป็นข่าวเป็นประจำว่าโรงเรียนสอนศาสนาดังกล่าวนี้นี้ คือแหล่งที่เพาะเชื้อของความรุนแรง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเกิดการเข้าใจผิดว่า พ่อแม่กับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นอันเดียวกัน โดยเฉพาะการกล่าวหาว่าโต๊ะครูของพ่อแม่เป็นผู้ผลักดันการก่อความรุนแรง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้นี้ได้ทำให้โต๊ะครูของพ่อแม่บ้านภูมิ ซึ่งเป็นนักวิจัยท่านหนึ่งในโครงการนี้ สร้างเครือข่ายในบรรดาพ่อแม่หลายๆ แห่งที่ยึดมั่นในอุดมคติทางจริยธรรมและสันติสุข ร่วมมือกันในการทบทวนการเรียนการสอนในวิชาทางโลก โดยเฉพาะความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีให้กับคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาศึกษา เพื่อจะได้นำความรู้ไปประกอบการทำมาหากินได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความคิดในเรื่องเพิ่มการศึกษาทางเทคโนโลยีเพื่อทำมาหากินนี้เข้ากันได้กับค่านิยมของคนในสังคมปัตตานี ที่ให้เกียรติภูมิของคนที่มีความรู้ทางเทคนิคมากกว่าบรรดาผู้เรียนจบวิชาสาขาต่างๆ ตามมหาวิทยาลัย

การศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม
ผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน
อำเภอเวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย

นักวิจัยท้องถิ่นประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ โครงการรักษ์แม่ลาว
พระภิกษุสงฆ์ และครูอาจารย์ที่สนใจ

พระอธิการบรรพต คัมภีโร เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

นายวีระพงษ์ กังวานนกุล (ประสานงานทีมวิจัย ชุมชน และนักวิชาการ)

นางอุบลรัตน์ ใจดี (ประสานงาน อำเภอเวียงป่าเป้า)

นางสาวสุกัญญา แสงหล้า โครงการรักษ์แม่ลาว

นายเทพอักษร พักแก้ว โครงการรักษ์แม่ลาว

นายวัจนกรณ์ วงศ์ชมพู (เสียชีวิตแล้ว)

นางสาวแสงเทียน สิริ โครงการรักษ์แม่ลาว

ผู้ดูแลโครงการ

ปรารถนา จันทรพันธุ์

พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

สภาพภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางชีวภาพ

ลักษณะของพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน (แม่สรวย – เวียงป่าเป้า)

ที่ราบลุ่มเชียงราย – ลำน้ำแม่ลาว น้ำลาวตอนต้นเกิดจากเขาผีปันน้ำบริเวณดอยผาใจ ในอำเภอเวียงป่าเป้า ไหลเป็นห้วยถึงบ้านแม่ชะจานก็เป็นที่ราบติดต่อกับที่ราบแมกก น้ำแม่ลาวไหลผ่านอำเภอเวียงป่าเป้า อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงชัย ลงสู่ลำแมกกที่บ้านยางมน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย รวมความยาวประมาณ ๑๔๐ กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๓,๒๐๐ ตารางกิโลเมตรตามลำน้ำสายนี้จะเป็นเส้นทางที่ติดต่อที่สำคัญระหว่างที่ราบเชิงใหม่-ลำพูนกับที่ราบแมกกมาแต่โบราณ ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าทองทิพย์ ตำนานดอยนางแก้ว หรือการยกทัพของพระนเรศวร

จากจุดเริ่มต้นที่หมู่บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ แม่ลาวไหลลงไปทางทิศเหนือ มีแม่น้ำห้วยคุณพระ ไหลมาจากหมู่บ้านห้วยคุณพระ น้ำแม่โกไหลมาจากหมู่บ้านแม่โก น้ำห้วยน้ำริน น้ำผาตัน และน้ำห้วยม่วงไหลมาจากหมู่บ้านเมืองน้อยและหมู่บ้านห้วยม่วง น้ำห้วยโป่ง ไหลมาจากหมู่บ้านห้วยโป่งเข้าเขต ตำบลแม่เจดีย์ มีน้ำแม่เจดีย์ซึ่งเป็นลำน้ำสายใหญ่อีกสายหนึ่งที่ไหลมาจากหมู่บ้านปางแม่เจดีย์ หมู่บ้านปางห้วยน้ำกิน หมู่ที่ ๑๓ ตำบลแม่เจดีย์ หมู่บ้านปางมะกาดหมู่ที่ ๔ ตำบลแม่เจดีย์ และหมู่บ้านห้วยทราย หมู่ที่ ๙ ตำบลแม่เจดีย์ ซึ่งมีน้ำไหลตลอดปีเช่นเดียวกัน ไหลมาบรรจบแม่น้ำลาว ณ ชุมชนเด่นสวรรค์ เทศบาลแม่ชะจาน ตำบลแม่เจดีย์ จากนั้นก็มีแม่น้ำสายใหญ่อีกสายหนึ่งคือแม่น้ำแม่ฉางข้าว ซึ่งอยู่ ตำบลป่าจั่ว ปัจจุบันกรมชลประทานจัดสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ น้ำแม่ฉางข้าวไหลบรรจบแม่น้ำลาว ณ บ้านสบสี่

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนเมืองในช่วงแรกน่าจะตั้งบริเวณที่ราบ แต่ก็มีส่วนขึ้นไปอยู่บนที่สูงซึ่งเป็นชายขอบของลุ่มน้ำ เช่น กลุ่มที่มีอาชีพเก็บเมี่ยงขาย ส่วนชาวเขาหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนพื้นที่สูง พบว่าชาวปกากะญอ (กะเหรี่ยง) น่าจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว โดยระยะแรกอาจตั้งถิ่นฐานอยู่ตามขอบ ๆ ของบริเวณที่ราบ ต่อมาเมื่อมีคนเมืองขยายตัวมากขึ้นชาวกระเหรี่ยงก็ย้ายขึ้นที่สูงเรื่อย ๆ ส่วนชาวเขาเผ่าอื่นน่าจะเข้ามาไม่นานนัก โดยเฉพาะในเขต ตำบลลาววี่ อำเภอแม่สรวย ซึ่งเคยเป็นแหล่งปลูกฝิ่นขนาดใหญ่

วิถีชีวิตชุมชนคนลุ่มน้ำลาวเริ่มจากบ้านขุนลาว เป็นกลุ่มชนคนพื้นเมือง ซึ่งอยู่ผาผิงซ้ายของลำน้ำแม่ลาว ขึ้นไปอีกนิดเป็นหมู่บ้านห้วยคุณพระ จากนั้นลงมาตามลุ่มน้ำแม่ลาว คือหมู่บ้านปางมะเหล และหมู่บ้านสบโป่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพี่น้องชาวเขาเผ่ามูเซอแดงเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพวกชาวหรือด้านทิศตะวันออก เริ่มจากหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ และเผ่ามูเซอดำ ซึ่งอยู่บนดอยเมืองน้อย ลงมาจนถึงหมู่บ้านห้วยม่วง เมื่อออกมาถึงหมู่บ้านตามแนวถนนสายเชียงใหม่-เชียงราย ฝากขวามือซึ่งเป็นที่ราบลุ่มจะเป็นที่อยู่ของคนเมืองเชียงรายไปตลอด

ความหลากหลายทางชีวภาพ: ระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินในอดีต ในอดีตวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นไปตามสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ กิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันจะสอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศและสภาพแวดล้อม เนื่องจากคนต้องพึ่งพาหาผืนและป่าไม้ อีกทั้งธรรมชาติที่ยัง

อุดมสมบูรณ์ก็ช่วยให้ชาวบ้านหาอยู่หากินได้โดยง่ายจากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว การทำมาหากินในอดีตจึงเป็นแบบลักษณะพึ่งพาและยังชีพมากกว่าจะเป็นการทำกินเพื่อขายเช่นในปัจจุบัน วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตมีความสอดคล้องกับกิจกรรมในชีวิตและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

ตารางแสดงวิถีชีวิตและการทำมาหากินในอดีต

เดือนเมือง	เดือนไทย	ช่วงกิจกรรม	การทำมาหากิน
เดือน เกียง	เดือน ๑๑ (ค.ค.)	ช่างน้ำนา	ซุดด้วงหน่อ / โป๊ะแน้ / เก็บปลาในนา / เขาวัวตามคันนา
เดือนยี่	เดือน ๑๒ (พ.ย.)	ประเพณีลอยกระทง / ตำข้าว (มองตำ ข้าว) / สร้างบ้านใหม่ / แต่งงานบ่าวสาว	เขาวัวตามคันนา / เขากบตามคันนา / หาปลาตามลำเหมือง
เดือน ๓	เดือนอ้าย (ธ.ค.)	เกี่ยวข้าว / ทำตารางตีข้าวควาย / หาบข้าวหลาว / ปลูกลอมกระเทียม	เขากบในนา (กบเข้าปืด) / หาปลา ตามลำเหมือง
เดือน ๔	เดือนยี่ (ม.ค.)	เกี่ยวข้าว / คานข้าวใหม่ประจ้ เป้ / ตำ ข้าว / ปลูกลูก ปลูกลอมกระเทียม / แต่งงานบ่าวสาว	เขากบในนา / ข้าวหลาม / หาปลาตาม ลำเหมือง
เดือน ๕	เดือน ๓ (ก.พ.)	เก็บตอตึง / โปตอตึง / ซุดบวกลา / แบ่งย้าง / ลางเหมือง / หาหลักฝาย	เขากบในนา / ซุดปูในนา / หาปลาตาม ลำเหมือง
เดือน ๖	เดือน ๔ (มี.ค.)	ตำข้าว / ปลูกลูกกาด / เอาหัว / สร้าง บ้านใหม่ / แต่งงานบ่าวสาว	ซุดปูในนา / ซุดแมงมันเอาไข่แมงแมงมัน / เก็บไข่มดส้ม / ไส้เหล้า ลำสัดวัวป่า
เดือน ๗	เดือน ๕ (เม.ย.)	เก็บลอมกระเทียม / ปีใหม่เมือง	ไส้เหล้า ลำสัดวัวป่า / สะบวก / ขึ้นเม้ง / เก็บแมงมัน / เก็บผักกาด ผักกุ่ม ผักหละ
เดือน ๘	เดือน ๖ (พ.ค.)	ตำข้าว / ตีฝาย / เริ่มฤดูกาลทำนา เอา น้ำเข้านา / โยนหัววานกล้า / สร้างบ้าน ใหม่	ซ้อนอีฮวกกบ อีฮวกเขียด / ซุดจันลอบ / หาของป่า เก็บเห็ด
เดือน ๙	เดือน ๗ (มิ.ย.)	ไถนา / จำข้าว / ก้าวนาครั้งที่ ๑	ซ้อนอีฮวก / ซ้อนปลาน้อย / ซุดหน่อบง บ้าน
เดือน ๑๐	เดือน ๘ (ก.ค.)	ตำข้าว (มองตำข้าว) / ก้าวนาครั้งที่ ๒ / เติกนา / ปลูกลำ / แยกนา / แสมควาย / ปางควาย	ซ้อนปลา / ดักหัวปลา / ซุดหน่อบงป่า
เดือน ๑๑	เดือน ๙ (ส.ค.)	เอาดอกมัดข้าว	ซุดหน่อซาง / จับปลาในนา / ไส้เบ็ดก่อง / ไส้ตุ้มเหยียน / ดักปลาด้วยคั้ง ตู้งเต้น / ไส้ไขปลาขึ้น ไส้เอ้อ
เดือน ๑๒	เดือน ๑๐ (ก.ย.)	ตำข้าว (มองตำข้าว) / สร้างบ้านใหม่	ซุดตุน / ซุดหน่อไร่ / ตึงกว้าง / จับปลาใน นา / ไส้เบ็ดก่อง / ไส้ตุ้มเหยียน / ดักปลา ด้วยคั้ง ตู้งเต้น / ไส้ไขปลาล่อง ไส้เอ้อ

ระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน สำหรับการทำมาหากินในปัจจุบันโดยภาพรวมโครงสร้างทางเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำลาวแม่สรวย-เวียงป่าเป้า จะขึ้นอยู่กับผลผลิตทางการเกษตรกรรม เน้นหนักที่การทำนาและทำไร่ข้าวโพดเป็นหลัก ส่วนการทำสวนมีจำนวนไม่มากนักยกเว้นสวนส้มซึ่งกำลังเป็นปัญหาทรัพยากรในปัจจุบัน พืชสวนที่มีการปลูกกันโดยทั่วไป ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ ข้าวโพด มะเขือเทศ ขิง กระหล่ำปลี ยาสูบ ที่เวียงป่าเปายังมีการปลูกหอม กระเทียมเพิ่มเข้ามาด้วย ส่วนการเลี้ยงสัตว์มีเล็กน้อย เช่น เป็ด ไก่ สุกร โค กระบือ เป็นต้น ชาวบ้านบางคนยังเข้าป่าหาหน่อไม้ เห็ด ยอดไม้ยอดผัก ป่าไม้คือตลาด มีอาหารมากมาย ปัจจุบันทุกอย่างเปลี่ยนไปมาก ป่าไม้ถูกทำลายเกือบหมดทำให้การล่าสัตว์ค่อย ๆ หมดไป

นอกจากนี้ยังมีการค้าขายภายในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากคนในหมู่บ้านตั้งร้านค้าขึ้นมาขายของโดยเป็นสินค้าสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่ สามารถเอาไปก่อน แล้วค่อยมาจ่ายทีหลังได้ การตั้งแหล่งกักเก็บผลผลิตในหมู่บ้าน เนื่องจากระยะทางจากหมู่บ้านสู่เมืองค่อนข้างไกล การเคลื่อนย้ายไปมาไม่สะดวก หรือไม่อยากขายให้พ่อค้าที่ขึ้นมาซื้อ เพราะได้ราคาต่ำ หากเอาไปขายเองจะได้ราคาดีกว่า เช่น ชาวจีนฮ่อ ปลูกชาจะเก็บผลผลิต และรับซื้อผลผลิตมารวบรวมไว้ในแหล่งกักเก็บของตนเองที่ละมาก ๆ เพื่อนำไปส่งต่อ

การค้าขายในหมู่บ้าน ในลักษณะ "กาด" (ตลาด) "กาดเช้า" (ตลาดสดตอนเช้า) "กาดแลง" (ตลาดสดตอนเย็น) จะมีเป็นประจำทุกวัน ส่วน "กาดนัด" "กาดมั่ว" (ตลาดที่รวมทั้งของอุปโภค บริโภค มาขายในที่เดียวกัน) อาทิตย์หนึ่งจะมีประมาณ ๑ ครั้ง การค้าขายในหมู่บ้านนอกจากเกิดจากคนในหมู่บ้านด้วยกันเองแล้ว ยังมีพ่อค้าต่างหมู่บ้านขึ้นมาซื้อสินค้าจากบนดอย เพื่อนำสินค้าเกษตรไปขายต่อในเมือง และนำสินค้าจากในเมืองส่วนหนึ่งมาขายหรือแลกเปลี่ยน

ในส่วนของการค้าขายนอกหมู่บ้าน เป็นการนำสินค้าจากในหมู่บ้าน เช่น พืชเศรษฐกิจ (ข้าวโพด, ทุเรียน, ลำไย, สาลี่, ชา) หรือ ของป่า (สมุนไพร, เนื้อสัตว์, เห็ด, หน่อไม้, เกี๋ยง) สินค้าแปรรูป (ผ้าทอ, เครื่องเงิน, เครื่องเงิน, มีด) ลงมาขายในตัวเมือง เมื่อขายเสร็จก็ซื้อสินค้าไปใช้หรือกลับมาขายในหมู่บ้านของตน คนที่ทำการค้าลักษณะนี้จะมีเงินหมุนเวียนอยู่ในมือเป็นจำนวนมาก

การสร้างบ้านแปลงเมือง

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีของชุมชนเวียงป่าเป้า

เวียงกาหลงแหล่งเครื่องเคลือบดินเผาที่สำคัญ เวียงกาหลงมีเตาเผา เครื่องเคลือบ ซึ่งมีชื่อ ว่า เครื่องถ้วยกาหลง เป็นเครื่องถ้วยที่เก่าแก่และสวยงามไม่แพ้ของเมืองชะเลียง (สุวรรณโลก) และ ลุโบทัย ผู้ค้นพบเวียงกาหลงคือนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี พระยานคร พระราม ชากเตา ทำเครื่องถ้วยชาม ซึ่งมีทั้งเตาดินขนาดเล็กและเตาก่ออิฐขนาดใหญ่ปะปนกัน แสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงทางเทคโนโลยีให้ดีขึ้น ส่วนที่เป็นเตาก่อด้วยอิฐ ในพื้นที่ราบเป็นประทุนเหมือน กระดองเตาขนาดเล็ก วัดได้กว้าง ๒ เมตร ยาว ๓ เมตร ขนาดใหญ่ วัดได้กว้างตั้งแต่ ๔-๕ เมตร ยาว ๗-

๙ เมตร อาจารย์ศรีศักร (๒๕๔๕) กล่าวไว้ในหนังสือล้านนาประเทศว่า ในบรรดาแหล่งผลิตเครื่องเคลือบที่สำคัญทางภาคเหนืออันได้แก่ เตาสันกำแพง เตาเวียงกาหลง และเตาเมืองพานนั้น อาจกล่าวได้ว่าภาชนะที่ผลิตจากเตาเวียงกาหลงมีรูปแบบและมีมือที่ประณีตกว่าที่อื่น ๆ

มีเอกสารอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเมืองเวียงป่าเป้าโดยสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวจากบันทึกส่วนนี้ด้วย ซึ่งปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่วัดศรีสุทธาวาส เป็นการกล่าวถึงความเป็นมาของเวียงป่าเป้าตั้งแต่ระยะที่พระยาไชยวงศ์พาคนจากเชียงใหม่มาสร้างเมือง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ความเป็นมาของเวียงป่าเป้าจากวัดศรีสุทธาวาส เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีมาแล้ว อำเภอยะเวียงป่าเป้าเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งเพิ่งจะมาสร้างเป็นบ้านเมืองใหม่โดยพระยาพุทธวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้แต่งตั้งให้พระยาไชยวงษา (พระยาไชยวงศ์) ควบคุมราษฎรชาวนครเชียงใหม่ขึ้นมาสร้างเมืองใหม่ โดยหักร้างทางพงและสร้างที่ดินจากที่รกร้างว่างเปล่า ในพื้นที่ป่าที่มีชื่อว่า เพยไฮ (ป่าไทร) ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของที่ว่าการอำเภอในปัจจุบันประมาณ ๔ กิโลเมตร แล้วสร้างเป็นเมืองขึ้นใหม่ขึ้นมา นามเมืองนี้ว่า "เมืองเพยไฮ" (ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านอยู่ในเขตปกครองของ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า และได้แต่งตั้งให้พระยาไชยวงศ์ดำรงตำแหน่งเป็นพ่อเมืองปกครองเมืองนี้เรื่อยมา)

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระยาไชยวงศ์ได้ย้ายเมืองขึ้นมาจากทิศเหนือ (ที่ว่าการอำเภอปัจจุบัน) โดยให้ราษฎรถางป่าเปล่า (ไม้เปล่าพื้นเมืองเรียกว่าป่าเป้า) ก่อสร้างเป็นเมืองขึ้นใหม่ขึ้นมา นามตามชื่อว่าเป็นภาษาพื้นเมืองว่า "เมืองป่าเป้า" ทั้งนี้เมืองจากท้องที่เมืองเพยไฮ เดิมเป็นที่ต่ำ น้ำท่วมได้ง่าย ไม่เหมาะที่จะเป็นแก้ว ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๔๑๖ พระยาไชยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม พระยาเทพณรงค์ ได้ดำเนินการปรับปรุงเมืองป่าเป้าให้มีสภาพมั่นคง ถาวรยิ่งขึ้น โดยใช้อิฐก่อเป็นกำแพงเมืองมีประตูทั้ง ๔ ทิศ รอบตัวเมืองและเปลี่ยนนามเมืองเสียใหม่เพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะของเมืองที่มีกำแพงว่า "เวียงป่าเป้า" อันเป็นนามเมืองที่เรียกขานกันมาจนทุกวันนี้ ต่อมาพระยาเทพณรงค์ถึงแก่อนิจกรรม พระยาขันธะเสมาซึ่งเป็นน้องเขยจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพ่อเมืองสืบแทนต่อมา

ราวปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พวกเงี้ยว (ไทใหญ่) ได้ก่อการจลาจลขึ้นที่ จังหวัดเชียงราย หลังจากการจลาจลสงบทางราชการได้จัดตั้งอำเภอขึ้นที่บ้านแม่พริก ตำบลแม่พริก (ปัจจุบันอยู่ในเขตปกครองอำเภอแม่สรวย) ขนานนามว่า "อำเภอแม่พริก" และได้ตั้งให้เวียงป่าเป้าเป็นกิ่งอำเภอขึ้นอยู่ในความปกครองของ อำเภอแม่พริก ต่อมาราวปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ทางราชการได้ย้ายที่ว่าการ อำเภอแม่พริกไปตั้งที่ริมฝั่งน้ำแม่สรวย และขนานนามอำเภอใหม่นี้ว่า "อำเภอแม่สรวย" ตามชื่อของลำน้ำที่ตั้งและได้ยกฐานะกิ่งอำเภอเวียงขึ้น เป็นอำเภอโดยขนานนามเดิมว่า "อำเภอเวียงป่าเป้า" สืบต่อมาจนบัดนี้

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีต อำเภอเวียงป่าเป้ายังมีผู้คนพลเมืองน้อยมาก เมื่อได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๖ และแยกจาก อำเภอแม่สรวย ทางราชการได้จัดตั้งที่ว่าการอำเภอขึ้นบริเวณที่ดินด้านใต้ของสถานีตำรวจ อำเภอเวียงป่าเป้า (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งห้องสมุดประชาชน) เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว เรียกชื่อว่า "หอประชา" ในราวปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เกิดไฟไหม้ที่ว่าการอำเภอเสียหายทั้งหมด นายอำเภอขณะนั้นคือ ท่านขุนบรรณวิทย์ธวัช จึงได้ดำเนินการก่อสร้างที่ว่าการอำเภอขึ้นใหม่ โดยย้ายจากที่เดิมข้ามถนนไปอยู่ทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเวียงป่าเป้าในปัจจุบัน โดยสร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ก่ออิฐถือปูน แต่พอเริ่มดำเนินการสร้างได้เพียงเล็กน้อยท่านก็

ประสบอุบัติเหตุตกม้า สิ้นชีวิต ขุนพิพิตสุขอำนวย ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งแทน ได้สานงานต่อ แต่สร้างยังไม่สำเร็จก็ต้องย้ายออกไป จนขุนสุจิตสมบัติศิริ ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งแทน จึงได้สร้างจนเสร็จสมบูรณ์ และได้จัดทำพิธีฉลองในปี พ.ศ. ๒๔๗๔

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีของชุมชนแม่สรวย

แม่สรวย เดิมคือเมืองหนองขวาง อำเภอมแม่สรวยน่าจะเป็นชุมชนที่อยู่บนเส้นทางผ่านที่สำคัญมาแต่อดีต ดังปรากฏในเรื่องเล่าเกี่ยวกับแทนสงฆ์ที่วัดพระธาตุจอมแจ้งที่แสดงการให้ความสำคัญกับพม่า แต่เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ราบไม่มากนักชุมชนจึงไม่สามารถขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ได้ มีร่องรอยชุมชนที่มีคูคันดิน ล้อมรอบจำนวน ๒ แห่งที่บ้านร่องบง ตำบลเจดีย์หลวง และบ้านหัวฝาย ตำบลป่าแดด กรมศิลปากรได้ศึกษาแหล่งที่บ้านร่องบงพบขวานหินขัดซึ่งแสดงถึงสังคมแบบเกษตรกรรม สิ่งที่พบอื่น ๆ ส่วนใหญ่มีอายุในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ นอกจากนี้ยังพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเส้นทางลุ่มน้ำย่อยอีกด้วย

เดิมแม่สรวยมีชื่อเรียกว่า “เมืองหนองขวาง” ชื่อนี้บางตำนานกล่าวว่ามาจากสมัยที่พระเจ้าไชยเชษฐาได้เดินทางจากล้านช้างเพื่อขึ้นมารองเมืองเชียงใหม่ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๐๙๔ โดยนำพระพุทธรูป “พระเจ้าทองทิพย์” จากล้านช้างขึ้นมาเชียงใหม่ด้วย และใช้เส้นทางผ่านในลำน้ำแม่ลาว แต่เมื่อถึงบริเวณบ้านทองทิพย์ในปัจจุบัน เรือเสด็จไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ พระองค์จึงสร้างวัดไว้มน้ำ และประดิษฐานพระเจ้าทองทิพย์ไว้ที่วัดนั้น บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “หนองขวาง” (เอกสารแนบท้าย “ตำนานพระเจ้าทองทิพย์” วัดพระเจ้าทองทิพย์)

ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ยังกล่าวว่า พ.ศ. ๒๓๙๗ ครอบายะ ครอบาภา ครอบาพรหม เจ้าหลวงเมืองไชย เจ้าผู้ครองเมืองเชียงราย และพญาไชยวงษ์ ผู้รักษาเมืองหนองขวาง ได้สร้างวิหารวัดพระเจ้าทองทิพย์ ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงที่เชียงใหม่เริ่มพยายามมาตั้งหัวเมืองหน้าด่าน เพื่อป้องกันดินแดนทางเหนือ โดยเฉพาะการตั้งเมืองเชียงรายได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๘๖ เมืองหนองขวางคงจะเป็นเมืองสำคัญบริเวณนี้ อีกเมืองหนึ่ง นอกจากนี้ชื่อพญาไชยวงษ์ผู้รักษาเมืองหนองขวางก็อาจเป็นคนเดียวกับพญาไชยวงษ์ที่มาสสร้างเมืองเวียงป่าเป้าก็ได้ เพราะเป็นช่วงสมัยเดียวกันโดยช่วงนั้นพญาไชยวงษ์คงจะดูแลเมืองหนองขวางพร้อมกันไปด้วย

ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ยังได้กล่าวว่าใน พ.ศ. ๒๔๒๐ เจ้าดารารัศมีกับเจ้าแก้ววรวงศ์ได้มาสักการะพระเจ้าทองทิพย์ ได้สร้างวิหาร นอกจากนี้ชาวบ้านยังเล่าว่ามีชาวบ้านแม่สรวยถูกเกณฑ์ไปร่วมสงครามเชียงตุง ราว พ.ศ. ๒๓๙๒-๒๓๙๗ หลายคนด้วย อันแสดงถึงการให้ความสำคัญของบ้านเมืองแถบนี้ต่อเชียงใหม่มาโดยตลอด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ การปกครองเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๗ ส่งผลให้เมืองหนองขวางได้รับการตั้งเป็นอำเภอ (แขวง) ครั้งแรกตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๙ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งของบริเวณพายัพเหนือ และอยู่ในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ตำนานกล่าวว่า ชื่อของอำเภอมาจากชื่อของแม่น้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้าน และตำบลที่ตั้งของอำเภอเดิมที่เรียกว่า “แม่ช่วย” ซึ่ง “ช่วย” เป็นภาษาพื้นเมือง หมายถึง “ล้าง” ต่อมาเรียกชื่อเป็น “แม่สรวย” เดิมได้มีการสร้างที่ว่าการอำเภออยู่ที่ทาง

ทิศตะวันออกของดอยจอมแจ้ง ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมแจ้ง ในเขต ตำบลแม่ สรวาย เรียกว่า “แขวงแม่สรวาย” ซึ่งคงจะตั้งตามชื่อของน้ำแม่สรวายที่ไหลผ่านหน้าที่ว่า การอำเภอ อยู่ได้หนึ่งปีน้ำแม่ สรวายได้ท่วมที่ทำ การอำเภอ จึงได้ย้ายไปตั้งที่หน้าวัดแม่พริก ตำบลแม่พริก ใกล้ลำน้ำแม่พริก เรียกว่า “แขวงแม่พริก” ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๗ หลวงดำรงฯ นายแขวงในขณะนั้นเห็นว่าที่ตั้งของที่ว่า การอำเภอ อยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะสม และไม่สะดวกแก่ราษฎรในการติดต่อราชการ ประกอบกับในฤดูแล้งลำน้ำแม่ พริกแห้งไม่พอใช้สอยในการเกษตรและการบริโภค จึงได้ย้ายมาตั้งที่บ้านหนองบัวใกล้ลำน้ำแม่สรวายแล้ว เรียกว่า “แขวงแม่สรวาย” มาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ มีประกาศเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้รวมเมืองเชียง แสน เมืองฝาง อำเภอเวียงป่าเป้า เมืองพะเยา อำเภอแม่ใจ อำเภอดอกคำใต้ อำเภอแม่สรวาย เมือง เชียงคำ เมืองเทิง เมืองเชียงของ ตั้งเป็นเมืองจัตวา เรียกว่า “เมืองเชียงราย” อยู่ในมณฑลพายัพ และ จัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๖ อำเภอ ๑ กิ่งอำเภอ แม่สรวายจึงเป็นอำเภอหนึ่งที่ขึ้นกับ จังหวัด เชียงราย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ทาง การได้ยกเมืองเชียงรายเป็นเมืองจัตวาอำเภอแม่สรวายก็ได้สังกัด เมืองเชียงรายอยู่ในสังกัดมณฑลพายัพ จนหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรได้ยกเลิกระบบเทศาภิบาล เมืองเชียงรายจึงกลายเป็นจังหวัดเชียงรายจนถึงทุกวันนี้

ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐาน

คนพื้นราบและคนที่สูง: ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำลาวในอดีต ลักษณะร่วมของชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวบริเวณแม่สรวาย- เวียงป่าเป้า คือเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ ๒ ส่วน ส่วน หนึ่งเป็นที่ราบ และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่สูง ซึ่งมีคนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งคนเมืองที่อพยพมาจาก ที่อื่น เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ทั้ง ๒ ลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ จึงดำเนินไปภายใต้การ ยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากกว่าที่จะเป็นความขัดแย้ง

ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการแบ่งกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ กรณีของชาวเวียงป่าเป้า มีการ แบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่พื้นที่ราบ
๒. กลุ่มคนเมืองที่อาศัยในพื้นที่ราบสูง บนดอยบนปาดบนเขา
๓. กลุ่มชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่กระจัดกระจายในพื้นที่ราบสูง

การค้าวัวต่าง: ตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ “วัวต่าง” คือวัวที่ใช้บรรทุก ต่างหรือกระทอที่บรรจุสัมภาระต่าง ๆ เพื่อไปค้าขายทางไกล “ต่าง” คือเครื่องจักสานด้วยตอกรูป ทรงกระบอก ทำของสำหรับสอด มีควาน ใส่ต่างไว้ปลายละลูกวางหาบของภาชนะที่ลงบนหลังวัวต่าง หรือม้าต่างเรียกว่า “ต่างหนึ่งหลัง” ม้าต่างและล่อต้องรับน้ำหนักบรรทุกน้อยกว่าวัว แต่เดินได้เร็ว และคล่องแคล่ว ทั้งนี้พ่อค้าบางคนอาจมีทั้งวัวต่างและม้าต่างอยู่ในขบวนเดียวกัน

อุปกรณ์ที่เรียกว่า “ซองขูกปาก” เป็นตะกร้าสานโปร่งกรอบปากวัวต่างไว้เพื่อไม่ให้เล็มกินหญ้า ระหว่างทางซึ่งจะทำให้เสียขบวน ในการจัดขบวนวัวต่างจะจัดให้มีลำดับที่แน่นอนเพื่อกันไม่ให้สัตว์เกิด

ความสับสนจนเสียรูปขบวน ในการเดินทางในแต่ละคราวจะใช้วัวต่างเป็นจำนวนมากเพื่อจะได้บรรทุกของได้มาก วัวต่างตัวหนึ่งสามารถบรรทุกของได้ ๔๐-๖๐ กิโลกรัม ในขบวนวัวต่างอาจมีตั้งแต่ ๒๐-๑๐๐ ตัว มีเส้นทางการค้าที่แน่นอน วัวต่างสามารถเดินทางได้ ชม.ละ ๓-๔ กิโลเมตร วันหนึ่งเดินทางได้ประมาณ ๒๐-๓๒ กิโลเมตร

สำหรับวัวต่างที่เป็น "วัวนำต่าง" หรือขบวนวัวต่างนั้นจะเป็นวัวตัวผู้ที่มีลักษณะงามมี "นางกลาง" คือระฆังแบบบรรทุกอยู่บนหลังแทนต่าง ใส่สินค้า พวกกระดังพระห้อยที่คอเพื่อให้เกิดเสียงบอกถึง การมาถึงของวัวต่างได้เป็นอย่างดี

วัวต่างจึงนับเป็นอาชีพสำคัญอย่างหนึ่งของพ่อค้าในเวียงป่าเป้า นอกเหนือจากการไปรับจ้างต่างเมืองแล้ว ยังมีพ่อค้าวัวต่างที่เดินทางค้าขายระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ด้วยโดยพ่อค้าวัวต่างจะนำสินค้าในท้องถิ่นเดินทางไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่สัมพันธ์หรือติดต่อกัน ในช่วงหน้าแล้งโดยมีจุดหมายปลายทาง ๓ ระยะ คือ

การค้าขายระยะไกล (ใช้เวลาเดินทาง ๑ เดือน) คือไปเมืองกุลาในประเทศพม่า (ตรงข้ามกับอำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก) โดยนำวัวควายไปขายแลกเปลี่ยนเงินรูปีกลับมาเพื่อนำมาหลอมหรือตีทำเครื่องประดับเงิน ถือว่าเป็นเส้นทางระยะไกลมาก พ่อค้าจะเดินทางข้ามแม่น้ำคง (สาละวิน) ไปยังเมืองกุลา กุลานหมายถึงแขกขาว เป็นชนกลุ่มน้อยของพม่า กุลาเป็นพวกค้าขายคาราวาน ชาวบ้าน (คนเมือง) จะต้อนรับ - ควายไปขาย โดยรวมกันเป็นกองคาราวาน เดินทางทั้งไป - กลับ ประมาณ ๓ เดือน ไปทางเชียงใหม่ พอไปถึงจะข้ามปากไปเมืองกุลาได้ ซึ่งการไปที่นี่มีข้อห้ามคือ ห้ามเอาอาวุธทุกชนิดข้ามไป หลังจากข้ามแม่น้ำสาละวินไป ก็จะเอาวัวควายไปขาย เป็นเงินแถบหรือเงินรูปี (๑ รูปี = ๗๕ สตางค์) วัวควายตัวละประมาณ ๔๐-๕๐ บาท ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ประมาณ ๒๔๖๐) จะมีถุงเงินไว้ช่วยซ่อนเงิน ส่วนเหรียญก็จะร้อยผูกเอวหรือทำเป็นสายสะพายแล่ง กลุ่มนี้มักจะได้ซื้อสินค้าอะไรกลับมา แต่จะเอาเงินรูปีที่ได้ (เป็นเงินแท้) กลับมาทำเป็นเข็มขัด เอามาตีขาย หรือทำเป็นขันน้ำพานรอง เครื่องประดับต่าง ๆ เวลาเดินทางจึงต้องระวังพวกโจรจะมาปล้นเงิน จะมีการทำอุบายโดยทำที่เป็นถ่อ กองไฟเหมือนจะพักแรมค้างคืน แต่จริง ๆ แล้วไม่พัก และรีบออกเดินทางต่อ นอกจากกองคาราวานค้าวัวต่าง ยังมีคาราวานค้าฝิ่นจากเวียงป่าเป้าไปลำปาง โดยไปขึ้นรถไฟที่เด่นชัย แล้วลงไปขายที่กรุงเทพฯ ที่เวียงป่าเป้าเป็นแหล่งวัดดูดิบคนที่นั่นก็สูบฝิ่นกันมาก

การค้าขายระยะกลาง (ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๑๕ วัน - ๑ เดือน) คนเมืองไปติดต่อซื้อของที่เมืองโก เมืองเลน เมืองพยาก เมืองยอง เชียงตุง ในประเทศพม่า โดยพ่อค้าวัวต่างจะเดินทางกันไปเป็นกลุ่มนำเอาเกลือ เสื้อผ้า ฯลฯ ไปขายและซื้อวัวควายกลับมา เพราะที่พม่าราคาถูก โดยมีทั้งพวกที่ไปตัวเปล่า กับอีกพวกหนึ่งที่เอาเกลือ ปลาหู เสื้อผ้า ไปแลกเปลี่ยนกับวัวควายด้วย พ่อค้าทางเชียงตุงก็จะมาค้าขายกันที่เมืองเหล่านี้

การค้าขายระยะสั้น (ประมาณ ๗-๑๐ วัน) มักเป็นการค้าขายอยู่ในเมืองเชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ไปกลับไม่เกิน ๑๐ วัน โดยนำข้าวสาร พริกแห้ง เมียง และอื่น ๆ ไปแลกเปลี่ยนกับเกลือ ปลาหู เค็ม เป็นต้น หรือบางครั้งมีการต้อนหมูไปขายยังเมืองเชียงใหม่ด้วย โดยหากไปทางเชียงรายจะใช้เกวียนเป็นพาหนะ แต่ถ้าไปทางลำปาง พะเยาจะใช้วัวต่าง ม้าต่างมากกว่า

การไปขายของที่เชียงราย ชาวเวียงป่าเป้าจะนำเอาเหล้าโรงงาน (เพราะเป็นพื้นที่ของโรงต้มเหล้า) ใส่ขวด ใส่โไหไป หรือบางครั้งก็ใส่ในโองม้งกรลูกเล็กๆ บางครั้งก็มีพวกยาสูบ เมียง ไปขายด้วยการนำขึ้นเกวียนไปขายที่ตัวเมืองเชียงราย โดยใช้เส้นทางปัจจุบัน ซึ่งก่อนถึงทางเข้าแม่สรวย จะมีบริเวณที่เรียกว่า “ทุ่งท่าค้อ” มักมีการติดหล่ม ต้องหาที่นอนพัก ๒-๓ คืน บางคนอาจจะใช้อีกเส้นทางหนึ่งคือขึ้นเขา ไปทางดอยป่าเหียง เส้นทางมีบ้านเก็บเงินถ้าถนนเสีย เก็บคันละ ๑ บาท เป็นค่าผ่านทางหมู่บ้าน บางหมู่บ้านก็ไม่เก็บ พ่อค้าวัวต่าง ไปเที่ยวซื้อวัว - ควายตอนไปหมู่บ้านต่าง ๆ ขากลับจะซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคของพวกเจ๊ก จำพวก น้ำมันก๊าด ผ้าสำเร็จรูป ตะปู ลวด หรือของจากร้านชำ กลับมา

การไปขายของที่เชียงใหม่ ก็ทำเช่นเดียวกัน คือจะมีการต้อนหมู เป็ด ไก่ ไปขาย เนื่องจากชาวบ้านที่เวียงป่าเป้ามักกำลังซื้อไม่มากเท่าที่เชียงใหม่ นอกจากนี้ก็มีการขายพริก ข้าวสาร เมียง พวกสินค้าป่า หนังก่อ เปลือกกก่อ (เปลือกไม้กก่อ เอาไว้เคี้ยวกับหมาก) เปลือกไก่ (เปลือกไม้เอาไปทำธูปหอม) ไปขายที่เชียงใหม่ด้วย แล้วซื้อพวกเกลือ ปลาหู ข้าวสาร จากเชียงใหม่กลับมา

การไปขายของที่ลำปาง มักเป็นการเอาข้าวสารไปขายพวกที่ทำป่าไม้ที่แจ่ม บางทีขายไม่หมดก็เข้าเมืองลำปาง (ในปัจจุบันพวกลำปาง เชียงใหม่ก็ยังมาซื้อข้าวที่เวียงป่าเป้า)

เมื่อการคมนาคมดีขึ้นการค้าโดยวัวต่างก็เสื่อมความนิยมลงเรื่อย ๆ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๔ กิจกรรมค้าวัวต่างก็แทบจะหมดไป โดยการค้าวัวต่างใน อำเภอเวียงป่าเป้า เลิกลงไปราว ๔๐-๕๐ ปี ที่ผ่านมามีหลังจากหมดยุคค้าวัวต่างแล้วก็หันมาใช้เกวียนและรถคอกหมูตามลำดับ

กลุ่มคนเมืองที่อาศัยในพื้นที่ราบสูง บนดอยบนป่าบนเขา นอกจากกลุ่มคนเมืองที่มีอาชีพทำนา หรือค้าขายแล้ว ยังมีกลุ่มคนเมืองอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคแรกเช่นเดียวกับกลุ่มชาวนาในพื้นที่ราบ ส่วนใหญ่เป็นคนเมืองที่ถูกเกณฑ์มาจากเชียงใหม่ ซึ่งเข้ามาในช่วงที่มีการสร้างเมือง คนกลุ่มนี้ก็ทำนาเป็นหลักแต่ได้บุกเบิกที่ทางในป่าเพื่อใช้เป็นที่ทำสวนเมียง หลังจากฤดูเก็บเกี่ยว จะเข้าป่าเพื่อทำสวนเมียงเป็นอาชีพเสริม เมื่อเข้าสู่ฤดูทำนาจึงกลับลงมาทำนาในพื้นที่ราบ อย่างไรก็ตาม เมื่อประชากรเพิ่มจำนวนขึ้น หลายคนที่ได้บุกเบิกพื้นที่บนเขาไว้ ก็กลายเป็นพวกคนเมืองที่ขึ้นไปทำมาหากินบนพื้นที่สูงไปในที่สุด แม้ในช่วงหลังมีการอพยพเข้ามาของคนเมืองจากที่อื่นอีก แต่ที่ดินทำกินในพื้นที่ราบถูกจับจองไปแล้ว คนเมืองบางกลุ่มจึงขึ้นไปบุกเบิกทำเมียงในพื้นที่สูงแทน

คนกลุ่มนี้ไม่ชอบการทำนา แต่จะไปอยู่ตามป่า ตามเขา หรือบนดอยเพื่อไปทำสวนเมียงหรือบางกลุ่มไปอยู่ปะปนกับชาวเขา ไปค้าขายเปิดร้านขายของชำให้กับชาวเขา กลุ่มคนที่ไปทำสวนเมียงจะอยู่กระจัดกระจายตามชายแดนของ อำเภอเวียงป่าเป้า ไปสร้างบ้านอยู่ที่นี่ แต่เดิมเรียกหย่อมบ้านที่อยู่รวมกันว่า ปาง เช่น แถบทางทิศตะวันตกก็มี ปางมะกาด ปางห้วยน้ำกิน ปางแม่เจดีย์ ปางป่าสัน ปางม่วงวัด ปางห้วยทราย ปางมะเกลือ ปางแม่หาง และปางอื่น ๆ

ในเขต อำเภอแม่สรวย - เวียงป่าเป้า มีกลุ่มคนเมืองที่ผลิตเมียงในเขตป่าบนพื้นที่สูง เวียงป่าเป้าพบที่บ้านขุนลาว แม่สรวยพบที่บ้านป่าเมียง แม่พริก และบ้านปางนอก เป็นชุมชนบนดอยที่มีการทำสวนเมียงเป็นหลัก สวนเมียงเหล่านี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณ

ดังกล่าวและผลิตเมี่ยงเป็นหลัก ซึ่งถือว่าทั้งสองพื้นที่เป็นแหล่งผลิตเมี่ยงที่สำคัญและมีความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองบนดอยกับคนเมืองในพื้นที่ราบ ผ่านความสัมพันธ์ทางระบบเศรษฐกิจ

กลุ่มคนเมืองที่ไปอาศัยทำมาหากินตามป่าตามเขา ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่มีฐานะดี มีสวนเมี่ยงหลายสวน มีคนงานในบ้าน ในฤดูกาลเก็บเมี่ยง ๑๐-๕๐ คน ทั่วครอบครัวจะเก็บใบเมี่ยงแล้วหมักจากนั้นจึงขาย ในปัจจุบันบางครอบครัวเปลี่ยนจากการเก็บเมี่ยงมาเป็นเก็บชา

กลุ่มชาวเขาที่อยู่กระจัดกระจายในพื้นที่ราบสูง นอกเหนือจากคนเมืองที่อพยพขึ้นไปทำสวนเมี่ยง สวนชาบนพื้นที่สูงที่เรียกว่ากลุ่มป่าเมี่ยงเกียงดงแล้ว ยังพบกลุ่มทำไร่บนดอยอีกหลายกลุ่มด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ แต่เดิมมีกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ก่อนหน้าแล้วกว่า ๑๐๐ ปี โดยชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยตามภูเขาแม้ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง แต่อพยพเคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ เนื่องจากวิถีการผลิตเป็นแบบทำไร่เลื่อนลอย และต้องย้ายที่อยู่ไปตามความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อม ทำให้ชาวเขาในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวมีที่อยู่ไม่แน่นอน เพราะมักอพยพไปอยู่ที่ใหม่เสมอ ได้แก่พวก ลานู อาข่า เป็นต้น ต่อมาในระยะหลังเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีมานี้ มีชาวปกากะญออพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่สูง และมีการตั้งหลักแหล่งค่อนข้างแน่นอน เพราะเป็นกลุ่มที่อยู่กับป่า

กลุ่มปกากะญอ หรือกะเหรี่ยงมีระบบการผลิตข้าวไร่ ที่เรียกว่า “ไร่หมุนเวียน” ซึ่งหมายถึง การทำไร่หมุนเวียนในลักษณะเป็นวงกลม โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน ๆ เช่น มีที่อยู่ ๕ ไร่ แบ่งทำปีละ ๑ ไร่ หมุนเวียนไปในพื้นที่ ลักษณะการแผ้วถางไร่จะไม่ตัดถอนรากถอนโคนต้นไม้ แต่ตัดให้เหลือตอ เพื่อให้ต้นไม้ได้เติบโต เมื่อถึงเวลาที่วนกลับมาทำไร่ในที่เดิมจะมีต้นไม้ที่โตอยู่ในไร่ด้วย เป็นระบบเศรษฐกิจที่ปล่อยให้ธรรมชาติเป็นผู้จัดการเอง ในไร่ดังกล่าวจะไม่ปลูกแต่ข้าวเท่านั้น แต่มีพืชหลากหลายชนิดที่กินได้ (ประมาณ ๑๐๐ กว่าชนิด) กลุ่มทำไร่บนดอยมีลักษณะความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับป่า ดังนั้นจึงนำเอาของจากป่า และในส่วนที่ผลิตขึ้นได้จากไร่ จำพวกพริก งา ฯลฯ มาแลกเปลี่ยนกับคนพื้นราบด้วย และนอกจากนั้นยังพบว่ากลุ่มทำไร่บนดอยยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันด้วย เช่น ปากากะญอเอาข้าวไปแลกไก่อกับลานู เป็นต้น

ชาวเขาบางกลุ่มที่อพยพเข้ามาในลุ่มน้ำแม่ลาวว่ามาหากินในช่วงแรกด้วยการปลูกฝิ่นขายฝิ่น ต่อมาช่วงหลังทางการให้อยู่เป็นที่ไม่ให้เลื่อนลอย หรือโยกย้ายที่อยู่ จึงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นที่เป็นที่ทางมากขึ้น แล้วหันมาปลูกพืชเมืองหนาว หรือทำไร่ข้าวแทนการทำไร่เลื่อนลอยอย่างในอดีต ระยะหลังจึงเปลี่ยนจากการปลูกฝิ่นมาเป็นปลูกพืชไร่ ส่วนใหญ่จะได้รับการสนับสนุนจากโครงการหลวง โดยเฉพาะ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่และตำบลเวียง โครงการหลวงให้ปลูกพืชผักฤดูหนาว ทำให้แต่ละครอบครัวมีรายได้ที่ดี พืชผักผลไม้มีตลาดรองรับ ความเป็นอยู่ของชาวเขาแต่ละครอบครัวดีมาก บางครัวครัวช่วงก่อนการประกาศสงครามยาเสพติด บางครอบครัวก็ค้ายาบ้า ปัจจุบันเบาบางลง จากการสอบถามเงินที่ได้จากการทำมาค้าขายหรือการขายพืชไร่ส่วนมากจะไม่นิยมฝากธนาคาร จะใส่บิ๊บบังดินเอาไว้

กลุ่มชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐานในชุมชนลุ่มน้ำลาว

เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำลาว มีทั้งส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการเกษตร และในส่วนที่เป็นพื้นที่บนภูเขาสูง ซึ่งมีทั้งคนเมืองที่ขึ้นไปทำเหมืองทำชา และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปลูกข้าวไร่ ปลูกพืชไร่ และทำชาด้วย กล่าวโดยสรุป กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวประกอบไปด้วย

คนเมือง นับเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในอดีตถูกเรียกว่า “ไทยยวนหรือไทยยวน” ซึ่งนับเป็นคนส่วนใหญ่ในภาคเหนือ มีภาษาเขียนดั้งเดิมของตนเป็นอักษรละล่านา ภาษาพูดก็มีลักษณะพิเศษคือ ไม่เหมือนภาษาไทยกลาง และยังมีภาษาของตนเองอีกหลายคำซึ่งภาคอื่นไม่มี ภาษาเหนือ หรือ “คำเมือง” ยังมีการใช้พูดอยู่แพร่หลายโดยทั่วไป แต่ภาษาเขียนนั้นมิใช่น้อยมาก จะมีเหลือให้เห็นก็เฉพาะคนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังมีใช้กันอยู่บ้าง คนเมืองในลุ่มน้ำลาวส่วนใหญ่อพยพมาจาก จังหวัดลำปาง

ไทยลื้อ เป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและสาขา ทั้งตอนกลางและตอนบน ตั้งแต่แขวงไชยบุรีขึ้นไป ไทยลื้อที่เข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำลาว ส่วนใหญ่มีเชื้อสายมาจากเมืองเชียงตุงในประเทศพม่า และแคว้นสิบสองปันนา ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ เมื่อ กองทัพประชาชนจีน สามารถยึดครองอำนาจเหนือประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ ชาวไทยลื้อเป็นจำนวนมาก ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในประเทศไทย ในช่วงแรกก็ตั้งชุมชนหมู่บ้านอยู่ในเขตท้องที่อำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสนและอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ที่แม่สรวาย มีคนไทยลื้ออยู่เป็นจำนวนมาก โดยตั้งถิ่นฐานอยู่กับคนเมือง ลักษณะการแต่งกายวัฒนธรรมประเพณีคล้ายกับคนเมือง แตกต่างตรงที่สำเนียงการพูดจะคล้ายกับ “ไท-ยอง” มีภาษาเฉพาะเรียกว่า “ภาษาลื้อ” โดยพบชาวไทยลื้อมากที่สุดที่บ้านสันมะแพน ตำบลท่าก้อ เป็นชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากเมืองสิบสองปันนา และเมืองอื่น ๆ ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า ส่วน อำเภอเวียงป่าเป้า พบว่าตำบลเวียงมีชาวไทยลื้ออยู่มากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเวียง มีอาชีพรับจ้าง และทอดถุง เช่น ที่บ้านศรีเวียงทอง บ้านสันติสุข และบ้านแม่ปูนล่าง

ไทใหญ่ เรียกตัวเองว่า ไต ถูกคนเมืองเรียกว่า “เงี้ยว” และพม่าเรียกว่า “ฉาน” ซึ่งตามภาษาพม่าแปลว่า “คนภูเขา” เนื่องจากรัฐฉานอันเป็นถิ่นฐานของไทใหญ่ ปัจจุบันอยู่ในเทือกเขาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีภาษาที่ใช้แตกต่างไปจากคนเมือง และไทยภาคกลางเล็กน้อย มีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเอง บ้านเรือนยกใต้ถุนสูง มิได้แกะสลักประดับ เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาประมาณช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๑ เพราะหนีภัยสงคราม

ใน อำเภอแม่สรวายพบว่า มีกลุ่มไทเงี้ยวมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากและอยู่ร่วมกับไท-ยวนหลายแหล่ง เช่น พบที่บ้านโป่ง ตำบลป่าแดด บ้านจอมแจ้ง ตำบลแม่สรวาย ซึ่งถือว่ากลุ่มไทเงี้ยว ส่วนที่ **เวียงป่าเป้า** ไม่พบชุมชนไทใหญ่ที่เป็นกลุ่ม แต่อาจมีการกระจายอยู่ตามพื้นที่สูงบางแห่งบ้าง

อีเก้อ หรืออาฮา ในเมืองไทยมีการแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ “อุโล้อฮา” เป็นพวกที่มาอยู่เมืองไทยแต่ดั้งเดิม “โล่นม้อฮา” เป็นพวกที่เพิ่งอพยพเข้ามาไทยไม่นาน “ผานม้อฮา” เป็นกลุ่มที่ตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้านชายแดนพม่าใกล้แม่สาย ไม่มีตัวอักษรใช้ อาฮาแม้จะได้มีการบันทึกประวัติศาสตร์ไว้ แต่สามารถสืบสาวรายนามบรรพบุรุษฝ่ายบิดาขึ้นไปถึงตัว “ต้นตระกูล” ซึ่งมีจำนวนตามชั่วอายุคนตั้งแต่ต้นถึงคนสุดท้ายที่จากไป ชาวอาฮาซึ่งมีต้นกำเนิดในยูนนาน ปัจจุบันส่วนใหญ่ก็ยังตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วค่อย ๆ

ทยอยกันอพยพลงใต้ในระยะหลายศตวรรษ พวกที่อยู่ในไทยนี้อพยพเข้ามาจากพม่า หมู่บ้านอาข่าแห่งแรกในประเทศไทยอยู่ที่หินแตก ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตของดอยแม่สลอง จังหวัดเชียงราย

ชาวอาข่าเข้ามาในลุ่มน้ำลาวบริเวณบ้านห้วยขี้เหล็ก ตำบลลาววี่ เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนเมื่อประมาณเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยผู้นำอาข่าได้นำครอบครัว ๑๘ หลังคา เคลื่อนย้ายจากพื้นที่ดอยตุง บริเวณเขาแห่ง มาตั้งชุมชนใหม่ในเขตพื้นที่ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย และได้ปักหลักทำมาหากินตามวิถีชีวิตอาข่า ณ ดอยวาวี ต่อมาเมื่อญาติพี่น้องและตระกูลอื่น ๆ ที่อยู่ต่างพื้นที่อพยพเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ฝ่ายปกครอง อำเภอแม่สรวย ได้ขึ้นชุมชนพร้อมแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการ และตั้งชื่อชุมชนว่า "หมู่บ้านห้วยขี้เหล็ก" หมู่ที่ ๙ ตำบลลาววี่ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยตั้งชื่อหมู่บ้านตามลำน้ำห้วยขี้เหล็ก บนพื้นที่สูงของ อำเภอแม่สรวย นอกจากนี้ ตำบลลาววี่ ยังพบกลุ่มอาข่าจากที่ บ้านแสนเจริญเก่า บ้านแสนเจริญใหม่ ส่วนที่ อำเภอเวียงป่าเป้า พบว่ามีชาวอาข่ากลุ่มใหญ่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียง ๆ ปางมะขามป้อม ซึ่งเพิ่งมาตั้งถิ่นฐานได้เพียง ๔-๕ ปีเท่านั้น

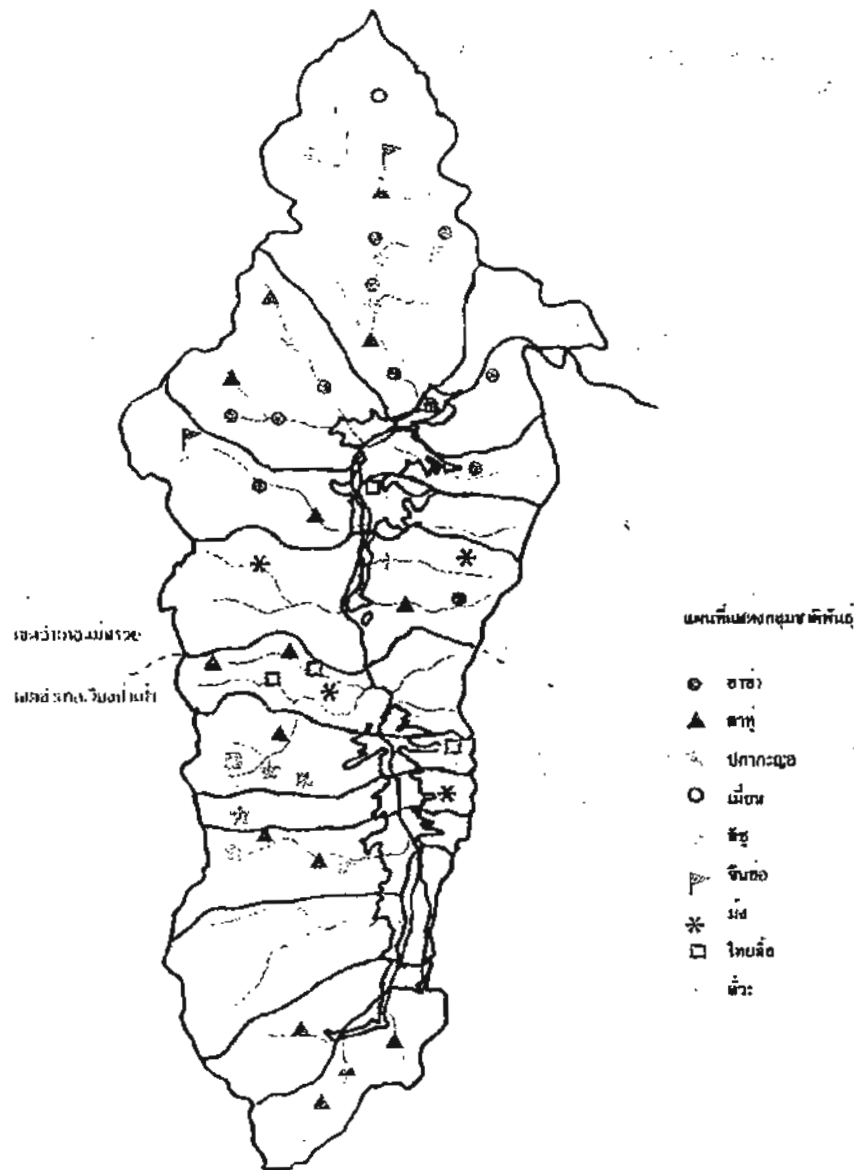
มุเชอ เรียกตัวเองว่า ลานู ต้นกำเนิดของลานูที่มีหลักฐานเอกสารที่เก่าที่สุด อยู่ในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีนได้อพยพลงมาจากทางใต้อยู่หลายชั่วคนแล้วประมาณ พ.ศ. ๒๓๔๓ มีลานูตั้งหมู่บ้านอยู่ในแคว้นแกตงของพม่า และราว พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้เข้ามาอยู่แถว อำเภอฝางในประเทศไทย บ้างก็เข้าไปอยู่ในลาว จีน พม่า และเวียดนาม ชาวลานูได้อพยพหนีสงครามที่รัฐบาลพม่าพยายามปราบปรามชนกลุ่มน้อย เข้ามาในประเทศไทยตามแนวชายแดน บริเวณดอยตุง หลังจากนั้นไม่กี่ปีก็เคลื่อนย้ายมาอยู่บริเวณบ้านทุ่งพร้าว ตำบลลาววี่ ต่อมาเมื่อกลุ่มเครือญาติย้ายมาสมทบมากขึ้น จนชาวลานูกลายเป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากที่สุด ที่กระจายตัวอยู่ทั่วไปบริเวณพื้นที่สูงในเขต อำเภอแม่สรวย พบว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๘ มีประชากรลานูอยู่ในแม่สรวยก่อนแล้ว

ส่วนที่เวียงป่าเป้า ชาวลานูนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ รองจากปกากะญอ ชาวลานูในเวียงป่าเป้าอยู่ใน ตำบลเวียงมากที่สุดในหมู่บ้านแม่ปูล่าง ปางปูลิงห์ ห้วยมะเดื่อ และบ้านแม่ปูล่างหลวง ที่ตำบลสันสลีอยู่ที่บ้านมาคา และบ้านแม่ปูล่างน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวลานูอยู่ตามพื้นที่สูงใน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ ได้แก่ บ้านห้วยม่วง บ้านปากทาง บ้านเมื่อน้อย ห้วยน้ำริน และบ้านสบโป่งด้วย

เข้า เรียกตัวเองว่า เมียน มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในประเทศจีน โดยกระจายอยู่ในมณฑลกว่างสี หูหนาน และกุ้ยโจว ส่วนใหญ่อยู่ตามแถบภูเขา ทั้งในมณฑลยูนนาน เวียดนาม ลาว และไทย บางส่วนอพยพไปอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา คานาดา และฝรั่งเศส ชาวเข้าใน อำเภอแม่สรวย อพยพมาจากพื้นที่ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งบ้านเรือนบริเวณดอยปางก๊ว (บริเวณ ตำบลลาววี่ อำเภอแม่สรวย) และห้วยชมภู (อำเภอเมือง) แต่ไม่พบกลุ่มเข้าในเวียงป่าเป้า

กะเหรี่ยง กะเหรี่ยงเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่หนาแน่นในบริเวณภาคเหนือ และภาคตะวันตกของประเทศไทย กะเหรี่ยงในประเทศไทยเป็นกะเหรี่ยงที่อพยพจากประเทศพม่าทั้งสิ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๐ มีการอพยพจากบ้านแม่แดดน้อย คาดว่าอยู่ในบริเวณขุนน้ำแม่แจ่ม ตำบลบ้านวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีชาวกะเหรี่ยงอพยพมาอยู่ในเขต อำเภอแม่สรวย โดยมีการ

อพยพโยกย้ายที่ในบริเวณนี้บ่อยครั้งมาก แต่ปัจจุบันมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งขึ้นและตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในเขตพื้นที่สูง เช่น บ้านทุ่งพร้าว กะเหรี่ยง บ้านห้วยน้ำเย็น บ้านโป่งกลางน้ำ เป็นต้น

ที่เวียงป่าเป้า กะเหรี่ยงหรือปากกระตือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ที่สุด พบอยู่เกือบทุกตำบล เช่นที่ ตำบลสันสลี พบที่บ้านห้วยไร่ บ้านป่าคา บ้านแม่ปุนน้อย บ้านห้วยงู (๑๐ กว่าครัวเรือน) ที่ตำบลเวียง พบที่บ้านห้วยไม้เค็ดประมาณ ๒๐ ครัวเรือน ที่ตำบลบ้านโป่ง พบที่บ้านห้วยหินลาดนอก และห้วยหินลาดใน ซึ่งเป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยอดเยี่ยมจนได้รางวัลลูกโลกสีเขียว และเป็นหมู่บ้านตัวอย่างที่มีหลายกลุ่มเข้ามาเรียนรู้การจัดการป่าไม้จากชุมชนแห่งนี้ด้วย นอกจากนี้ยังพบที่ตำบลป่าจัว บ้านห้วยตัง บ้านแม่อาจข้าวและบ้านหนองเขียวด้วย

ลีซอ หรืออีกชื่อหนึ่งว่าลีซู มีแหล่งกำเนิดอยู่ที่ต้นแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขง ได้อพยพไปอยู่ที่ ยูนนานในจีน ต่อมาได้อพยพเข้าในพม่า และเข้ามาอยู่ทางแถบเหนือของประเทศไทย เมื่อประมาณ

๖๐ ปีมานี้ ปัจจุบันมีลิซอที่อยู่ในประเทศจีน ในพม่า และในประเทศไทย ชาวลิซอใน อำเภอแม่สรวย อพยพมาจากเขต จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งถิ่นฐานทำกินบริเวณดอยช้าง ดอยล้าน และต่อมามีกลุ่มลิซอ จากประเทศจีนและพม่าอพยพมาสมทบ ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ ตำบลลาวี เช่น บ้านลาวี บ้านเลาตี เป็นต้น ชาวลิซอในเวียงป่าเป้า พบที่บ้านป่าตึง ตำบลบ้านโป่ง และมีบางส่วนกระจายตัวตามหมู่บ้าน ต่าง ๆ ปะปนกับชนกลุ่มอื่น เช่น อยู่ปนกับพวก ปกาเกอญอ ที่บ้านห้วยหินลาด (ตำบลบ้านโป่ง) และอยู่ ร่วมกับพวกลาหู่ที่บ้านสามกุกลา (ตำบลเวียง)

มัง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พบได้ใน อำเภอเวียงป่าเป้า ซึ่งกระจายตัวอยู่ตามตำบลต่าง ๆ กล่าวคือ ที่ ตำบลสันสลี ที่ดอยหมอก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการอพยพเข้ามาของมังเป็นพื้นที่แรก แต่ปัจจุบันย้ายออกไปหมดแล้ว โดยไปอยู่ที่บ้านโป่งนก และบ้านแม่ตะละ นอกจากนี้บางส่วน (๔-๕ ครัวเรือน) ได้อพยพไปอยู่ บนเขื่อนห้วยน้ำนา (ตำบลบ้านโป่ง) สาเหตุที่มีการอพยพออกจากดอยหมอกก็เป็นเพราะไม่สะดวกเรื่อง การทำมาหากิน นอกจากกลุ่มที่อพยพออกจากดอยหมอกแล้ว ยังพบมังในเขตพื้นที่ตำบลเวียงด้วย คือ ที่บ้านห้วยไคร้ (ประมาณ ๓๐-๔๐ ครัวเรือน) จากการเก็บข้อมูลของชาวแม่สรวยไม่พบชุมชนมังที่เป็น กลุ่มใหญ่แต่อาจกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่สูงหรือสันเขาต่าง ๆ

จีนฮ่อ มีเชื้อสายเป็นคนจีน ภาษาที่ใช้พูดคือภาษาจีนกวางตุ้งหรือภาษาจีนกลาง แต่ต่อมาคน รุ่นหลัง ได้รับการศึกษาในโรงเรียนของรัฐบาลไทยมากขึ้น ทำให้รู้ทั้งภาษาไทยและภาษาจีน การตั้งถิ่น ฐานของชาวจีนฮ่ออยู่กระจัดกระจายกันไปในพื้นที่สูง ใน อำเภอแม่สรวยพบว่า ชาวจีนฮ่ออพยพมา จากประเทศพม่า ซึ่งเป็นกองทัพที่ ๔ กองพลที่ ๕ หรือ กองพล ๔๕ ถูกรัฐบาลพม่าโจมตี จนต้องย้าย ฐานที่มั่นทางทหารออกจากประเทศพม่า เข้ามาอยู่บริเวณบ้านเลาตี อำเภอแม่สรวย และมีชาวจีน ฮ่ออพยพและจีนฮ่ออิสระอพยพย้ายที่ทำกินเข้ามาสมทบในภายหลัง ในบริเวณที่มีชาวจีนฮ่ออยู่ ส่วน ใหญ่จะเป็นแหล่งความเจริญแม้ว่าพื้นที่นั้นจะอยู่บนที่สูง ห่างไกลจากคนเมือง เช่น ที่บ้านลาวี ตำบลลา วี เพราะจีนฮ่อ เป็นกลุ่มคนที่ผลิตชา และเป็นเจ้าของธุรกิจการส่งออกชา ในขณะที่เวียงป่าเป้า ชาวจีน ฮ่อมักเป็นกลุ่มพ่อค้าที่เข้าไปติดต่อซื้อขายกับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ มากกว่า ซึ่งชุมชนจีนฮ่ออพยพกำลัง ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว มีแนวโน้มว่าจะมีจำนวนมากขึ้นเนื่องจากมีอัตราการเกิดของประชากรสูง

ความเชื่อเรื่องผี

แบ่งออกเป็นได้หลายระดับอย่างทีกล่าวก่อนข้างต้น แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง ๒ ระดับใหญ่ ๆ กล่าวคือ

ผีในบริเวณบ้าน ประกอบด้วย

ผีปู่ย่า: ความสัมพันธ์เกิดตระกูลฝ่ายหญิง คนเมืองมีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือตระกูลหรือเชื้อ สาย เป็นการนับถือบรรพบุรุษและการนับญาติพี่น้องในสายเลือดเดียวกัน และการนับถือผีที่มีความผูกพันกับ คนในตระกูลเดียวกันนั้นเมื่ออยู่ผีหนึ่งซึ่งเรียกว่า “ผีปู่ย่า” ซึ่งเป็นการนับถือผีฝ่ายผู้หญิงหรือตระกูลผู้หญิง ความ เชื่อเกี่ยวกับผีของคนที่นี่เชื่อว่ายังมีวิญญาณล่องลอยยังไม่ไปไหน แต่ยังคงอาศัยเป็นห่วงเป็นใยลูกหลาน คอยปกป้อง รักษา คุ่มครองให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข ผีปู่ย่าจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ ทาง เครือญาติฝ่ายหญิง

ผีครู: การเคารพนับถืออุปัชฌาย์ ครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์เป็น ผู้ประสิทธิ์ศาสตร์วิชา ความรู้ ดังนั้นศิษย์ทั้งหลายที่มีความกตัญญูรู้คุณจะทำพิธีขอสุ้มมา (ขอมาโทษที่ได้ล่วงเกิน) และอวยพรให้ครูบาอาจารย์ดังปรากฏพิธีให้ครูโดยทั่วไป

คนที่ถือผีครูของคนแถบนี้ส่วนมากเป็นผู้ชาย เพราะผู้ชายนิยมถือคาถาอาคม เวทมนตร์ไสยศาสตร์ ด้วย บางคนจะสักยันต์ติดตัว มีทั้งหมึกสีดำที่ปรากฏให้เห็น และมีทั้งน้ำมันงาที่สักไม่ให้เห็น ก็แล้วแต่ลายและคาถาที่สักว่าจะใช้ในทางเสน่ห์ เมตตามหานิยม ข้าม คง ฯลฯ เป็นต้น การเลี้ยงผีครูเป็นการสร้างกำลังใจให้กับตน กล่าวคือ เชื่อกันว่าเวลาที่ศิษย์ใช้ศาสตร์และวิชานั้น ๆ ไม่ใช่ศิษย์เป็นคนใช้แต่เป็นครูที่ใช้ เช่น หมอรักษาโรคให้คนป่วย ตัวของหมอไม่ได้รับการรักษาแต่ผีครูเป็นผู้รักษาโรค ความเชื่อที่ว่าเป็นอุบายอย่างหนึ่งในการดึงความรู้สึกและศักยภาพของตัวเองออกมาใช้ รวมถึงการสร้างความมั่นใจให้กับตนเองด้วย

ผีเจ้าที่: ความสัมพันธ์กับสถานที่อยู่อาศัย ในรอบขอบบริเวณเขตบ้าน คนเมืองมีความเชื่อเรื่องผีเจ้าที่ คอยถวัก ปรก ปรัก รักษา แผ่นดิน ต้นไม้ บ้าน ในบริเวณบ้าน เรียกว่า “ผีเจ้าที่” เป็นเจ้าที่ที่อยู่ในที่นั้น อาจเป็นเทวดาหรือผีก็ได้ แต่ผีเจ้าที่จะไม่ขึ้นในการผิดจารีต บางครอบครัวก็ไม่มีผีเจ้าที่ จะถือผีปู่ย่าเป็นหลักหมายรวมเอาเจ้าที่เข้าด้วย ผีเจ้าที่บางบ้านจะทำหิ้งไว้บนบ้านติดกับเสาต้นใดต้นหนึ่ง ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของเจ้าที่ ส่วนมากนิยมยึดเอาเสาเอกของบ้าน หรือบางที่จะทำหอหรือศาลเจ้าที่อยู่มุมของบ้าน ให้เจ้าที่ได้อยู่อาศัยและสิ่งสถิตอยู่ การนับถือผีเจ้าที่เป็นการเคารพสถานที่อยู่อาศัยบริเวณดังกล่าว เพราะคนอาจจะได้ฝนน้ำหมาก ฝนน้ำลาย ขี้ เยี่ยว และกระทำการอันไม่สมควรต่อ ดิน ต้นไม้ โบสถ์ และสถานที่ ทำให้เกิดความไม่เป็นสิริมงคล อาจได้รับโรคภัยไข้เจ็บขึ้นได้

หิ้ง หรือ หอเจ้าที่ จะมีน้ำตักใส่น้ำไว้ และมีกระถางธูป แจกันดอกไม้ พอถึงรอบปี จะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่ในเดือน ๙ หรือ ช่วงรตนน้ำดำหัวปีใหม่เมือง ก็จะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่

ผีในระดับชุมชนและเมือง

ผีเสื้อบ้าน: การปกครองในระดับหมู่บ้าน “เสื้อบ้าน” หรือ “เสื้อบ้าน” ในบริเวณเขตของหมู่บ้านใด ๆ ก็ตาม จะมีการสร้างหอเสื้อบ้าน หรือศาลเสื้อบ้าน เมื่อก่อนนั้นใช้ไม้ทำแบบบ้านเล็กย่อส่วน ต่อมามีการก่อเป็นอิฐปูน แต่บางที่ก็ยังไม่อยู่ก็มี ในบริเวณหอ นั้น ๆ จะมีต้นไม้ใหญ่หรือต้นไม้เก่าแก่ของหมู่บ้าน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตของเสื้อบ้าน บริเวณที่ตั้งหอจะไม่กำหนดว่าจะตั้งอยู่ในทางทิศใด แต่ส่วนใหญ่จะยึดเอาต้นไม้ใหญ่เป็นหลัก เสื้อบ้าน เชื่อว่า เป็นผู้อารักษาคูแลคุ้มครองหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข

บ้านป่าแดดผู้นำชุมชนคนแรกอพยพเข้ามาตั้งชุมชน เมื่อยังคนอยู่มีบทบาท และอิทธิพล เป็นที่เคารพนับถือของลูกบ้าน เมื่อตายไปแล้วจะเป็นเสื้อบ้าน เพราะตอนที่ตายได้สร้างวีรกรรมคือ มีช้างตัวหนึ่งเป็นพญาช้าง ขอบมาทำลายพืชไร่ พืชสวน ใครทำร้ายก็ไม่เป็นอะไร แต่มีผู้นำชุมชนคนหนึ่ง เป็นผู้กล้าได้สู้กับช้าง เขามีคางเขนช้างจนช้างตายตัวเองก็ตายด้วยเพราะถูกช้างทับตาย หรืออาจจะเป็นเทพารักษ์ที่ดูแลต้นไม้ใหญ่ที่นั่น ๆ ก็ได้ เช่น เสื้อบ้านบ้านสันจำปา ก็จะสถิตอยู่ที่ต้นไม้จำปา เป็นต้น

หมู่บ้านมีคนหลายกลุ่มคนอาศัยอยู่ด้วยกัน ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมี "ศาลผีเสื้อบ้าน" ตั้งอยู่ ผีเสื้อบ้านถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อคอยดูแลรักษาหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข ผู้คนอยู่ด้วยกันด้วยความรัก เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนทั้งหมู่บ้าน ก่อนที่จะมีศาสนาพุทธและคริสต์เข้ามา ในแต่ละปีประมาณเดือนมิถุนายน (เดือน ๘ ของภาคเหนือ) จะมีพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน โดยชาวบ้านฆ่าไก่และเอามา รวมกันทำพิธีสังเวยผี นำข้าวตอก ดอกไม้ บูชาและขอขมา รวมทั้งช่วยกันทำความสะอาดบริเวณศาล หรือมีงาน มหรสพเล็ก ๆ ตลอดทั้งวัน ผีเสื้อบ้านมีความศักดิ์สิทธิ์ในด้านการคลันดาล และช่วยให้ผู้ขอสัมฤทธิ์ผลในสิ่งที่หวัง และควบคุม ลงโทษผู้กระทำผิดจารีตของหมู่บ้าน

ผีเสื้อวัด ผีที่คอยดูแลรักษา ปกป้อง ดูแล ศาลสถาน คือ "ผีเสื้อวัด" เป็นผีที่คอยอารักขาวัดวาอาราม ดินแดนของวัด เพื่อป้องกันอุบาทรทั้งหลายจากภายนอกไม่ให้มารบกวน ทั้งคนและวิญญาณร้าย ในทุกปีจะมีการเลี้ยงผีเสื้อวัด ปกติจะอยู่ทำในช่วงออกพรรษาหรือหากมีงานประเพณี ก็จะมีการนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปบอกกล่าวกับผีเสื้อวัด ว่าจะมีงานประเพณีจัดขึ้น เช่น ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีปีใหม่มือง เป็นต้น

ผีเสื้อนา เมื่อถึงฤดูของการทำนา ชาวบ้านจะมีการทำพิธี "แยกนา" และทำพิธีบอกกล่าวกับผีให้ดูแลผลผลิตและให้ข้าวออกงาม ไม่ให้มีอะไรบกวนต้นข้าว ทั้งวัชพืช ศัตรูพืช และฝนฟ้าอากาศ โดยนำตะไคร้มาปักตามมุมคันนา เพื่อเป็นปั้งบอกถึงเขตในการดูแลรักษา เมื่อข้าวสุกแล้วจะทำพิธีเกี่ยวขวัญข้าว และเลี้ยงผีกองข้าว เมื่อนำข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องสักการบูชา เช่น ไข่ต้ม พริก ข้าวตอก ดอกไม้ ฯลฯ ไปขอขมาและขอขอบคุณ จากนั้นจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวด้วยต่อ

ผีขุนน้ำ คอยดูแลต้นน้ำลำธาร คอยปกป้องคุ้มครองความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ คลันดาลให้ผลผลิตดี การอุปโภคบริโภคดี บริเวณที่สถิตของผีขุนน้ำ จะอยู่บริเวณห้วยที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ และมีความสำคัญกับการใช้ประโยชน์ การเลี้ยงผีส่วนใหญ่จะตรงกับ วันปีใหม่มือง

ผีฝายหรือผีเหมืองฝาย เหมืองฝายที่กั้นน้ำเข้านา จะมีผีฝายคอยดูแลรักษา ไม่ให้ฝายพังเสียหายหรือให้มีน้ำไหลเข้านาอย่างสม่ำเสมอ ไม่ให้น้ำขาด ในทุกปี ชาวบ้านจะมารวมตัวกันพัฒนาฝาย โดยรื้อเศษหญ้าและวัสดุขุดลอกลำห้วยกันใหม่ และจะทำการเลี้ยงผีฝายบริเวณที่กั้นน้ำ (ตัวฝาย)

เจ้าหลวงคำแดง: แก้วมีเชียงดาว ความเชื่อมาอยู่ที่แม่สรวง มีความเชื่อเรื่องเจ้าหลวงคำแดง และตั้งหอเจ้าหลวงคำแดง บ้านโป่งหนองขวาง เจ้าหลวงคำแดงเปรียบเสมือนกับอารักษ์หลวงที่ดูแลผีทุกผี ณ ที่แห่งนี้ จากการสัมภาษณ์ พบว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นแก้วมีอยู่ที่ตำบลงิ้วดาว จังหวัดเชียงใหม่ และเจ้าหลวงคำแดงมาอยู่ที่บ้านโป่งได้ประมาณ ๓๐๐ ปี เจ้าหลวงคำแดง พบที่บริเวณตำบลป่าแดดและใกล้เคียง บางที่ไม่ถือว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นแก้วมี และหอเจ้าหลวงคำแดงก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่าใครเป็นคนสร้างก่อน กลับได้คำตอบว่ามีอยู่ก่อนแล้ว หลายชีวิตคน ทั้งที่บริเวณดังกล่าวเป็นของกลุ่มไตเงี้ยว ที่อพยพเข้ามา จากการสัมภาษณ์เรื่องราวของเจ้าหลวงคำแดงตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั้นบอกว่า

"เจ้าหลวงคำแดงเป็นน้องชายของเจ้าพ่อประตุมหาที่จังหวัดลำปาง แล้ววันหนึ่งได้ตามทางไปที่ตำบลงิ้วดาว และไม่ได้ออกมาเป็นผีเฝ้าถ้าอยู่จนถึงทุกวันนี้...." ตามคำบอกเล่าเช่นนี้ก็อาจจะอิงกับ

หลาย ๆ ตำนานได้ เช่น ในคัมภีร์ใบลาน ของวัดอภัย อำเภอยะยงสา จังหวัดน่าน กล่าวว่า "เจ้าหลวงคำแดงเป็นราชบุตรของพญาโจรณี มีหน้าที่ปราบคนที่ไม่เชื่อฟัง วันหนึ่งมีเทวดาแปลงกายเป็นกวางทอง พญาโจรณีก็เลยสังหารบุตรออกตามกวาง จนมาถึงดอยอ่างสรง ก็มีนางคนหนึ่งอยู่ที่เชิงดอยรู้ข่าวว่าเจ้าหลวงคำแดงมาตั้งด่านป่าใกล้เชิงดอย ก็มารอดู เมื่อทั้งสองพบกันก็รักกันและอยู่กับนางที่นั่น ทหารเดินทางรอนแรมมาพบกับเจ้าหลวงคำแดงก็เกิดความเบื่อหน่ายอยากกลับบ้าน ต่อมาทหารพบกับฤาษีคนหนึ่ง และฤาษีทำนายว่า บริเวณสถานที่แห่งนี้เป็นชัยภูมิดี เหมาะแก่การสร้างบ้านแปงเมือง จะทำให้เกิดความสมบูรณ์ ทหารจึงนำเรื่องไปบอกกับเจ้าหลวงคำแดง เจ้าหลวงคำแดงก็สร้างเมืองขึ้น เมื่อสร้างแล้วก็หาชื่อเมืองไม่ได้ เลยเอาแท่นบรรทมเจ้าหลวงคำแดงชื่อน้ำหนัก ก็เลยได้นำหนัก ๑ ล้านหน่วย จึงตั้งชื่อเมืองว่า "ล้านนา" ตามความเชื่อเมื่อก่อนคนสร้างบ้านสร้างเมืองเมื่อตายลงไปแล้วก็จะได้รับการยกย่องเป็นเสื่อบ้าน เสือเมือง ของบ้านเมืองนั้น เจ้าหลวงคำแดงจึงกลายเป็นผีเมือง อารักษ์เมืองล้านนาและถ้า "เชียงดาว" ถ้าดูตามตำนานนี้ก็จะรู้เจ้าหลวงคำแดงเป็นเจ้าผีของล้านนา

ในความเชื่อของคนล้านนาถือว่าดินแดนแห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ นับตั้งแต่ยุคก่อนพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ และเจ้าหลวงคำแดงนั้นเป็นชาวลัวะ หลังจากพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๑๘๓๙ ราชวงศ์มังรายก็ยังเคารพบูชา สักการะเจ้าหลวงคำแดง และเชื่อว่าผีอารักษ์หลวงจะคอยปกป้องคุ้มครอง รักษาดินแดนล้านนา

ร่างทรงเจ้าหลวงคำแดง บ้านหัวฝาย เล่าว่า "เจ้าหลวงคำแดงเป็นประธานผี คือใหญ่กว่าผีทั้งหลาย กินพื้นที่การปกครองในเขตหลายจังหวัด ผีทั้งหลายไม่ว่าจะอยู่ที่เชียงราย พะเยา ลำปาง ทุกวันพระ และทุกวันพุธ จะต้องไปประชุมกับเจ้าหลวงคำแดงที่ถ้ำเชียงดาว ในถ้ำมีที่ประชุมเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ที่เชื่อว่าเป็นที่ประชุม วันนี้ผีไม่เข้าทรง ผีไม่หลอกชาวบ้าน"

นอกจากนี้ ยังมีผีร้ายที่ชาวบ้านเชื่อและเกรงกลัวคือ

ผีกะ ผีกะเป็นผีที่สิงอยู่ในคน ถ้าคนใดเป็นก็จะเป็นทั้งครอบครัว การสืบเชื้อมีความเชื่อเล่ากันว่า สืบมาจากเลือด สืบเจ้าของเครื่องใช้อุปโภคบริโภค ถ้าคนอื่นมาอยู่ด้วยหรือมาแต่งงานเป็นเชย กินข้าวร่วมกันเกิน ๑๐๐ ไหว ก็จะเป็นผีกะด้วย

ผีลื้อและผีโพง: อธิบายความสมบูรณ์ของอาหารการกินตามทุ่งนา และซักระวังของแม่ลูกอ่อนและผู้หญิง ผีลื้อ เป็นผีผู้หญิง เหมือนกับกระสือของคนภาคกลาง คือ เวลากลางคืนจะออกจากร่างเอาแต่หัวกับตับไตไส้พุงไป ส่วนผีโพง ก็คล้าย ๆ กับผีลื้อ แต่ไม่ถอดเอาหัวกับไส้พุงไป จะไปทั้งตัว ชอบกินของสกปรก ของคาว ชอบคุ้ยขี้หมา (เรื่อนขาน) และจะชอบกินของคาวของผู้หญิงที่ออกลูกใหม่ ๆ ผีโพงจะหากินตอนกลางคืนเหมือนผีลื้อ

เสือเย็น คนที่เล่นมนต์ดำ เล่นคาถาอาคม จนมีวิชาแรงกล้า จนควบคุมไม่อยู่ มีลักษณะร้อนวิชา คาถาวิชานั้นจะย้อนเข้าตัว จนกลายเป็นเสือ เรียกว่า "เสือเย็น" เมื่อตกกลางคืนจะชอบนอนบนใบกล้วย และคอยทำร้ายคน ชอบกินคน

ผีหม้อน้ำ เป็นความเชื่อของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน วิธีการเอาหม้อน้ำมาผูกมัดต่อแขนใส่เสื้อดำ อุปกรณ์อีกส่วนคือกระดัง ข้าวสาร ๑ ลิตร สวดยหมากสวดยปู ๒ สวดย

ดอกไม้ ๒ สดางค์ใส่ขันตั้ง ๑ สิ่ง จากนั้นใช้คน ๒ คน ทำพิธีอัญเชิญผีหม้อหนึ่งมาสิงสถิต เมื่อผีมาแล้ว
ใหญ่จะแกว่ง โยกไปโยกมา ถ้าคำถามของเรามีคำตอบที่ถูกต้องผีหม้อหนึ่งจะแกว่งแรงมาก

ดังนั้นความเชื่อเรื่องผีดังที่กล่าวมาจึงทำหน้าที่ควบคุมความสัมพันธ์ในสังคมจารีต ๓ ระดับ
ใหญ่ คือ การสร้างความสัมพันธ์ในระดับคน กลุ่มคน ผ่านผี การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบ
ธรรมชาติ ผ่านผี และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านผี ซึ่งทำให้ระบบ
ความสัมพันธ์ของคนเป็นไปอย่างราบรื่น มีความเคารพยำเกรงธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ใช้อำนาจเหนือ
ธรรมชาติกำกับดูแลให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นปกติ ซึ่งความเชื่อที่ว่าในทุกอย่างทุกอย่างมีสิ่งที่
คอยปกป้องดูแล หรือที่เรียกว่า "ผี" นั้น เป็นความหมายที่แตกต่างไปจากสิ่งที่สังคมเมืองมองว่าเป็นเรื่อง
งมงายอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นในทุกกระดับของสังคมแบบจารีตจึงพบว่าผีคือ "อารักษ์" หรือควบคุมดูแล
และสร้างความสงบร่วมเย็นให้สังคมอยู่แทบทุกอย่าง อันประกอบด้วย "คน" มีอารักษ์ คน หมายถึง ผี
ปู่ย่า / "ที่" มีอารักษ์ ที่ หมายถึง ผีเจ้าที่ / "บ้าน" มีอารักษ์ บ้าน หมายถึง ผีเสื้อบ้าน / "เมือง" มีอารักษ์
เมือง หมายถึง ผีเสื้อเมือง "ทรงเมือง" / "ดิน" มีอารักษ์ ดิน หมายถึง แม่ธรณี / "น้ำ" มีอารักษ์ น้ำ
หมายถึง ผีฝ่ายและผีขุนน้ำ / "ป่า" มีอารักษ์ป่า หมายถึง ผีเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าจะ
เป็นมนุษย์หรือธรรมชาติ จึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันมีพลังอำนาจคอยกำกับอยู่ทั้งสิ้น

ตารางแสดงประเพณีพิธีกรรมของชาวบ้าน

ปฏิทิน สากล	ปฏิทิน ภาคเหนือ	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอแม่สรวย	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอเวียงป่าเป้า
ม.ค.	เดือน ๔	- หามหลังชิงไฟพระเจ้า - ตวนเข้าใหม่ (ทำบุญข้าวใหม่)	- ตวนเข้าใหม่ (ทำบุญข้าวใหม่)
ก.พ.	เดือน ๕	- งานปอยต่าง ๆ เช่น ปอยลูกแก้ว , ปอยตุ้, ปอยหลวง	- สรงน้ำพระธาตุวัดหนองบัว
มี.ค.	เดือน ๖	- ปอยเข้าพรรษา	- ขึ้นบ้านใหม่
เม.ย.	เดือน ๗	- ปีใหม่เมือง - เลี้ยงผีปู่ย่า, ผีฝ่าย, ฟ้อนผีมดผีแมง	- ดำหัวปีใหม่ (สงกรานต์)
พ.ค.	เดือน ๘	- สรงน้ำพระธาตุ	- สรงน้ำพระธาตุแม่เจดีย์
มิ.ย.	เดือน ๙	- จิบอกไฟดอก	- ไหว้ผีปู่ย่า, เลี้ยงผีเสื้อบ้าน - สรงน้ำพระธาตุม่อนเจ้าหลาย
ก.ค.	เดือน ๑๐	- เข้าพรรษา - แยกนา	- แห่เทียนจำนำพรรษา
ส.ค.	เดือน ๑๑	- สู่ขวัญวัวควาย	-
ก.ย.	เดือน ๑๒	- สิบสองเป็ง	-
ต.ค.	เดือนเกี๋ยง	- ตานก๋วยสลาก - ทอดกฐินผ้าป่า	- ตานก๋วยสลาก
พ.ย.	เดือนยี่	- ยี่เป็ง / - เทศน์มหาชาติ	- ยี่เป็ง (ลอยกระทง)

ปฏิทิน สากล	ปฏิทิน ภาคเหนือ	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอแม่สรวย	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอเวียงป่าเป้า
ธ.ค.	เดือน ๓	- สุขวันข้าว / - เข้ากำรขมูล	-

การจัดการน้ำในระบบชลประทานราษฎร์ และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

ระบบเหมืองฝาย: ชลประทานราษฎร์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ

ทั้งหมดชนแม่สรวยและเวียงป่าเป้า ส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้น้ำเป็นหลักในการทำการเกษตร ตลอดลำน้ำจึงมีการทำฝายกั้นน้ำทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ถึง ๑๘ ฝาย ซึ่งชาวบ้านช่วยกันสร้าง นอกจากนี้ยังมีฝายชลประทานแม่ลาว ที่ราชการโดยกรมชลประทานเข้าไปสร้างให้ชาวบ้านด้วย ในจำนวนนี้มีอยู่ที่เวียงป่าเป้า ๑๐ ฝาย และที่แม่สรวย ๓ ฝาย ซึ่งแต่ละฝายจะมีระบบการจัดการต่างกันไปตามความคิดเห็นและข้อตกลงของสมาชิก

ตารางแสดงชื่อฝายบนลำน้ำแม่ลาวตามลำดับจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำ

ชื่อฝาย	ที่ตั้งฝาย	เจ้าของฝาย
๑. ฝายโป่งน้ำร้อน	บ้านโป่งน้ำร้อน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๒. ฝายปางอ้าย	บ้านปางอ้าย ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๓. ฝายบ้านลา (ฝายเกา บ่ากั้ง) หรือฝายหนองหอย	บ้านลา ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๔. ฝายบ้านขันหอม	บ้านขันหอม ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร ต่อมากรมชลฯ เข้าไปจัดการ (๒๕๓๘)
๕. ฝายโป่งนก	บ้านสันธิ์เหล็ก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๖. ฝายหนองยาว (สปร่อง นารี)	บ้านสันหลวง ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๗. ฝายทุ่งหลวง	บ้านเพื่อยไฮ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๘. ฝายหวนาตะวันตก	บ้านแพะลังกา ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๙. ฝายหวนาทุ่งใหญ่	บ้านป่าบง ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๑๐. ฝายสันสลี	บ้านหัวเวียง ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๑๑. ฝายท่าก้อ	บ้านใหม่ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย	ราษฎร
๑๒. ฝายดินดำ	บ้านดินดำ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย	ราษฎร
๑๓. ฝายท้าวแก่นจันทร์	บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย	ราษฎร

ที่มา : ปรับจากหนังสือ แบบเนื้อแม่ลาว ของวิทยา อานนท์, ๒๕๔๔ หน้า ๑๘๒

ตัวอย่างและรายละเอียดของการจัดการเหมืองฝายบางแห่งในปัจจุบัน

ฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์ เป็นฝายไม้ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย กันน้ำแม่ลาว เป็นฝายขนาดกลาง พื้นที่รับน้ำเป็นที่ราบกว้าง ชาวบ้านยังไม่ขายที่ดินให้คนนอกมากนัก เป็นฝายกันน้ำที่ใช้ในการทำนาเป็นหลัก โดยมีพื้นที่รับน้ำ ๕ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านป่าบางหมู่ ๔ บ้านสันเครือฟ้าหมู่ ๑๑ บ้านแม่สรวยหมู่ ๕ บ้านจอมแจ้งหมู่ ๑๒ บ้านร้องเจริญหมู่ ๗ และหมู่บ้านที่ใช้ไฟโดยการสูบคือ บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด บ้านแม่พริก หมู่ ๓ ตำบลแม่พริก รวมเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ไร่ มีเจ้าของนาจำนวน ๑๕๒ เจ้า จากการศึกษาพบว่าการจัดการน้ำของฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระยะคือ

ระยะที่ ๑ ก่อน พ.ศ. ๒๕๔๐ การเริ่มก่อตั้งฝายท้าวแก่นจันทร์เริ่มมาได้ประมาณ ๑๐๐ ปี แก่ฝายคนแรกคืออู้อยะ นาทอน เป็นผู้เริ่มต้นในการขุดฝายบุกเบิกที่นา ช่วงเริ่มต้นมีหัวนาประมาณ ๔-๕ เจ้า ใช้ปลูกข้าวเป็นหลักโดยไม่มีการปลูกพืชอื่นในบริเวณที่รับน้ำ โดยทำนาได้ปีละ ๑ ครั้ง การทำฝายจะกันน้ำแม่ลาวแล้วขุดลำเหมืองเข้าสู่บ้าน หลังจากมีลำเหมืองก็มีชาวบ้านจากหมู่ ๔ และหมู่ ๕ เข้าไปบุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้น ต่อมาประชากรเริ่มมากขึ้นได้ขยายหมู่บ้านรวมถึงพื้นที่นามากขึ้น ชาวบ้านเริ่มจับจองพื้นที่สูงที่ไม่ได้รับน้ำจากเหมืองฝายปลูกพืชด้วย เช่น บ้านป่าบางจับจองพื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นป่าสงวน บ้านสันเครือฟ้าได้เข้าไปจับจองพื้นที่ห้วยม่วงซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกหลักคือพริก บางหมู่บ้านที่ไม่มีน้ำก็ปลูกข้าวไร่

ต่อมาประมาณปี ๒๕๑๕ ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้น เช่น ยาสูบ พริก กระเทียม ขิง ข้าวโพด กำลังที่ใช้ในการเพาะปลูกจะใช้แรงงานคนและทำเฉพาะที่มีแรงงานในครัวเรือนจะสามารถทำได้ แต่การปลูกพืชเหล่านี้จะปลูกบริเวณที่สูง เช่น ห้วยม่วงซึ่งไม่ใช่พื้นที่รับน้ำจากฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์ อย่างไรก็ตามผลจากการปลูกพืชเพื่อขายโดยใช้แรงงานเฉพาะที่มีในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อการทำกำไรจึงต้องอาศัยแหล่งเงินทุนจาก ธกส. ซึ่งมีบทบาทในการสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยว ด้วยการให้เงินทุน สนับสนุนด้านวิชาการ การขายไป วัสดุอุปกรณ์การเกษตร แม้ว่า การเริ่มปลูกพืชเพื่อขายของชาวบ้านจะไม่กระทบต่อการจัดการน้ำในเหมืองฝายโดยตรงแต่ก็ทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้ ซึ่งการเป็นหนี้ของชาวบ้านจำเป็นต้องเพิ่มต้นทุนการผลิต เพิ่มจำนวนการเพาะปลูกต้องเพิ่มผลผลิตทุกอย่าง เช่น การปลูกข้าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการพันธุ์ข้าวจากพันธุ์เมืองเป็นพันธุ์ กข. เน้นการใช้สารเคมี ปุ๋ย

ในราวปี ๒๕๓๐ การทำนาแต่เดิมทำได้ปี ละ ๑ ครั้ง จำเป็นต้องเพิ่มรอบการของการปลูกเป็น ๒ รอบ เพื่อขาย แต่ก็ทำได้เฉพาะพื้นที่ที่อยู่ติดกับลำเหมืองหลักจำนวนไม่มากนักเพราะมีปัญหาเรื่อง การเอาน้ำเข้าเหมือง การดูแลรักษาเหมืองฝายในหน้าแล้งซึ่งขณะนั้นยังเป็นฝายไม้จะมีเฉพาะผู้ที่ทำนาปรังจำนวนไม่กี่คน และบางปีก็ไม่สามารถทำนาปรังได้เพราะจำนวนคนที่ทำนาปรังมีน้อยจนไม่มีกำลังพอจะดูแลเหมืองฝาย บทบาทหน้าที่ของแก่ฝายในการทำนาปรังจะเพียงเฝ้าดูโดยกลุ่มผู้ทำนาปรังจะจัดการในเรื่องดูแลเหมืองฝายกันเอง แก่ฝายและกรรมการจึงมีบทบาทมากในการจัดการน้ำสำหรับทำนาปีในหน้าฝนเป็นหลัก

การจัดการเหมืองฝายในการทำนาปี คณะกรรมการต้องสำรวจฝาย ลำเหมือง นาปากต่างของแต่ละเจ้า สำรวจเสร็จจะมีการนัดประชุมใหญ่ของหัวหน้าทั้งหมดเพื่อประชุมชี้แจงในเรื่องความเสียหายและการกำหนดวันในการพัฒนาเหมืองฝายก่อนการทำนาปี เช่น สำรวจความเสียหายของเหมืองฝายเพื่อกำหนดจำนวนหลักจำนวนหินกับเจ้าของนาโดยคิดตามจำนวนไร่ จำนวนหลักจำนวนหินจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความเสียหายของฝายเป็นหลัก ซึ่งบางปีที่ฝายมาถ้ำมีน้ำนองฝายได้รับความเสียหายก็จะเรียกประชุมตกลูกตกลินกันใหม่ซึ่งไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับธรรมชาติ หลังจากนั้นนัดวันลงหินตีหลักโดยใช้แรงงานคนทั้งหมด หลังจากนั้นก็ลงเหมืองแต่ละเส้น โดยเหมืองเส้นหลักหัวหน้าช่วยกันลงเหมืองเป็นระยะแบ่งเป็นหมวด ลงเหมืองใหญ่เสร็จก็ลงเหมืองเล็กเข้านาเจ้าของนาจะเป็นผู้รับผิดชอบ หลังจากลงเหมืองทั้งหมดเสร็จจะมีการเก็บเงินโดยเก็บจากแต่ละหัวหน้าเพื่อนำมาเลี้ยงฝาย ซึ่งจะมีการเลี้ยงกันประมาณเดือน ๔

การเลี้ยงฝายเก็บเงินซื้อเนื้อมาทำกันที่ฝาย เช่น ลาบ แกงอ่อม ตักไปทำพิธีโดยมีคนเผ่าคนแก่เป็นคนนำไปเลี้ยง ส่วนที่เหลือกินกันบริเวณฝายโดยแต่ละคนที่ไม่ไปห่อหอบห่อแต่ข้าว หลังจากกินเสร็จถ้าเหลือก็ห่อกลับบ้านโดยจะไม่ทำงานอื่น ๆ ในวันนั้น มีความเชื่อกันว่าถ้าปีไหนกินอ่อมฝายรักษาฝายฝายจะไม่เสียหาย ถ้าปีไหนเลี้ยงไม่อ่อมฝายก็ขาดบอยชาวบ้านต้องเสียเวลาในการซ่อมแซม ซึ่งฝายไม่มีปัญหาในเรื่องฝายเสียหายบอยชาวบ้านเสียเวลาในการฟันไม้หลักฝาย เสียเวลาในการดูแลรักษา ซึ่งช่วงหลังประมาณ ปี ๒๕๓๗ ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ค่อยให้ชาวบ้านเข้าไปตัดหลักฝาย ซึ่งหลักฝายจะเป็นไม้ขนาดความกว้าง ๑ คืบ อย่งต่ำ ๔-๕ ศอก ถ้าจะไปตัดต้องขออนุญาตเจ้าหน้าที่ก่อน

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๐-ปัจจุบัน จากการที่ชาวบ้านได้นำน้ำจากเหมืองฝายซึ่งในขณะนั้นเป็นฝายไม่มีปัญหาเรื่องดูแลการรักษาฝาย จำนวนพื้นที่การรับน้ำมีน้อย เลยทำให้มีการรับรางวัลโครงการของบประมาณสร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้โดยใช้งบประมาณจากราชการ ซึ่งตอนนั้นจะมีผู้ใหญ่บ้านและทางกำนันเป็นคนประสานในการจัดทำโครงการขึ้น

การเปลี่ยนแปลงจากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีตเริ่มการก่อสร้างประมาณ ปี ๒๕๔๐ จากการเปลี่ยนฝายคอนกรีตดังกล่าวทำให้ชาวบ้านสามารถรับน้ำจากเหมืองฝายได้ตลอดทั้งปี สามารถทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง จากทั้งหมดจำนวน ๑๕๒ หัวนา การเพิ่มพื้นที่รับน้ำจากเดิมเพิ่มขึ้นประมาณ ๗๔๔ ไร่ ซึ่งจะรวมถึงบริเวณพื้นที่ที่ใช้เครื่องสูบน้ำ การใช้พื้นที่รับน้ำในหน้าแล้งโดยเฉพาะที่นาจะใช้ปลูกข้าวนาปรังประมาณ ๒ ใน ๓ ส่วน ส่วนที่เหลือใช้ในการเพาะปลูกพริกและถั่วแระ ในบางพื้นที่ที่ไม่มีการทำการประโยชน์หน้าแล้งเพราะการเพาะปลูกแต่ละครั้งจะต้องลงทุนสูงตั้งแต่ในเรื่องของการเตรียมจนถึงการเก็บเกี่ยวซึ่งถ้าจะดูในเรื่องของการใช้พื้นที่ในการรับน้ำแต่ละปีจะมีประมาณ ๒ เดือนที่ไม่ค่อยใช้น้ำมากเท่าไร คือเป็นช่วงการเก็บเกี่ยว ในส่วนที่ใช้น้ำมากที่สุดจะเป็นช่วงของการทำนาทั้ง ๒ ครั้ง ตั้งแต่การลงกล้าจนถึงข้าวตั้งท้อง ส่วนการใช้น้ำในการปลูกพริกและถั่วแระใช้น้ำผ่านเข้ามาแต่ไม่ขังเอาไว้เหมือนทำนา โดยจะมีช่วงเวลาการนำน้ำเข้าประมาณ ๗ วันต่อ ๑ ครั้ง

แก่ฝายและหน้าที่ของคณะกรรมการฝาย การคัดเลือกแก่ฝายและคณะกรรมการจะต้องเลือกโดยสมาชิกเหมืองฝายทุกคน ในระยะแรกผู้ที่ได้รับการคัดเลือกมักเป็นคนในวงศ์เครือญาติของแก่ฝาย

ซึ่งเห็นได้จากอุ้ยยะ นาทอน ซึ่งเป็นแก่ฝ่ายคนแรกเป็นขี้ยเหมือนของแก่ฝ่ายคนที่ ๓ และ ๔ เป็นแก่ฝ่ายคนที่สุดท้ายคือนายประเสริฐ จอมก้น การดำรงตำแหน่งแก่ฝ่ายไม่มีวาระขึ้นอยู่กับความพอใจของแก่ฝ่ายและตัวสมาชิก คำตอบแทนของแก่ฝ่ายและคณะกรรมการคือจะได้ยกเว้นเรื่องหลัก เรื่องหินและการเก็บข้าว แต่หัวนาจะต้องเสียข้าวจำนวน ๑-๒ ต่างให้กับคนเฝ้าฝ่าย ซึ่งจะนอนเฝ้าฝ่าย ถ้าฝ่ายมีปัญหาเรื่องความเสียหาย เช่น เศษไม้ขอนไม้ที่มาจากฝ่ายก็จะมาบอกแก่ฝ่าย แก่ฝ่ายจะบอกให้ล่ำฝ่ายไปป่าวให้หัวนามาจัดการ

การแบ่งหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายแบ่งเป็น

แก่ฝ่าย ควบคุม เป็นหัวหน้าของหัวนาทั้งหมด

กรรมการ มาจากการคัดเลือกจากที่ประชุมสมาชิก กรรมการฝ่ายมีหน้าที่หลักคือดูแลตรวจสอบร่วมกับแก่ฝ่าย

ล่ำฝ่าย คัดเลือกจากแต่หมู่บ้าน ถ้าบ้านไหนกว้างจะมีล่ำ ๒ คน บทบาทของล่ำฝ่ายคือ ป่าวให้หัวนามาประชุมหรือมาทำงานตามวันที่กรรมการได้นัดหมาย

คนเฝ้าฝ่าย มาจากการคัดเลือกจากสมาชิก ไม่จำเป็นต้องมีนา มีหน้าที่เฝ้าดูแลถ้าเกิดปัญหาให้รายงานกับแก่ฝ่ายและกรรมการได้ข้าวจากแต่ละหัวนาเป็นคำตอบแทน

สมาชิก มาจากนาที่ได้รับน้ำจากฝ่าย มีหน้าที่ในการดูแลและการพัฒนาฝ่ายร่วมกัน

จากการสำรวจข้อมูลพื้นที่การรับน้ำของฝ่ายในหน้าแล้งสามารถใช้น้ำได้ทั้งหมดเกือบทุกส่วน แต่ในเรื่องของการทำนาปีช่วงระยะหลังจะมีปัญหาเรื่องน้ำน้อย ไม่ค่อยพอกับการเพาะปลูกเท่าไร บทบาทของคณะกรรมการเมืองฝ่ายในช่วงนี้จะมีหน้าที่ในเรื่องของการดูแล ถ้าน้ำน้อยก็จะให้ล่ำป่าวให้สมาชิกเอากะสอบทรายไปกันน้ำจนสามารถเอาน้ำเหมืองกลางได้สำเร็จ จากการที่น้ำในหน้าแล้งน้อยก็จะมีกรณีความขัดแย้งเรื่องแย่งน้ำจากหัวเหมืองและท้ายเหมือง คือท้ายเหมืองจะไม่ค่อยได้รับน้ำเท่าไรก็ต้องขึ้นไปเอาน้ำลงมาท้ายเหมืองที่ผ่านมาก็จะมีการทะเลาะเรื่องความต้องการน้ำ

บทบาทของคณะกรรมการเมืองฝ่ายอีกเรื่องหนึ่งคือ จะต้องเป็นคนไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทเรื่องการขัดแย้งน้ำ บางครั้งได้ประสานทางกำนันผู้ใหญ่บ้านของแต่ละบ้านเป็นพยานและร่วมตัดสิน

ที่ผ่านมามบทบาทของคณะกรรมการเมืองฝ่ายจะมีหน้าที่ดูปริมาณน้ำ การซ่อมแซมเหมือง ดูเรื่องของการทรายเข้าเหมืองรวมถึงการตั้งกฎระเบียบ เช่น กรณีการขโมยน้ำถ้าจับได้จะต้องปรับ ๕๐๐ บาท การตั้งกฎระเบียบถ้าใครขาดทำงานก็ต้องเสียวันละ ๑๕๐ บาท ต่อคนมีการยกเว้นบางกรณี เช่น ญาติตาย ญาติป่วย ต้องแจ้งกับกรรมการก่อน รวมถึงการอนุญาตการใช้เครื่องสูบน้ำของพื้นที่ที่ไม่ได้รับน้ำจากฝ่ายโดยตรงจะให้สูบน้ำวันละ ๑ เครื่อง และการเก็บเงินตามรายแปลงรายละ ๑๐๐ บาทต่อเจ้า ปัจจุบันการแก้ไขปัญหาน้ำน้อยในกรณีการทำนาปีได้มีข้อตกลงกันคือ ถ้าทางท้ายเหมืองจำเป็นต้องใช้น้ำให้มาบอกกับแก่ฝ่ายแล้วค่อยไปปิดปากเหมืองแยกเข้านาซึ่งปิดแต่ละครั้งจะปิดประมาณ ๒-๓ วัน ซึ่งกรณีนี้สามารถแก้ปัญหาการแย่งน้ำในปีที่ผ่านมาได้

เมื่อมีการสร้างฝายคอนกรีต การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือชาวบ้านไม่ต้องไปตัดหลักฝาย การลงหินเหมือนการดูแลฝายไม้ที่ผ่านมา แต่การจัดการอย่างอื่น เช่น การประชุม การลงเมือง การคัดเลือกกรรมการฝายยังทำเป็นปกติ สิ่งที่เพิ่มขึ้นมาแทนการลงหลักหินคือ การลอกทรายที่เข้ามาปิดปากเหมืองซึ่งเกิดจากในคอนกรีต การจัดการกรณีดังกล่าวคือแต่ละหมวดต้องไปขนทรายออก จำนวนคนหรือแรงงานในแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับปริมาณทรายเข้าเหมืองมากหรือน้อย

การจัดการของกรรมการเหมืองฝายที่เข้ามาพร้อมกับฝายคอนกรีตนอกเหนือจากเรื่องเบื้องต้นแล้วยังมีเรื่องของการจัดการกองทุนที่ได้รับจากทางราชการเข้ามาบริหารจัดการในรูปแบบของเงินทุนกู้ยืมสำหรับซื้อปุ๋ย ยา การลงทุนอื่น ๆ ในการเพาะปลูกแต่ละครั้ง ดอกเบี้ยที่ได้ส่วนหนึ่งจะขยายกองทุน และอีกส่วนหนึ่งจะเข้ามาแทนการเก็บเงินของหัวหน้าในการเลี้ยงฝาย

การเลี้ยงฝายในปัจจุบันกรรมการเป็นผู้จัดซื้อข้าว ๑ ตู เพื่อมาเลี้ยงฝาย ใช้ลาบกับแกงอ่อมประมาณ ๑-๒ กิโลกรัม ที่เหลือแบ่งเป็น ๗ กอง สำหรับแต่ละหมวดและคณะกรรมการ โดยไม่มีเรื่องของการห่อข้าวไปกินร่วมกันเหมือนเมื่อก่อนที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ผลิตผลที่ได้จากการผลิตทั้งหมดของชาวบ้านไม่คุ้มกับต้นทุนที่ลงทุนไปทำให้การผลิต เช่นนี้ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องหนี้สินได้มากนัก

การทำนาหาคิน: รูปแบบการใช้ทรัพยากรน้ำที่หลากหลาย

ชุมชนลุ่มน้ำลาวทั้งแม่สวายและเวียงป่าเป้าชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนาทำไร่เป็นหลัก มีบางส่วนที่ค้าสวนยาสูบ และค้าขายอีกเล็กน้อย การเกษตรกรรมของชาวบ้านจะเริ่มขึ้นประมาณเดือนมี.ค. - เม.ย. ชาวบ้านจะเข้าป่าถางไร่ หักไร่ ๒-๓ ไร่ หักไร่ ก็จะมา ประมาณเดือน พ.ค. ฝนเริ่มตกก็จะปลูกพริก ฝ้าย พัก แดง บางครั้งอาจมีพืชสวนครัว เช่น ผักกาด ถั่ว มะเขือ เพื่อเก็บไว้กินในครัวเรือน พอถึงเดือนมิ.ย. ก็เริ่มทำนา หว่านกล้า

ชุมชนที่มีการเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ข้าวที่ใช้ปลูกมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า เพื่อใช้สำหรับการบริโภคและขาย ข้าวเหนียวจะใช้สำหรับการบริโภคเป็นหลัก ในอดีต จะใช้แรงงาน วัวควาย และคนเป็นหลักในระบบการผลิต พอระยะต่อมาจากการปลูกข้าวเพื่อบริโภค ชาวนาเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตมุ่งผลิตเพื่อขาย หวังผลกำไร ทำให้ชาวนาต้องพึ่งเทคโนโลยีในการผลิต ทั้งปุ๋ย เคมี สารเคมี กำจัดวัชพืช และศัตรูพืช และเครื่องจักรกลมากขึ้น ส่งผลให้ชาวนาเกิดภาวะหนี้สิน

การทำนาข้าว: เศรษฐกิจหลัก ถึงแม้ว่าระบบการผลิตและสภาพสังคมจะเปลี่ยนไปมากเพียงใดก็ตาม การทำนาก็ยังไม่มีจางหายไปจากชนบท เมื่อฤดูฝนมาเยือน ชาวนาจะเริ่มปลูกข้าว เรียกว่า "ปลูกข้าวนาปี" ซึ่งต้องใช้น้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก ข้าวนาปีจะเริ่มปลูกเดือนมิถุนายน เก็บเกี่ยวเสร็จเดือนมกราคมพอดี จากนั้นก็เริ่มปลูกข้าวนอกฤดูฝน เรียกว่า "ปลูกข้าวนาปรัง" เริ่มเดือน กุมภาพันธ์ เก็บเกี่ยวเสร็จเดือน กรกฎาคม สำหรับพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้เพาะปลูกแบ่งได้ดังนี้

ตาราง ปฏิทินการเพาะปลูก

เดือน	รอบปีผลิต	หมายเหตุ
ม.ค.	เก็บเกี่ยวข้าว, ตีข้าว, นวดข้าว, เก็บฟาง	บางบ้านเอามือลงแขก
ก.พ.	เอาข้าวใส่ยุ้ง, นำข้าวไปสี	
มี.ค.	หมดฤดูกาลเก็บเกี่ยว พืชนาบางแห่งอาจปลูกข้าวนาปรังหรือเพาะปลูกพื้นฝักสวนครัว เช่น พริก กระเทียม ข้าวโพด	รับจ้างนอภาคเกษตร วันละ ๑๐๐-๑๕๐ บาท
เม.ย.	คัดเลือกและเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวเก็บไว้ สำหรับการทํานาปีครั้งใหม่ หรือแบ่งขาย และเก็บไว้กินในครัวเรือน	ช่วงนี้มีประเพณีปีใหม่เมือง ชาวบ้านเริ่มเอาข้าวออกขาย
พ.ค.	ฝนเริ่มตก เตรียมดินด้วยการไถตะ พลิหน้าดินแล้ว ไถแปะ เป็นการกำจัดวัชพืช แล้วเริ่มต้นหว่านข้าว เพาะกล้า	การเริ่มต้นทํานา บางแห่งต้นฤดูขุดูยามทำพิธีไหว้พระแม่โพสพ
มิย.	เริ่มทํานา หว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงนา เป็นช่วงของการตกกล้าดำนา	ชาวนาที่มีนามาก จะจ้างแรงงานเข้ามาช่วยให้น้ำของตนเสร็จไวขึ้น
ก.ค.	กำจัดวัชพืช ศัตรูพืช ใส่ปุ๋ยบำรุง	ใช้แรงงานในครอบครัว
ส.ค.	กำจัดวัชพืช ศัตรูพืช ใส่ปุ๋ยบำรุง	ใช้แรงงานในครอบครัว
ก.ย.	ข้าวตั้งท้อง กำจัดวัชพืช	ใช้แรงงานในครอบครัว
ต.ค.	ข้าวตั้งท้อง ทำพิธีรับขวัญข้าว ทำตะแหล่อ ปักมุม(แจ้ง) คับนา	ทำพิธีเลี้ยงผี ขอบคุนพระแม่โพสพ ที่ช่วยดูแลข้าว
พ.ย.	ข้าวเริ่มสุก ใกล้เคียงเก็บเกี่ยว มีการทำพิธีกินข้าวใหม่	บางครอบครัวเกี่ยวข้าว ๑ กำมือ มาเสียบกับหลังคาบ้าน
ธ.ค.	เก็บเกี่ยวข้าว, ตีข้าว, นวดข้าว, เก็บฟาง	

ชาวบ้านแถบแม่สรวยจะไปทำไร่ที่บริเวณห้วยค้อนก้อมและห้วยม่วงเป็นหลัก เพราะว่าพื้นที่นั้นเป็นป่าไม้ทึบและมีพื้นที่มากเหมาะแก่การทำไร่ข้าวอย่างมาก การทำไร่ข้าวช้ำกัน เกิน ๑-๒ ปี ผลผลิตที่ได้จะไม่ดี หรือได้ไม่ถึงครึ่งหนึ่งของการบุกเบิกพื้นที่ใหม่นอกจากการทำไร่แล้วชาวบ้านก็จะหาของป่าและล่าสัตว์มาเป็นอาหาร ที่ผ่านมามีชาวบ้านมีความเป็นอยู่แบบพึ่งพิงป่ามาโดยตลอด รายจ่ายที่ชาวบ้านต้องเสียไปคือ น้ำมันก๊าด เกลือ และสิ่งของต่าง ๆ เช่นเริ่มมีการซื้อเสื้อผ้าใหม่ ด้วยขาม แต่ที่พี่น้องชาวเงี้ยวสมัยก่อนที่บ้านโป่ง เล่าว่า รายได้ของชาวบ้านถ้าได้มาจะแบ่งออกได้ เป็น ๔ ส่วน คือส่วนที่หนึ่งเก็บไว้ทำบุญ ส่วนที่สองเก็บไว้ใช้จ่าย ในครอบครัว ส่วนที่สามเก็บไว้ยามเจ็บไข้ได้ป่วย และส่วนที่สี่เก็บไว้ค่าหัวคาน (เมื่อตอนที่ตายจะจ่ายให้กับสัปเหร่อ ตอนหามศพไปป่าช้า)

ช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ การผลิตแบบการบริโภคหรือการผลิตแบบยังชีพเพียงอย่างเดียวถูกเปลี่ยนไป โดยชาวบ้านจะเริ่มปลูกยาสูบกันมากขึ้น เริ่มต้นโดยพ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ ซึ่งเป็นคนเชียงราชได้เข้ามาก่อตั้งโรงบ่มใบยาที่แม่สรวย โรงบ่มมีอยู่ ๒ แห่ง คือที่บ้านห้วยส้มในเขตตำบลเจดีย์หลวง และบ้านหล่ายลาวใกล้กับน้ำแม่ลาวในเขตตำบลแม่สรวย และเริ่มมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกันมากขึ้น การปลูกยาสูบสามารถปลูกในที่นาและที่ราบ (โป่ง) หลังจากเกี่ยวข้าวในนาเสร็จก็

ปลูกยาสูบได้เลย ตอนนั้นชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกพริกหันมาปลูกยาสูบกันมากขึ้น เพราะว่าไม่ต้องขึ้นคอยไปปลูกและการขนส่งก็ง่ายใช้เกวียนลากได้สบายกว่าการปลูกพริก เลยทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบส่งโรงบ่มอย่างเดียว จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกยาสูบเพราะต้องมีการควบคุมคุณภาพ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชปลูกเพื่อขายแทนยาสูบเพียงอย่างเดียว

ในส่วนของเวียงป่าเป้า กลุ่มที่ทำไร่มักเป็นชาวปกากะญอหรือลาหู่ แต่ก็มีความแตกต่างกันระหว่าง ๒ กลุ่ม กล่าวคือ ปกากะญอจะทำไร่และดูแลป่าไปด้วย เวลาเผาป่าก็จะทำแนวกันไฟ และทำเฉพาะบริเวณพื้นที่ที่ต้องการจะปลูกพืชเท่านั้น ในขณะที่ลาหู่จะเผาหญ้าจนโล่งเตียนก่อนการทำไร่ ทำให้พื้นที่ที่ทำไร่ต้องหมั่นเวียนไปเรื่อย ๆ เมื่อขาดความอุดมสมบูรณ์ก็จะเคลื่อนย้ายไปทำตรงบริเวณอื่น หลังจากนั้นสักระยะจึงค่อยเวียนกลับมาทำที่เดิม เป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในการทำมาหากินของชาวเขามบนพื้นที่สูง แม้บางกลุ่มจะทำงานรับจ้างด้วย แต่ก็ยังเน้นการเกษตรกรรม (ทำไร่) เป็นอาชีพหลักมากกว่า

การปลูกข้าวไร่ จะปลูกปีละ ๑ ครั้ง ในไร่ข้าวจะปลูกป่าเต็ง ป่าแดงลาย (แดงโม แดงไทย) มะนอย (บวบ) และพริกไร่ ส่วนพริกถ้าปลูกมากเหลือกินก็จะนำไปขายบ้าน นอกจากนั้นก็จะทำไร่ฝ้าย นำมาทอผ้าถุง ผ้าใช้สอยต่าง ๆ ปลูกยาสูบไว้สูบเอง บางแห่งถ้าข้าวนาหรือข้าวไร่ เหลือมากก็จะขายบ้าง การทำไร่ข้าวส่วนมากไม่ได้จับจองเป็นเป็นที่ทางของใครอย่างเด็ดขาด จะย้ายเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกไปเรื่อย ๆ แบบทำไร่หมุนเวียนของพี่น้องปกากะญอ พื้นที่ปลูกข้าวไร่เสร็จรวมถึงพืชไร่อื่น ๆ ก็จะปล่อยให้พื้นตัวเองขึ้นมาเรียกว่า “ไร่เหล่า” ซึ่งบางครั้งคนอื่นเวียนกลับมาซำก็มี แต่ส่วนมากจะไม่ซำเพราะว่าพื้นที่มากและการปลูกข้าวไร่จะไม่งาม ยกเว้นว่าปล่อยทิ้งไว้นานเกือบ ๕-๖ ปีก็ใช้ได้

พืชที่ปลูกก็จะเป็นข้าวไร่มากที่สุด รองลงมาเป็นไร่ข้าวโพด ปัจจุบันคนเมืองที่ทำไร่เริ่มมีการทำจิงมากขึ้นเนื่องจากมีโรงงานในชุมชนที่รับซื้อขิงสดจากชาวบ้านเลย ทำให้สะดวกต่อการขาย แต่ปัญหาก็คือโดนกดราคาจากโรงงานมาก อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงปลูกขิงกันต่อไป ส่วนชาวปกากะญอ ลาหู่ รวมทั้งม้งบางส่วนก็ยังคงทำไร่ข้าวแต่มันเพื่อบริโภคมากกว่าเพื่อขาย

การทำป่าเมือง: เศรษฐกิจชุมชนพื้นที่สูง การทำสวนเมืองในเขตแม่สรวย - เวียงป่าเป้าจะเป็นต้นเมืองพันธุ์พื้นเมือง (พันธุ์อัลสม) ซึ่งจะใช้ทั้งส่วนที่เป็นใบในการทำเมือง โดยส่วนยอดสุดของใบจะนำไปผ่านกระบวนการทำเป็นใบชาในบางชุมชน ชาวบ้านที่มีการปรับตัวจากการทำเมืองไปสู่การทำชา เช่น ที่ ดอยยาววิ ตำบลลาววี อำเภอมะสรวย หรือที่บ้านขุนลาว ห้วยน้ำกิน ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า เป็นต้น ซึ่งการผสมผสานระหว่างการทำเมืองกับการทำใบชานี้นับเป็นรูปแบบสำคัญของการปรับตัวในทางเศรษฐกิจของชุมชนทั้ง ๒ แห่ง ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนทั้งในการการท่องเที่ยว เช่น การจัดเทศกาลชาที่ดอยยาววิ หรือการส่งใบชา (ชาหยดน้ำค้าง และชาเขียวหยดน้ำฝน) ออกขายยังตลาดต่างประเทศของชาวบ้านห้วยน้ำกิน เป็นต้น

ชาวชุมชนป่าเมืองมักจะดำรงชีวิตด้วยการทำสวนเมืองเป็นหลัก มิใช่เพียงทำเป็นอาชีพเสริมเท่านั้น โดยการทำสวนเมืองเนื่องจากเป็นเมืองพันธุ์พื้นเมือง ที่ต้องอาศัยร่มเงาต้นไม้ในการเจริญเติบโต ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และรักษาทรัพยากรได้อย่างกลมกลืน ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะไม่ทราบว่าพื้นที่

สวนเมี่ยงเป็นที่ทำกินเพราะดูอย่างไรก็เป็นป่า นอกจากการทำสวนเมี่ยงเป็นหลักแล้วยังมีการทำไร่ข้าวเพื่อบริโภค และการหาของป่าเพื่อการบริโภค

การทำป่าเมี่ยงของชาวปกากะญอ ตำบลแม่พริก อำเภอแม่สรวย ชุมชนป่าเมี่ยงในแม่สรวยประกอบไปด้วย ๓ หมู่บ้านซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ได้แก่ บ้านปางกลาง หมู่ที่ ๔ บ้านปางต้นผึ้ง หมู่ที่ ๕ และบ้านปางอาณาเขต หมู่ที่ ๖ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปจะเป็นภูเขาสูงทั้งหมด (ไม่มีที่ราบและไม่มีที่นา) อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง ซึ่งประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยพื้นที่ดอยหลวงมีอาณาเขตติดต่อกัน ๓ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย พะเยาและลำปาง และมีเส้นทางเดินเท้าติดต่อกันทั้ง ๓ จังหวัด

แต่เดิมในอดีตได้มีพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งเป็นชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) ได้เดินทางมาค้าขายโดยสันนิษฐานว่าน่าจะไปทำการค้าขายกับพื้นที่ในเขตอำเภอพาน และได้มาแวะพักในพื้นที่แห่งนี้ (จุดต่าง ๆ ที่มีการหยุดพักจะเรียกว่า "ปาง") ในราวประมาณปี ๒๔๐๖ เป็นต้นมา ประกอบกับในพื้นที่นี้มีต้นชาพื้นเมืองขึ้นอยู่ตามธรรมชาติเป็นจำนวนมาก จึงเป็นชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินในพื้นที่นี้ จากหลักฐานทำให้พบข้อมูลว่าพื้นที่ป่าเมี่ยงในอดีตได้มีการก่อตั้งชุมชนอยู่ทั้ง ๓ จุด โดยบ้านปางอาณาเขตมีการตั้งชุมชนในปี ๒๔๐๖ บ้านปางกลาง ในปี ๒๔๑๒ และบ้านปางต้นผึ้งในปี ๒๔๑๗ โดยในช่วงนั้นจะมีการทำสวนชา (เมี่ยง) เป็นหลัก ต่อมาได้มีคนพื้นเมืองจากพื้นที่ต่าง ๆ จากอำเภอพานและจากอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ได้มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากนั้นได้เกิดการตั้งชุมชนกันอย่างหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น และในปี ๒๔๖๖ ได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านทางการเป็นครั้งแรกทั้ง ๓ หมู่บ้าน

พื้นที่ป่าเมี่ยงเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนอพยพจากหลายพื้นที่มาอยู่รวมด้วยกันเพื่อจุดประสงค์หลักคือการทำเมี่ยง ทำให้เกิดระบบเครือญาติเป็นตระกูลใหญ่ ๆ เพียงไม่กี่ตระกูล (นามสกุล) แล้วขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และในอดีตเนื่องจากพื้นที่ป่าเมี่ยงอยู่ในป่าใหญ่การทำมาหากินจะอยู่ในสวนเมี่ยงตลอดแทบจะไม่ได้มีการติดต่อกับภายนอกมาก ทำให้เกิดความสัมพันธ์และมีการแต่งงานของตระกูลต่าง ๆ ภายในชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในพื้นที่ป่าเมี่ยงแต่ละหมู่บ้านจะเป็นญาติพี่น้องกัน และในระยะหลังจากการติดต่อกับภายนอกมีมากขึ้นทำให้มีการแต่งงานกับคนภายนอกมากขึ้นด้วย

การทำชาในสวนเมี่ยง : การปรับตัวของคนเมืองในพื้นที่สูง ที่เวียงป่าเป้า การทำเมี่ยงและชาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่สูง แต่คนที่ทำมักเป็นคนเมือง พื้นที่ที่มีการทำเมี่ยงและชา ได้แก่ ตำบลแม่เจดีย์ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ และ ตำบลปาวัว การเก็บใบเมี่ยงสำหรับทำชาจะเก็บใบที่เพิ่งออกใหม่ เฉพาะยอดเมี่ยง แล้วนำมาคั่ว บด แล้วนำไปอบให้แห้ง จากนั้นจึงส่งไปขายตามชุมชนในเมือง คนเมืองที่เข้าไปอยู่ในพื้นที่สูงจะปลูกเมี่ยงแซมกับสวนป่า เช่นเดียวกับที่แม่สรวย นอกจากนั้นยังมีโรงอบใบชาในชุมชนเช่นที่ห้วยน้ำกิน เพราะเป็นชุมชนที่มีการผลิชาคุณภาพเพื่อส่งออกด้วย

การทำชาจะมีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าของโรงงานอบใบชาและเจ้าของสวนชาขนาดใหญ่ กลุ่มเจ้าของสวนชาขนาดเล็ก และกลุ่มรับจ้าง ทั้งสามกลุ่มมีความสัมพันธ์กันมาก ซึ่งในแต่ละปีเจ้าของโรงงานอบใบชารับโควตาในการผลิตชาส่งโรงงานใหญ่ หากปริมาณชาไม่เพียงพอเจ้าของโรงงานอบใบชาก็จะขอซื้อชาจากเจ้าของสวนชาขนาดเล็ก และแรงงานรับจ้างมีความสำคัญต่อ

การผลิตใบชาอบแห้งมาก เพราะจำเป็นต้องใช้แรงงานคน ความสัมพันธ์ของคนทั้ง ๓ กลุ่มจึงมักพึ่งพาอาศัยกันเสมอ

ต้นเมี่ยงมีลักษณะสำคัญที่ต่างจากพืชอื่น ๆ คือ ยิงเก็บใบ ต้นเมี่ยงยิงผลิใบ ใน ๑ ปี ต้นเมี่ยงจะผลิใบ ๓-๔ ครั้ง แต่ครั้งก็จะเรียกชื่อเมี่ยงที่เก็บแตกต่างกันไปดังนี้ ๑) เมี่ยงหัวปี เป็นเมี่ยงที่เก็บในเดือนเมษายน ซึ่งต้นเมี่ยงเริ่มมีใบบ้างแล้ว แต่ยังไม่มากนัก ๒) เมี่ยงกาง เก็บในเดือนมิถุนายน ถือเป็นเมี่ยงที่คุณภาพดีที่สุด ๓) เมี่ยงซ้อย เก็บเดือนสิงหาคม เป็นเมี่ยงส่วนที่เหลือจากการเก็บครั้งก่อน และที่ออกใบใหม่บางส่วน (คำว่าซ้อย หมายถึง “สุดท้าย”) ๔) เมี่ยงเหมย เก็บหน้าหนาว ประมาณเดือนตุลาคม ได้ผลผลิตที่น้อยที่สุดเพราะเป็นเมี่ยงเหลือ การขายเมี่ยงเหมยจะขายเป็นกำ กำละ ๕ บาท ถ้าเป็นใบแก่ราคาจะอยู่ราว ๔ บาท ถ้าเป็นใบเมี่ยงคุณภาพดี ราคาอาจสูงถึง ๖ บาท การขนย้ายเมี่ยงและใบชาในสมัย ๕๐ ปีก่อน ใช้แรงจากวัวและม้า ซึ่งใช้เป็นฝูง อย่างน้อยประมาณ ๒๐-๓๐ ตัว สำหรับวัวจะให้เฉพาะวัวตัวผู้ที่ตอนแล้ว วัว ๑ ตัว จะบรรทุกเมี่ยงได้ประมาณ ๑๐๐ มัด หรือประมาณ ๖๐-๗๐ กิโลกรัม วัวจะนำเมี่ยงออกจากป่า แล้วนำเอาข้าวของขึ้นไปบนดอยอีก ซึ่งปัจจุบันใช้รถแทนวัวแล้ว

กลุ่มชาติพันธุ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เนื่องจากในชุมชนลุ่มน้ำลาว ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ซึ่งต่างก็มีวิถีชีวิต การผลิต และวัฒนธรรมเฉพาะตน ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ แต่ละกลุ่มนั้นมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ขณะเดียวกันก็มีรูปแบบการรักษา บำรุงให้ธรรมชาติทั้งป่า ดิน น้ำ อยู่กับชุมชนได้ในระยะยาว ในการศึกษาครั้งนี้จะยกตัวอย่างกลุ่มชาติพันธุ์ ๒ กลุ่ม คือ ปกาเกอญอ และลาหู่ ที่มีบทบาทในเรื่องการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

กรณีศึกษาปกาเกอญอ พื้นที่การเก็บข้อมูล : บ้านแม่ยางมัน หมู่ ๔ ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ทั้ง ๓ ท่าน มีนายแดง ขุนวาส ซึ่งถือว่าเป็นคนเก่าคนแก่ ที่รู้เรื่องราวในอดีตเป็นอย่างดี เล่าว่าในอดีตประมาณ ๒๑๐ ปี ที่ผ่านมา (คำนวณจากอายุของย่า นายแดงและอายุของนายแดง) หรือประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๖ หลวงน้ำลาว ซึ่งเป็นข้าหลวงของเมืองเชียงใหม่ได้ส่งชาวปกาเกอญอมาอยู่ในเขต อำเภอแม่อาย (ที่บริเวณบ้านห้วยเฮี้ย หมู่ ๕ ตำบลศรีถ้อย ในปัจจุบัน) จำนวน ๓ ครอบครัว โดยมีตราสารให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่นี้ (ปัจจุบันตราสารนั้นได้สูญหายไปเมื่อไม่นานมานี้) หนึ่งในนั้น คือ พ่อของพะดี (ลุง) ตู๊ด โดยส่งมาจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน (โซนใต้หรือแม่แจ่ม) ซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเพราะอะไรถึงส่งมา แต่นายแดงประเมินว่า น่าจะเป็นเรื่องแหล่งทำกินและความสมบูรณ์ของพื้นที่นี้ โดยช่วงแรกที่มาอยู่ชาวบ้านจะทำการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา หลังจากนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้ได้อพยพเคลื่อนย้ายไปมาหลายจุดในเขตของ ตำบลศรีถ้อย และ ตำบลท่าก้อ

โดยสาเหตุหลักของการย้าย คือการถูกรบกวนจากคนพื้นเมือง โดยเฉพาะในช่วงการทำพิธีกรรม ซึ่งปกาเกอญอในอดีตจะมีพิธีกรรมที่เคร่งครัดมาก ประกอบกับสาเหตุด้านความอยู่เย็นเป็นสุขของการดำรงชีวิต ถ้าเกิดเหตุการณ์ไม่ดี หรือ เกิดโรคภัยไข้เจ็บก็จะทำการย้ายที่อยู่ไปที่ใหม่

วิถีการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การดำรงชีวิตในอดีต นอกจากจะเป็นการใช้ชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติและอยู่ร่วมกันโดยผ่านระบบเครือญาติโดยใช้วัฒนธรรมประเพณีเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์และการปกครอง ในด้านของความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนในอดีต จะมีความสัมพันธ์เพียงบางครั้งในลักษณะการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะในยามที่ชุมชนขาดปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต คือ “เรื่องข้าว” โดยเฉพาะในช่วงเดือนมีนาคม-เดือนกรกฎาคม เป็นช่วงการขาดแคลนข้าว ซึ่งจะมีการเก็บเกี่ยวอีกครั้งในเดือนสิงหาคม ความสัมพันธ์ในเรื่องนี้จะเป็นไปในด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนที่มีอยู่แลกเปลี่ยนกับข้าว ผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ในการแลกเปลี่ยนล้วนจะเป็นสิ่งที่ได้จากธรรมชาติ เช่น เชือกมัดควาย สาตติข้าว (เส้นที่ทำจากไม้ไผ่) หนังก่อ (ใช้กินกับหมาก) กระดัง (อุปกรณ์คัดแยกข้าวและอุปกรณ์ใส่ของใช้) ซึ่งการแลกเปลี่ยนจะทำให้เกิดความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนตามมาบ้าง เช่น การแวะพักค้างคืนในการเดินทางกลับไม่ทันจากการทำธุระ หรือการรู้จักคุ้นเคยจนนำไปสู่การเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ในลักษณะการ “เลี้ยงฝาก” (เจ้าของสัตว์เป็นคนพื้นราบนำสัตว์ให้คนบนดอยเลี้ยงโดยแบ่งกันคนละครึ่ง)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บ้านแม่ยางมีนถือว่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อกับคนในชุมชนและในลุ่มน้ำทั้งเรื่องของดิน ปง (ที่ราบริมน้ำ) แหล่งน้ำ (ลำห้วยสายต่าง ๆ) และป่า วิถีชีวิตของปกากะญอจะเป็นเผ่าที่ดำรงชีวิตอยู่แบบอนุรักษ์ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย จึงมีจิตสำนึกที่ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งการจัดการออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ป่าชุมชน อนุรักษ์ จำนวน ๒,๐๐๐ ไร่ และป่าชุมชนใช้สอย จำนวน ๒,๐๐๐ ไร่ การจัดการป่าชุมชน มีใช้เพียงแต่การรักษาป่าเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำในห้วยต่าง ๆ สัตว์ป่า สมุนไพร หน่อไม้ เห็ด โดยใช้ประโยชน์เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และที่ผ่านมากิจกรรมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในอดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ การเลี้ยงฝืนน้ำ การเลือกสรรพื้นที่ทำกิน การสืบชะตาป่า การทำแนวกันไฟ การแบ่งเขตจำแนกการใช้ประโยชน์จากป่า การจัดเวรยามดูแลรักษาป่า ซึ่งแต่เดิมแล้วชาวบ้านแม่ยางมีนได้มีรูปแบบการใช้ชีวิตและทำกิจกรรมในป่า เรายึดควบคู่กับทรัพยากรธรรมชาติมานานแล้ว แต่ในช่วงตั้งแต่ปี ๒๕๓๖ เป็นต้นมา ได้มีโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่ลาว เข้ามาส่งเสริมกระบวนการวิเคราะห์ทางด้านการจัดการทรัพยากร

ในปัจจุบันนี้บ้านแม่ยางมีน มีชื่อเสียงในด้านการจัดการทรัพยากร ถือว่าเป็นระดับต้น ๆ ของจังหวัด โดยที่ผ่านมามีได้รับรางวัลในด้านการจัดการทรัพยากรและเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน พื้นที่ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร หน่วยงานต่าง ๆ ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ทั้งภาครัฐ เอกชน และหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยในเมืองหลวง (รามคำแหง, จุฬาฯ, ธรรมศาสตร์) หมู่บ้านแห่งนี้เคยได้รับรางวัล “หมู่บ้านเขียวขจีดีเด่นระดับจังหวัด” ได้รับเงินสนับสนุนในการจัดการทรัพยากรจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF)

อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงในเรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกหลังจากยึดแนวทางการผลิตแบบไร้หมุนเวียนมาอย่างยาวนาน โดยความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เมื่อหน่วยงานสงเคราะห์ชาวเขา ของกรมประชาสงเคราะห์ ได้เข้ามาทำงานในหมู่บ้าน พร้อมกับหาแนวทางต่าง ๆ ในก เปรียบกะอบอาชีพให้กับชาวบ้านเพื่อให้เลิกการทำไร่หมุนเวียน

กิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การสนับสนุนกองทุนต่าง ๆ ให้ชุมชนไม่ว่าจะเป็นกองทุนมาด้า กองทุนยา การสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ผล เพื่อที่จะให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกในที่แปลงเดี่ยวอย่างถาวร และกิจกรรมในนั้นได้มีการส่งเสริมชาวบ้านให้ทำการผลิตเพื่อขายเป็นรายได้ ได้แก่ การส่งเสริม ปลูกถั่ว ลิ่นจี่ ลำไย ข้าวโพด ฯลฯ วงจรชีวิตด้านการผลิตได้เกิดความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่นั้นมา

ชาวปากกะญอที่บ้านแม่ยางมีนมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดลอม ทรัพยากร และการทำมาหากิน ความเชื่อของชุมชนต่อต้านทรัพยากร จะมีสูงมาก ซึ่งถือว่าทรัพยากรมีผลต่อการดำรงชีวิตและการทำมาหากิน ความเชื่อนี้เองเป็นสิ่งที่จิตใจให้ชีวิตของปากกะญอ ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่โดดเด่นกว่าเผ่าอื่น ๆ โดยความเชื่อนี้จะผูกพันกับชีวิตตั้งแต่เกิด เช่น ความเชื่อเรื่อง ป่าสะตือ ความเชื่อของชุมชน จะเป็นสิ่งที่เคร่งครัดมาก หากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดอาเพศ และในชุมชนแห่งนี้มีความเชื่อเดิมเกือบทั้งหมด ยังคงมีการสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน ยกเว้นความเชื่อเกี่ยวกับป่าสะตือเริ่มหายไป เนื่องจากในปัจจุบันส่วนมากชาวบ้าน จะนิยมคลอดบุตรที่โรงพยาบาลทำให้ไม่มีสายสะตือกลับไปเก็บไว้ในป่า ซึ่งต่างจากอดีตที่การคลอดบุตร จะคลอดในชุมชนโดยหมอยา

นอกจากนี้ประเพณีและพิธีกรรมก็เป็นส่วนที่สนับสนุนให้เกิดการดูแลระบบนิเวศของชุมชนเป็นอย่างดี เช่น พิธีกรรมเลือกที่ทำกินซึ่งจะทำในเดือนมีนาคมของทุกปี โดยหมู่บ้านจะทำการปักตูกไถ เพื่อที่จะทำนายนและเลือกกล้าห้วยที่จะทำกิน โดยในอดีตนั้นจะทำกินอย่างเคร่งครัดและการถางไร่ถ้ามีการปักตูกไถเลือกพื้นที่แล้วจะทำไร่ในบริเวณลำห้วยเดียวกันทั้งหมด การปักตูกไถจะทำให้ทราบและเลือกได้ว่าพื้นที่ทำกินลำห้วยไหนจะดีที่สุดและส่งผลถึงความอุดมสมบูรณ์และผลผลิตด้วย หลังจากนั้นเมื่อได้ที่ทำกินแล้ว ชาวบ้านจะทำข้าวไร่ และมีพิธีเลี้ยงเจ้าที่ไร่ ในเดือนกรกฎาคม เพื่อเป็นการบูชาผีเจ้าที่ให้ทำการปกป้องคุ้มครองและปกป้องรักษาพืชพรรณในไร่ให้มีความอุดมสมบูรณ์ปราศจากภัยรบกวน เครื่องบูชาได้แก่ ไก่ ๑ คู่และเหล้า ๑ ขวด แต่ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ได้หายไปจากชุมชนเกือบหมดแล้ว(บางส่วนยังทำอยู่) นอกจากนี้หลังเก็บเกี่ยวยังมี พิธีกรรมฮ้องขวัญข้าว ซึ่งจะทำในเดือนธันวาคมหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมนี้จะเป็นการฮ้องขวัญข้าวและแสดงความเคารพนับถือข้าวก่อนที่จะนำมาบริโภค เครื่องบูชาใช้ ไก่ ๑ ตัว ปัจจุบันนี้ยังทำกันอยู่ สาเหตุหลักที่ประเพณีบางอย่างสูญหายไปเพราะปัจจุบันชาวบ้านได้เลิกการทำไร่หมุนเวียนเกือบหมดแล้วแต่ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ไม่ทำแล้วเนื่องจากในชุมชนไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนกันแล้ว จะทำในไร่ที่เดิมตลอด

พิธีกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งในอดีตจะทำในเดือนมีนาคมของทุกปี แต่ในปัจจุบันจะปรับเปลี่ยนมาทำในเดือนมิถุนายน เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อบูชาผีเจ้าที่ ผีป่าผีเขา ผีน้ำให้ดูแล ปกป้องรักษาการทำมาหากินในการทำไร่ให้มีผลผลิตดี โรคแมลงและสัตว์ต่าง ๆ ไม่ให้มารบกวนและให้มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องน้ำดื่มน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยสถานที่เลี้ยงผีจะให้ตรงขุนน้ำห้วยที่เลือกเป็นพื้นที่ทำกิน (ในอดีต) หรือขุนน้ำที่ไปต่อประปาภูเขา เครื่องบูชาได้แก่ ไก่ (คร้วเรือนละ ๑ ตัว / เก้าบ้าน ๒ ตัว)เทียน (คร้วเรือนละ ๑ คู่ / เก้าบ้าน ๒ คู่)ข้าว และเหล้า โดยการทำเหล้าเพื่อเลี้ยงผีนั้นชาวบ้านจะนำข้าวสารมารวมกันแล้วทำการหมักดมที่เก้าบ้าน (ปัจจุบันจะซื้อเหล้าเพราะเป็นการลดความยุ่งยากและหาซื้อได้ง่าย) ในอดีตพิธีกรรมนี้ห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปยุ่งเกี่ยวในสถานที่ทำพิธีนี้แต่ปัจจุบันผู้หญิงสามารถเข้าไปร่วมในพิธีกรรมนี้ได้

สังเกตได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจะเกี่ยวข้องกับข้าวทั้งหมด เพราะในอดีตข้าวเป็นสิ่งสำคัญมากกับการดำรงชีวิตและพิธีกรรมหลายอย่างได้สูญหายไปเนื่องจากในปัจจุบันในชุมชนมีการทำไร่ข้าวกันน้อยมากเนื่องจากไม่มีการทำไร่หมุนเวียน แต่การผลิตผลก็จะหันมาทำนา จึงทำให้หลงเหลือเพียงประเพณีบางอย่างเท่านั้น บางประเพณีก็สูญหายไปแล้ว เพราะวิถีชีวิตการผลิต และการใช้ทรัพยากรเปลี่ยนไป

กรณีศึกษาลาหู่ พื้นที่ศึกษา ลาหู่บ้านแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย ข้อมูลลาหู่ที่ได้จากการเก็บในครั้งนี้ จะมาจาก ๒ พื้นที่ในเขต อำเภอแม่สรวย ได้แก่ ลาหู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และข้อมูลลาหู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ต้า ตำบลท่าก้อ ทั้ง ๒ พื้นที่นี้เป็นลาหู่ยี่หรือมุเซอแดง ซึ่งโดยแท้จริงแล้วลาหู่ไม่ได้มีเพียงแค่ลาหู่ยี่เท่านั้นยังมีลาหู่อีกหลายอย่างที่อาศัยอยู่ในเขต อำเภอแม่สรวย เช่น ลาหู่ปะ (มุเซอคำ) ลาหู่ซี (มุเซอเหลือง) มุเซอบาหลา (มุเซอภัย) แต่ในที่นี้จะขกกล่าวถึงลาหู่ยี่เป็นหลักเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ได้เข้ามาอาศัยอยู่มาเป็นเวลานานและด้วยข้อจำกัดเรื่องของพื้นที่ลงเก็บข้อมูลที่มีหลายหมู่บ้าน

การตั้งชุมชนของชาวลาหู่จะเลือกพื้นที่อยู่ในเขตภูเขาสูง เนื่องจากการดำรงชีวิตจะผูกพันอยู่กับการทำไร่บนภูเขาสูง โดยพื้นที่ที่เลือกจะต้องมีพื้นที่สำหรับการทำกินที่เหมาะสม มีน้ำเพียงพอ การตั้งบ้านเรือนในเขต ตำบลศรีถ้อยจะอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ส่วนในเขต ตำบลท่าก้อจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตห้วยน้ำขุนและน้ำแม่ต้า (ห้วยน้ำขุนไหลลงสู่ลำน้ำแม่ต้าอีกต่อหนึ่ง) สภาพภูมิประเทศจะเป็นภูเขาเกือบทั้งหมดจะมีที่ราบเพียงเล็กน้อยและมีการบุกเบิกที่ราบเป็นที่นาบ้างบางส่วนไม่มากเท่าไร สภาพอากาศดี เนื่องจากอยู่รายล้อมด้วยทรัพยากรป่าไม้ การคมนาคมในอดีตจะใช้การเดินทางด้วยทางเท้า แต่ในปัจจุบันได้มีการตัดถนนเชื่อมพื้นที่หมู่บ้านถึงกันแต่จะมีความลำบากในฤดูฝนและในช่วงหลังที่มีการบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลทำให้ถนนในพื้นที่หลายหมู่บ้านได้รับการก่อสร้างเป็นถนนคอนกรีต การติดต่อของชุมชนลาหู่จะใช้การสัญจรผ่านพื้นที่ดอยต่าง ๆ และในพื้นที่นี้สามารถติดต่อกับเขตอำเภอฝาง ไชยปราการ แม่ฮายในทางทิศตะวันตกและสามารถเดินทางเชื่อมต่อไปยังประเทศพม่าได้ การตั้งบ้านเรือนในสมัยก่อนจะสร้างด้วยไม้ไผ่และมุงด้วยหญ้าคา ดังนั้นจึงไม่เป็นการยุ่งยากสำหรับการย้ายถิ่นฐานแต่ในปัจจุบันสภาพบ้านเรือนได้มีการก่อสร้างกันอย่างถาวร เนื่องจากไม่มีการอพยพโดยย้ายถิ่นเหมือนดังแต่เก่าก่อน

ในหมู่บ้านปัจจุบันจะมีองค์ประกอบด้านสาธารณูปโภคอย่างครบครัน ทั้งเรื่องน้ำประปาภูเขา โบสถ์ วัด โรงเรียน หอประชุม ไฟฟ้า (บางหมู่บ้านใช้ไฟฟ้าพลังแสงอาทิตย์) หอกระจายข่าว ร้านค้า ศูนย์ข้อมูล สถิติ และการดำรงชีวิตของชุมชนลาหู่ถือว่าในปัจจุบันนี้มีความสัมพันธ์กับภายนอก คนพื้นราบและราชการอย่างกลมกลืนและดูเหมือนว่าทุกวันนี้จะมีการรับเอาวัฒนธรรมของคนพื้นราบเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้วิถีชีวิตเกือบจะเหมือนกับคนเมือง

แต่เดิมนั้นลาหู่ที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และลุ่มน้ำแม่ต้า ตำบลท่าก้อในปัจจุบัน นั้นเป็นกลุ่มลาหู่เชื้อชาติเดียวกันและเคยตั้งถิ่นฐานและใช้ชีวิตร่วมกันมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีต แต่เพียงจะมีการแยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมานี้เอง โดยประวัติศาสตร์ของลาหู่กลุ่มนี้จากการสัมภาษณ์ทำให้ได้รับข้อมูล ดังนี้ คือ

แต่เดิมนั้นลาหู่กลุ่มนี้ได้มีถิ่นที่อยู่อาศัยอยู่ที่ รัฐฉานประเทศพม่า แต่ประสบกับปัญหาด้านการทำสงครามสู้รบในประเทศพม่าและการถูกเกณฑ์เป็นทหาร จึงมีการอพยพชาวลาหู่มาอยู่ที่เมืองเชียงตุงและเมืองสาตในระยะต่อมา โดยการนำของพญาหลวง หลังจากนั้นก็ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยบริเวณดอยฮูน(ดอยฮุ่ม)และบริเวณดอยผ้าห่มปกในเขต อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ ในระยะต่อมา หลังจากนั้นชาวลาหู่บางส่วนที่อาศัยอยู่พื้นที่นี้ได้ทำการอพยพอีกมาอยู่ในเขต ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวยบริเวณขุนห้วยน้ำหลู (น้ำสาขาของแม่น้ำซุ่น) โดยการนำของพญาคำสายหรือพญาอะปู่จ้อย หลังจากนั้นลาหู่กลุ่มนี้ได้ทำการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในบริเวณนี้หลายครั้งเพื่อเสาะหาพื้นที่ทำกิน(ที่ไร่)ที่อุดมสมบูรณ์ หลังจากที่พญาอะปู่จ้อยหมดอำนาจลงได้มีพญาแอฮู่ ซึ่งเป็นลูกของพญาอะปู่จ้อย ขึ้นเป็นพญาและทำการปกครองแทน (ไม่สามารถบอกถึงช่วงระยะเวลาและ พ.ศ. ได้) หลังจากนั้นได้มีพญาอะเกวอ ซึ่งเป็นลูกผู้พี่ของพญาแอฮู่ ขึ้นทำการปกครองแทน โดยขณะนั้นอาศัยอยู่ที่บ้านแม่ต๋าน้อยและป่าเกียะและในขณะนั้นได้มีการแยกการตั้งถิ่นฐานของลาหู่กลุ่มนี้ไปอยู่หลายที่ เช่น ขุนแม่ตำหลวง (ตาดเขต อำเภอพริ้ว จังหวัดเชียงใหม่) แม่ฝักเหละ แม่ต๋าน้อย ป่าเกียะ แม่ยางมัน โดยการปกครองสมัยนั้นจะมีพญาเพียงคนเดียวที่ทำการปกครองในเขตลาหู่ทั้งหมดและในเขตลาหู่ นั้นแต่เดิมไม่ได้มีการกำหนดเป็นตำบลจะรวมเอาลาหู่ในเขตทั้งสองตำบลเป็นพื้นที่ทางการปกครองที่ไม่ได้ขึ้นกับราชการ โดยแต่ละจุดจะมีการตั้งผู้นำเป็นแสนต่าง ๆ ในการควบคุมดูแลแต่ละพื้นที่

หลังจากหมดยุคของพญาอะเกวอลง ประมาณปี ๒๔๖๐ ชุมชนของลาหู่เริ่มได้มีความสัมพันธ์กับทางราชการเป็นครั้งแรก ดังเหตุการณ์ที่ได้มีการแต่งตั้งพญาขึ้นใหม่แทนที่พญาอะเกวอ โดยในขณะนั้นได้มีบุคคลอยู่ ๓ คนที่ได้รับความสนใจกับตำแหน่งพญาคนต่อไป ได้แก่ ๑) แสนปะแนะ (อยู่ในขุนห้วยน้ำซุ่น) ๒) แสนเผ่าหรือแสนคำฮู่ ๑) นายโปทะ ในที่สุดก็ได้มีการแต่งตั้ง นายโปทะเป็นพญาคนใหม่ มีชื่อว่า "พญาใหม่" ด้วยเหตุผลที่เป็นคนที่มีใจเป็นนักเลงและสามารถควบคุมคนได้ (แสนปะแนะปฏิเสธไม่รับตำแหน่งทั้งที่ชาวบ้านพึงพอใจมากที่สุดส่วนแสนเผ่านั้นไม่มีความพร้อมเนื่องจากมีลูกไม่กี่คน) ซึ่งพญาใหม่ได้มีการแต่งตั้งจากนายอำเภอแม่สรวยแต่ไม่ทราบว่าเป็นนายอำเภอคนใดในระยะนี้ชุมชนของลาหู่เริ่มได้มีความสัมพันธ์กับคนพื้นราบและราชการ โดยพญาใหม่ได้รับการแต่งตั้งแบบไม่เป็นทางการ จากกำนันคำ คำวิสูตร กำนัน ตำบลท่าก้อ ให้ทำการปกครองและดูแลในเขตพื้นที่สูงของตำบลท่าก้อ

เอกสารหลักฐานยืนยันที่เก็บได้จากการสัมภาษณ์นายเลิศเก๊ะ วันโพ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๔ ตำบลท่าก้อ ความว่า "ที่ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๔๖ ได้แต่งตั้งนายตะเลเป็น แก่ช่วยของท่านพระยาโปทะ และนายตะเลอยู่บ้านปางหมวง ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปและให้ท่านนายตะเลมีหน้าที่ปฏิบัติราชการช่วยชาติบ้านเมืองและดูทุกลูกของราษฎรในหมู่บ้านและตำบลของท่านต่อไปตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป อายุวรรณะ ลูกพระละจุมมีแก่ ท่านเกิด ลงชื่อ นายคำ คำวิสูตร กำนัน ตำบลท่าก้อ" (เป็นพื้นที่ที่ทางการให้ความสนใจเป็นพิเศษ) ส่วนชาวบ้านที่เหลือก็ยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ละแวกแถวนี้ ในระยะนี้ที่พญาใหม่ได้เดินทางไปประเทศพม่า ทำให้ตำแหน่งพญาที่ทำการปกครองดูแลว่างลง และได้เริ่มปรับเปลี่ยนการปกครองขึ้นจากการที่แต่เดิมมีพญาเพียงคนเดียว ก็ได้มีการกระจายการปกครองในพื้นที่ต่าง ๆ ที่จะปกครองตนเอง โดยตั้งพญาของ

แต่ละที่ขึ้นมา ได้แก่ ๑) พญาจะหะ (พญามืองหรือแสนใหม่) ดุแลพื้นที่บ้านกวดอยป่าซางห้วยน้ำ
ขุ่น ๒) พญาแสนหน่อ (แสนหน่อเดิม) ดุแลพื้นที่ในเขตแม่ฝักและ ๓) พญาทองดี (แสนทองดี)
ดุแลในเขตพื้นที่แม่ยางมัน ๔) แสนเผ่า (แสนคำอู) ดุแลในเขตบ้านบงปายางเปียง

การปกครองสมัยพญาใหม่ ดำเนินมาเป็นเวลาประมาณ ๔๐ ปี จนถึงประมาณปี ๒๕๐๒ พญา
ใหม่ได้รับทราบข่าวสารจากทางลาหู่ที่อยู่ในประเทศพม่าว่า พ่อครูหลวงซึ่งเป็นผู้นำลาหู่ที่อยู่ในพม่า ได้
ประกาศที่จะตั้งประเทศเป็นของลาหู่และได้เชิญชวนลาหู่จากพื้นที่ต่าง ๆ มาร่วมกันในการประกาศเป็น
ประเทศของลาหู่ ทำให้พญาใหม่ตัดสินใจเดินทางไปพม่าพร้อมกับลูก (นายอายุโก / นิโก) และชาวบ้าน
บางส่วนจากพื้นที่บริเวณสนามบิน ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน โดยการนำของนายแสนสะอาด (นายแสน
สะอาดเป็นชาวลาหู่คนแรกที่ได้เดินทางไปศึกษาดูงานที่กรุงเทพฯ และภาคใต้ และในพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน
ของนายแสนสะอาดนั้นทางการได้มาสร้างสนามบินเป็นพื้นที่กว้างพอสมควร สังเกตและประมาณได้ว่า
ในระยะนั้นเป็นช่วงของการผลิตฝิ่นกันอย่างกว้างขวาง)

หลังจากนั้นประมาณปี ๒๕๑๕ - ๒๕๑๖ กลุ่มชาวบ้านเดิมโดยการนำของพญาใหม่ที่ได้
เดินทางไปพม่า ได้อพยพมาอยู่ในพื้นที่เดิมบริเวณห้วยชมภู / แม่ต๋าน้อย (การกลับมาครั้งนี้เนื่องจาก
ประกาศประเทศลาหู่ตามคำชักชวนของพ่อครูหลวงไม่สำเร็จและถูกทหารพม่าตีร่นกลับมาในประเทศ
ไทยในเขตดอยผ่าหม่นอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะกลับมาอยู่ ณ ที่เดิม) ต่อมาประมาณปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๔
ได้เกิดการสู้รบแย่งอำนาจของกลุ่มจีนฮ่อที่บ้านห้วยน้ำขุ่นซึ่งเป็นอาณาเขตใกล้เคียงกันและในกลุ่มของ
จีนฮ่อเหล่านั้นได้นำเอาชาวลาหู่และอาชามาเป็นกองกำลังด้วย ภายหลังจากการสู้รบกันเสร็จกลุ่ม
จีนฮ่อเหล่านี้ได้แสวงหาอำนาจและสร้างความเป็นใหญ่ในพื้นที่นี้และได้ทำการยึดปืนชาวลาหู่ เพื่อ
ป้องกันไม่ให้ชาวลาหู่สะสมอาวุธและมีชาวลาหู่หลายคนต้องเสียชีวิตเนื่องจากเชื้อชื้อและขัดแย้ง จึงทำ
ให้เกิดความลำบากใจกับชาวลาหู่

ดังนั้นในปลายปี ๒๕๒๔ กลุ่มลาหู่ในพื้นที่แม่ต๋าน้อยเกือบทั้งหมด ยกเว้นกลุ่มของนายแอป่า
ลายเพียงไม่กี่หลัง ได้ทำการอพยพมาอยู่ในเขตของลุ่มน้ำแม่ยางมัน ซึ่งในขณะนั้นพื้นที่นี้ได้มีชาว
กะเหรี่ยงอาศัยอยู่ก่อนแล้วพร้อมกับลาหู่ที่บ้านพญาทองดี บ้านพญาโกหา และบ้านแสนกับแปง โดย
การย้ายจากแม่น้ำขุ่นมานั้นได้มีการตั้งบ้านเรือนกันอย่างกระจัดกระจายไปแต่ละจุดเนื่องจากมีปัญหา
ด้านที่ทำกินและจำนวนประชากรของแต่ละกลุ่มที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จุดต่าง ๆ ที่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ใน
เขตพื้นที่แม่ยางมัน ได้แก่ บ้านห้วยฝาย (นายแสนเผ่า / นายเลาป่า / นายจะเก่าแอ) บ้านห้วยหก (นายจะ
ติแอ) บ้านอายุโก๊ะ (นายนิโก) โดยขึ้นอยู่กับปกครองของตำบลศรีด้อย ในระยะนี้ชาวบ้านจะไม่มีการ
อพยพโยกย้ายแล้วเนื่องจากแต่ละหมู่บ้านได้มีการปกครองแบบทางการเข้ามาพร้อมกับได้รับการ
ส่งเสริมจากหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ เช่น ประชาสงเคราะห์ โครงการพัฒนาดอยเวียงผา ทำให้มีการตั้ง
ถิ่นฐานบ้านเรือนที่เป็นการถาวรและอยู่อาศัยในหมู่บ้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนพื้นที่ทางเขต ตำบลท่าก๊อที่เป็นแหล่งที่อยู่เดิมของชาวลาหู่ก็ถูกชาวลาหู่และอาช่า
ที่เคยเป็นกองกำลังให้กับชาวจีนฮ่อสมัยที่มีการสู้รบกันที่ห้วยน้ำขุ่น เข้าครอบครองเกือบทั้งหมด ได้แก่
บ้านแม่ต๋าน้อย บ้านป่าเกี๊ยะ ห้วยชมภู ขึ้นอยู่กับการปกครองของเขต ตำบลท่าก๊อ ต่อมาภายหลังที่แต่

ละหมู่บ้านได้มีความสัมพันธ์กับทางการมากขึ้นก็ได้เกิดโครงการหลวงห้วยน้ำขุ่นและหน่วยงานของรัฐเข้ามาส่งเสริมและทำการพัฒนาในพื้นที่ ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนอยู่กันอย่างถาวรเช่นกัน

ในอดีตการปกครองของชาวลาหู่จะไม่มีการปกครองแบบทางการร่วมกับระบบราชการ (ดังในประวัติศาสตร์ตั้งถิ่นฐาน) แต่การปกครองในสมัยนั้นจะมีตำแหน่งสูงสุด คือ “พญา” โดยทำการปกครองในอาณาบริเวณที่สามารถปกครองได้อย่างทั่วถึง เช่น พญาอะบู่จ้อย พญาแอ่ว พญาใหม่ จะควบคุมดูแลในเขตลุ่มน้ำแม่ต้าและลุ่มน้ำแม่ยางมันโดยตัวพญาเองจะเป็นผู้ที่มีอำนาจ และเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งเรื่องการค้ารางวัลและการปกครอง ส่วนชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ ก็จะมีการปกครองโดยผู้นำที่เรียกว่า “แสน” ในการดูแลเขตต่าง ๆ ช่วยพญา นอกจากนั้นในแต่ละชุมชนก็จะมีผู้นำธรรมชาติในหย่อมของตนเองในการปกครอง ซึ่งทั้งหมดจะขึ้นอยู่กับกาปกครองของพญาอีกต่อหนึ่งอย่างจงรักภักดี และการปกครองสมัยนั้นจะไม่มีการแข่งขันในการตั้งพญา แต่จะมีการคำนึงถึงตัวบุคคลที่มีบารมี หลักฐานมั่นคงและมีความสามารถในการปกครองเป็นหลัก

การอยู่ร่วมกันของชาวลาหู่ในอดีตนั้นนอกจากจะมีการปกครองโดยผู้นำต่าง ๆ แล้ว ยังมีส่วนอื่น ๆ อีกที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์กัน โดยการอยู่ร่วมกันของชาวลาหู่จะประกอบไปด้วย ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. ผู้นำทางการปกครอง (ผู้นำหย่อม / แสน / พญา) ทำหน้าที่ในการปกครอง ควบคุมในการอยู่ร่วมกัน
๒. ปู่จ้อง (ผู้นำทางศาสนา) จะทำหน้าที่ทางด้านศาสนา พิธีกรรม การออกกฎต่าง ๆ ตามประเพณี ให้ผู้นำรับไปปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง และปู่จ้องมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ ด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งการรักษาตามประเพณีและการใช้สมุนไพร
๓. ปู่เหล็ก (ช่างเหล็ก) จะทำหน้าที่ในการตีมีด จอบ เสียมและอุปกรณ์สำหรับการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต พร้อมทั้งเป็นผู้นำทางการประกอบอาชีพในการกำหนดรายละเอียดต่าง ๆ ในการทำไร่และการทำมาหากินอื่น ๆ

ภายใต้องค์ประกอบที่เป็นความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ส่วนนี้ของชาวลาหู่ จะมีการยึดถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมาก ทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตเป็นไปในทางเดียวกัน ไม่เกิดความแตกแยกและในบางครั้งที่สมาชิกกระทำผิดก็จะได้รับการลงโทษโดยการปรับเป็นเงินแถบ (เงินสมัยก่อน) ซึ่งหายากมากในสมัยนั้น การตัดสินต่าง ๆ จะควบคุมกันให้อยู่ภายในชุมชนและการตัดสินสูงสุดก็จะไปจบที่พญา

ในด้านวิถีชีวิตคนลาหู่เองก็มีการเคารพเชื่อถือผู้ปกครองในลักษณะ ๓ ขา คือ “โตโบ” เป็นผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรม “จาลี่” หรือ “ปู่เหล็ก” คือผู้นำทางการทำมาหากิน การเกษตร และเครื่องมือในการบุกเบิก หักถางไร่ นา (จำพวก มีด,จอบ,เสียม ฯลฯ) และ “อาดอ” เป็นผู้นำทางการปกครองหรือ ผู้นำหมู่บ้าน ซึ่งผู้นำลักษณะดังกล่าวจะสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษ

ในปัจจุบันการปกครองของชุมชนลาหู่ได้ถูกจัดตั้งเป็นหมู่บ้านทางการทั้งหมดแล้วเหมือนกับชุมชนโดยทั่วไปและในหลายหมู่บ้านยังมีระบบผู้นำทางธรรมชาติที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชนอยู่ เช่น นายนิโก้ บ้านอาฮีโก๊ะ แต่ความสำคัญของผู้นำดังกล่าวได้ถูกลดทอนความสนใจลงไปเรื่อย ๆ ดังจะเห็นในหลาย ๆ ชุมชน ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน เช่น บ้านพญาองค์ดี บ้านพญาโกหา ใน

ขณะเดียวกันทุกหมู่บ้านของชุมชนลาหู่ยังมี ปู่จอง และปู่เหล็ก ครอบหมู่บ้าน แต่ได้ลดบทบาทลงเป็นอย่างมากเหลือเพียงแค่เป็นผู้นำทางการทำพิธีกรรมเท่านั้นหรือแค่คนดีเหล็ก ซึ่งระบบความสัมพันธ์และการปกครองที่เปลี่ยนไปนี้จะมีการปกครองแบบทางการเข้ามาแทนที่และมีบทบาทในการประสานงานมากกว่า ทั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ

การประกอบอาชีพของชาวลาหู่ในอดีตจะปลูกข้าวเป็นพืชหลักเนื่องจากชาวบ้านต้องมีการบริโภคข้าวในแต่ละวัน นอกจากปลูกข้าวแล้วยังมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเสริมรายได้ให้กับชาวบ้าน ได้แก่ ผัก พริก งาม โดยผิ่นจะปลูกกันมาก ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๕๑๔ และหลังจากนั้นก็ถูกทางการสั่งห้ามและถูกปราบปราม ทำให้ชาวบ้านส่วนมากเลิกปลูกผิ่นและบางส่วนก็ยังคงมีการลักลอบปลูกอยู่บ้างแต่มีจำนวนไม่มากเท่าไร ชาวลาหู่จะมีการประกอบอาชีพ ทำไร่เป็นหลัก เนื่องจากมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมสำหรับการทำไร่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาที่ลาดชัน ไม่เหมาะสำหรับการทำอาชีพอย่างอื่น เช่น การทำสวน การทำนา แต่ก็ยังมีการบุกเบิกที่นาไว้บ้างแต่มีจำนวนไม่มากเนื่องจากมีพื้นที่ราบน้อยและการทำนาจำเป็นต้องใช้น้ำในปริมาณมากไม่สะดวกในการกักกั้นน้ำมาสู่พื้นที่การทำนาได้ การทำไร่ในอดีตนั้นจะเน้นหนักไปที่การปลูกข้าวและพืชผักสวนครัวตระกูลต่าง ๆ มากมายหลายสิบชนิด ทั้งพืชที่นำมาบริโภคในระยะเร่งด่วน เช่น ผักกาด ผักสด แตงกวา ฯลฯ และพืชที่สามารถเก็บไว้กินในระยะยาว เช่น พริกเขียว พริกทอง หัวเผือก หัวมัน ทั้งนี้การปลูกพืชดังกล่าวเพื่อนำมาเป็นอาหารสำหรับการดำรงชีวิต ส่วนพืชที่ปลูกในการเสริมรายได้มีเป้าหมายการปลูกในอดีต คือ การนำเงินมาใช้จ่ายในประเพณีปีใหม่ (กินวอ) และประเพณีกินข้าวใหม่ ส่วนการการทำไร่ของชาวลาหู่ในปัจจุบัน (หลังปี ๒๕๑๔ เป็นต้นมา) ภายหลังจากที่มีหน่วยงานเข้าไปส่งเสริม ทำให้ชาวบ้านเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต และรับความรู้ใหม่ ๆ ในการผลิตและมีพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่เข้ามาในหมู่บ้านหลายชนิด ทำให้การผลิตของชุมชนมีทั้งพืชดั้งเดิมที่ปลูกในสมัยก่อนและพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ ได้แก่

๑. ทำไร่ข้าวเจ้า จะมีการทำไร่ข้าวเจ้าร่วมกันเพื่อบริโภคในครอบครัวจะไม่มีการขายข้าวเจ้า นอกเหนือจากการเก็บไว้กิน การทำไร่ข้าวจะได้ผลผลิตต่ำเมื่อเทียบกับการทำนาในพื้นที่ราบจึงส่งผลให้ชาวบ้านหลายครอบครัวมีข้าวที่ไม่พอเพียงต่อการบริโภค
๒. ทำไร่ข้าวกล้า จะมีการทำไร่ข้าวกล้าเพื่อขายเป็นรายได้ให้กับครอบครัวในการใช้จ่ายในครอบครัว แต่ก็จะมีชาวบ้านบางครอบครัวที่เอาข้าวกล้าไว้บริโภคในครอบครัวเนื่องจากข้าวเจ้าได้ไม่มาก ไม่พอเพียงต่อการบริโภค ก็จะเก็บข้าวกล้าไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว แต่ส่วนใหญ่จะขายข้าวกล้านำมาใช้จ่ายในช่วงประเพณีกินข้าวใหม่กันเป็นส่วนใหญ่
๓. ทำไร่ถั่วดำ จะมีการปลูกถั่วดำในไร่ข้าวโพด หลังจากที่เก็บข้าวโพดเสร็จก็จะมีการเคลียร์พื้นที่สำหรับปลูกถั่วดำ เป้าหมายการปลูกถั่วดำ คือปลูกเพื่อขายเพื่อนำเงินที่ได้มาเก็บไว้เพื่อซื้อเสื้อผ้าในช่วงปีใหม่อีก
๔. ทำไร่ข้าวโพด จะมีการปลูกข้าวโพดสำหรับขายโดยตรงโดยส่วนใหญ่จะนำพันธุ์ข้าวโพดมาจากนายหน้าในหมู่บ้านพื้นราบเพื่อนำมาปลูก หลังจากผลผลิตออกมาก็จะมีนำเงินไปใช้ให้กับนายหน้าที่ตนนำเอาพันธุ์ข้าวโพดมา รายได้จากการขายข้าวโพดส่วนใหญ่จะใช้จ่ายในงาน

- ประเพณีกินข้าวใหม่ เช่นเดียวกันกับข้าวกล้า การปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่ยังถูกพ่อค้าคนกลางกดราคาเนื่องจากชาวบ้านหาตลาดเองไม่ได้ เช่นเดียวกันกับผลผลิตตัวอื่น ๆ
๕. ทำไร่เงาะ จะมีการทำไร่เงาะเพื่อขายและเก็บไว้ใช้ในช่วงประเพณีปีใหม่ แต่ผลผลิตของเงาะได้ไม่มากนัก เนื่องจากเงาะเป็นพืชที่เสริมรายได้ให้กับชาวบ้านประกอบกับการทำไร่เงาะไม่ใหญ่ไม่กว้างมากนัก รายได้จากการขายเงาะส่วนใหญ่ก็จะมีการใช้จ่ายโดยทั่วไป เนื่องจากช่วงที่ขายเงาะ หรือหลังจากขายเงาะนั้นไม่ตรงกับประเพณีหรือเทศกาลแต่อย่างอื่นใด นอกจากใช้จ่ายโดยทั่วไปแล้วยังมีการใช้จ่ายในเรื่องของการใช้หนี้ก็มีเป็นบางครั้งครับ
 ๖. ทำไร่ชิง การปลูกชิงจะมีการนิยมปลูกกันในระยะช่วงหนึ่ง ในประมาณ ปี ๒๕๓๗ - ๒๕๔๒ เนื่องจากในระยะนั้นชิงมีราคาแพง แต่ต่อมาในระยะหลัง ปี ๒๕๔๒ ราคาชิงตกต่ำและมีโรคมาก ทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกชิงไปเกือบหมด
 ๗. การปลูกพริก จะเป็นพืชที่ปลูกมาตั้งแต่อดีตเพื่อการบริโภคและเพื่อขาย พริกถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในการทำรายได้ให้กับลำนุ โดยในอดีตนั้นจะเป็นการขายพริกแห้ง (พริกแดง) เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวกต้องเก็บพริกไว้นาน ๆ รอพ่อค้า แต่ปัจจุบันชาวบ้านจะขายพริกหนุ่มเพราะขายได้เร็วมีพ่อค้าไปรับซื้อทุกวันและประกอบกับชาวบ้านต้องมีการใช้จ่ายวันต่อวันจึงจำเป็นต้องขายอย่างเร่งด่วน และการทำไร่พริกจะหายไปช่วงหนึ่งที่มีการปลูกของกันมาก ๆ โดยในปัจจุบันเริ่มมีการปลูกพริกกันมากขึ้น

การดำรงชีวิตนอกจากจะมีการทำไร่แล้ว ชาวลำนุยังมีการหารายได้เสริมจากทรัพยากรในป่า ทั้งการบริโภคและการจำหน่าย ได้แก่ สัตว์ป่า กุ้ง หอย ปู ปลา (สำหรับการบริโภค) หน่อไม้หูก ตัวด้งแด้ หรือรด่วน (สำหรับขาย) แล้วนำรายได้มาซื้อข้าว นอกจากนั้นชาวลำนุจะมีการรับจ้างแต่จะไม่แพร่หลายนักในอดีต สำหรับในปัจจุบันการรับจ้างถือว่าเป็นรายได้หลัก บางคนถึงต้องมีการอพยพทั้งครอบครัวไปทำงานต่างถิ่นเป็นแรมเดือน

การทำมาหากินของชาวลำนุนอกจากการผลิตข้างต้นแล้ว ในระยะของการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ โครงการพัฒนาที่สูงดอยเวียงผา โครงการหลวงห้วยน้ำขุ่น หน่วยงานประชาสัมพันธ์ ได้มีการปลูกพืชอีกหลายชนิด เช่น ไม้ผลเมืองหนาว (เบ๊วย ห่อ พลับ สาลี่) ลำไย ส้มโอ ฯลฯ แต่ไม่ได้ผล เนื่องจากชาวลำนุไม่มีความถนัดในการทำอาชีพแบบนี้ และประสบกับปัญหาด้านตลาดและราคาสำหรับบางรายได้สามารถผลิตได้

การใช้พื้นที่ในการทำไร่ของชาวลำนุเริ่มมีความลำบากมากขึ้น ตั้งแต่หลังปี ๒๕๓๒ ภายหลังที่มีกระแสการอนุรักษ์พื้นที่ป่าและพื้นที่ต้นน้ำทำให้เกิดกระแสการจำกัดพื้นที่ทำกินให้เท่าที่เดิม (ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบการผลิตเดิมที่มีการทำไร่แบบไร่หมุนเวียน) ทำให้การผลิตและผลผลิตที่ได้รับไม่เต็มที่ ประกอบในระยะ ๑๐ ปีที่ผ่านมาได้เกิดกระแสทุนจากนโยบายของรัฐเป็นโครงการต่าง ๆ ในการสนับสนุนเงินทุนในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ในชุมชน เช่น โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจังหวัด) วงเงิน ๒๔๐,๐๐๐ บาท โครงการมียาชาวา โครงการกองทุนหมู่บ้าน ๑ ล้านบาท และในช่วงปี ๒๕๔๐ ทางราชการโดยกรมพัฒนาชุมชนได้พยายามมีความที่จะจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นแต่

ละหมู่บ้านและไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากมีปัญหาแทบทุกด้านทั้งเรื่องการบริหาร การออมที่ไม่ต่อเนื่อง (รายได้จะมีเฉพาะการจับจ่ายในแต่ละวันเท่านั้น) และการไม่คุ้นเคยกับการบริหารกองทุน จากการรับนโยบายด้านการเงินผ่านกองทุนต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินอย่างหนักหน่วงที่ยากจะแก้ไขได้

ชาวลานูยังมีความเชื่อเรื่องผีอยู่มาก เช่น ผีปญาตายาย (ผีบรรพบุรุษ) หมอผี (ปู้จอง) ผู้นำทำพิธีกรรมติดต่อดิวิญญาณ เลี้ยงผี ทำนาย ฟ้าฝน หรือแม้แต่เจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปหาปู้จอง ตามมาทำพิธีรักษาที่บ้านคนป่วย หมอจะมารักษาตามอาการ เสกคาถา เป่าน้ำมันต์ โดยมากจะเป็นพวกอาการปวดหัวตัวร้อน

ความเชื่อสำคัญอีกประการหนึ่งคือ แต่เดิมชาวลานูไม่ทำงานในวันพระ รวมทั้งจะเป็นวันที่กินเจด้วย (กินแต่ผัก) แต่ปัจจุบันบางคนก็ยังกินเจ บางคนก็ไม่กิน เพราะเริ่มมีการกินเนื้อสัตว์มากขึ้นแล้ว แต่ยังคงหยุดงานวันพระใหญ่เดือนละ ๒ ครั้ง แรม ๑๕ ค่ำ กับ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

การทำข้าวไร่ของชาวลานูนับมีความเชื่อกำกับอยู่ด้วย โดยก่อนเกี่ยวข้าวไปทำศาลเพียงตาที่ไร่ ปู้จองไปเรียกบอผี ทำตามทางแยกจะเข้าหมู่บ้าน ตัดไม้ไผ่มาเป็นปล้องเจาะรูใส่ธูป ๔-๕ ดอก ประมาณ ๔-๕ รู มีไม้เนื้ออ่อน ๓-๔ อัน คนละขนาด (ใหญ่สุด ๑ อัน) ปักให้ทางแหลมตั้งขึ้น ตรงทางสามแยก แล้วหมอผีบอกเจ้าที่ให้มารักษาให้ได้ผลผลิตดี ไม้ท่อนก็มาปักด้วย แล้วทำศาลาให้คนพักได้ด้วยอีก ๑ ศาลา

ประเพณีวัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์ของการปลดปล่อยความทุกข์หลังจากที่ได้ตระตราทำงานตลอดปี อีกทั้งเป็นเรื่องที่แสดงถึงการแสดง อีกทั้งเป็นการแผ่ หรืออุทิศให้บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว กลับมาบริโภคอาหารที่ลูกหลานได้ทำงานมาให้

ที่เวียงป่าเป้า ชาวลานูนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ รองจากปกากะญอ ชาวลานูในเวียงป่าเป้าอยู่ใน ตำบลเวียงมากที่สุด คืออยู่ที่บ้านแม่ปุนล่าง ปางปู้สิงห์ ห้วยมะเดื่อ และบ้านแม่ปุนหลวง ที่ตำบลสันติสุขอยู่ที่บ้านป่าคา และบ้านแม่ปุนน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวลานูอยู่ตามพื้นที่สูงใน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ ได้แก่ บ้านห้วยม่วง บ้านปากทาง บ้านเมืองน้อย ห้วยน้ำริน และบ้านสบโป่งด้วย ชาวลานูในเวียงป่าเป้าจึงกระจายตัวอยู่ตามตำบลต่าง ๆ หลายแห่ง ลาทุกกลุ่มที่เข้ามาในเวียงป่าเป้า เดิมอยู่ที่แม่ปุนหลวงกันมาก เช่น ที่บ้านป่าคา บ้านแม่ปุนน้อย เป็นกลุ่มเดียวกับแม่ปุนหลวงก่อน ซึ่งเป็นลานูที่อพยพมาจากฝาง (เชียงใหม่), อำเภอแม่ฟ้าหลวง (เชียงราย) โดยมีพระยาจะนะเป็นผู้นำกลุ่มนี้ (ปัจจุบันยังอยู่) เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วอยู่ปะปนกับกลุ่มอื่น ๆ เช่น บ้านปางปู้สิงห์ ในชุมชนนี้มีกลุ่มลัวะและลานูอยู่ด้วยกัน มีโรงเรียนประจำ (ป.๑-ม.๓) เด็กที่บ้านไกลสามารถมาอยู่หอได้ ปัจจุบันมีพระบวรจิตอาสาเข้าไปสอนชาวบ้าน เช่น เรื่องธรรมะ ภาษาไทย แม้จะมีพระเข้าไปในชุมชนแล้ว แต่ชาวลานูแต่ละกลุ่มก็มีความเชื่อในศาสนาต่างกันทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ ปะปนกันอยู่ในชุมชนเดียวกัน โดยเรียกพระในศาสนาว่าดี แต่เรียกนักบวชคริสต์ว่า "ลัวะ" (ความหมาย คือ ช่าง แต่กลุ่มลานูหมายถึงอาจารย์)

อาชีพส่วนใหญ่ของลานูจะปลูกฝิ่น ที่แม่ปุนหลวงจะมีการปลูกพืชตามโครงการเกษตร หรือโครงการหลวงที่เข้าเข้ามา ปลูกห่อ บัว ปัจจุบันยังปลูกอยู่ ส่วนใหญ่ปลูกผัก กะเพรา ขิง ซึ่งลานูทุกกลุ่มก็ทำเหมือนกัน แต่ที่ป่าคาไม่มีโครงการหลวง โดยมากปลูกพืชไร่กัน

รูปแบบการทำมาหากินของชุมชนลุ่มน้ำลาวทั้งในพื้นที่ราบ หรือพื้นที่สูง ทั้งในกลุ่มชาวเมือง หรือกลุ่มชาวเขา ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ ทำเมี่ยง หรือทำเขาก็กแล้วแต่ ล้วนเป็นระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติรอบ ๆ ตัว และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าว นอกจากนั้น ยังเป็นการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนให้ยอมรับในบทบาทหน้าที่ของตน และไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้การจัดการทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นน้ำ ป่า หรือดิน ต่างก็มีส่วนในการสร้างความสมานฉันท์ในสังคม เพราะเปิดโอกาสให้ทุกคนที่ใช้ทรัพยากร มีโอกาสดูแลทรัพยากรของตนอย่างทั่วถึง

การทำนา เป็นหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจแบบลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่อธิบายสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ และทรัพยากรน้ำผ่านการจัดการชลประทานราษฎร เนื่องจากการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย เป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านร่วมกันคิดขึ้น เพื่อให้การใช้น้ำร่วมกันเป็นไปอย่างเอื้อประโยชน์ต่อการทำมาหากินของคนใช้น้ำ ขณะเดียวกันก็มีการหมุนเวียนกันดูแลทรัพยากรให้คงอยู่ต่อไปได้ นอกจากนั้นยังมีการแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับกลุ่มผู้ดูแลเหมืองฝาย เป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ชอบธรรม และสมานประโยชน์ต่อทุกคน กลุ่มผู้นำเหมืองฝายจึงต้องเป็นกลุ่มที่มีคุณธรรม ไม่เลือกพรรคเลือกพวก เพราะชาวบ้านจับตามองอยู่ ระบบความสัมพันธ์จึงเป็นไปอย่างเคารพซึ่งกันและกัน ผิดกับปัจจุบันที่มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ต่างทำของตัวเองไม่ช่วยเหลือกัน รูปแบบการใช้น้ำก็เปลี่ยนไป จากที่เคยต้องการแค่พอกินก็หันมาเร่งและเพิ่มผลผลิตเพื่อส่งขายมากขึ้น ปริมาณความการณผลิตมากขึ้นก็ย่อมต้องการใช้น้ำมากขึ้น ทำให้เกิดการทำผิดกฎเกณฑ์ กฎกติกาที่กำหนดไว้ร่วมกันแต่แรก ซึ่งก็เป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในกลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

การทำไร่ การเผาดินในไร่หมุนเวียนทำให้ได้ขี้เถ้า การเลี้ยงสัตว์ทำให้ได้มูล เป็นปุ๋ยแก่ดินข้าวในนา ขั้นตอนของการไร่หมุนเวียนโดยเตรียมพื้นที่ก่อนเข้าฤดูการเพาะปลูก เช่น การเผาไร่ เผาเศษซากพืชทำให้ได้ปุ๋ย และประหยัดแรงงานในการถาง ส่วนการตัดต้นไม้ใหญ่โดยใช้มีดและขวานเพื่อเพิ่มพื้นที่รับแสงแดดทำให้พืชเจริญเติบโตได้มาก การทำไร่หมุนเวียนยังต้องมีการปล่อยที่ทิ้งไว้ เพื่อปรับโครงสร้างดิน และทำให้มีธาตุอาหาร ทรัพยากรดินจึงได้รับการดูแลไปด้วย และอดทนรอจนกระทั่งถึงเวลาที่พร้อมสำหรับการเพาะปลูกในครั้งต่อไป ผิดกับการทำไร่ในปัจจุบันที่เน้นการขาย ส่งผลให้ต้องการเพิ่มผลผลิต ไม่สนใจการบำรุงรักษาคุณภาพของทรัพยากรดิน ขณะเดียวกันก็เกิดความต้องการใช้น้ำมากขึ้น ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรทุกอย่าง และหลังจากนั้นเมื่อเกิดภาวะขาดแคลนทรัพยากรก็นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ ซึ่งส่งผลกระทบรุนแรงต่อความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งเหล่านี้ในอดีตแม้จะมีการใช้ทรัพยากรบ้างแต่ก็ไม่มาก และมีการบำรุงรักษา ทำให้ไม่ขาดแคลน ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมก็ไม่ตึงเครียดมากนัก แต่ภาวะปัจจุบัน ผู้คนที่อาศัยใช้น้ำจากชลประทานราษฎรเกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์และเห็นแก่ตัว ไม่ช่วยเหลือเกื้อกูลดังเช่นแต่ก่อน เพราะต้องการแต่เงิน จึงเน้นการทำกินเพื่อเพิ่มผลผลิตมากกว่าการทำมาหากินแต่พอกินเช่นในอดีต

ส่วนการทำป่าเมี่ยง สวนชา มีความสัมพันธ์กับนิเวศวิทยาวัฒนธรรมทั้งเรื่องป่าและการใช้น้ำ เนื่องจากพื้นที่โดยรอบของป่าเมี่ยงมักเป็นที่สูง ประกอบด้วยป่าต้นน้ำลำธาร และหมู่บ้าน ในบางพื้นที่

ยังพบการทำนาดำขั้นบันไดและการทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวด้วย เช่น ที่ บ้านห้วยพระเจ้า ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น การทำสวนเมี่ยงสวนชาเป็นการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องทั้งเรื่องการใช้ป่าไม้ ดังจะเห็นว่าในไร่เมี่ยง (ชา) จะมีต้องมีไม้ใหญ่ปกคลุมเพื่อให้ต้นชาอยู่ได้ร่มเงา การถางหญ้าทุกปีเพื่อให้วัชพืชไม่ขึ้นปกคลุมในป่าเมี่ยงมากเกินไป ยังเป็นการป้องกันไฟป่า นอกจากนี้ป่าเมี่ยงยังเป็นพื้นที่กันชนที่อยู่ตรงกลางระหว่างพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าแล้งตอนล่าง ซึ่งช่วยป้องกันไฟป่าไม่ให้ไปทำอันตรายต่อป่าต้นน้ำด้วย พื้นที่ป่าเมี่ยงยังเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาป่า ไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไปเป็นไร่เลื่อนลอย ป่าเมี่ยงยังสัมพันธ์กับการเลี้ยงสัตว์เพื่อการขนส่งเมี่ยงและชา (วัวต่าง ม้าต่าง) และการใช้น้ำของชุมชนป่าเมี่ยงและไร่ชา จะมีการรักษาป่าต้นน้ำเนื่องจากต้องกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภค ชาวบ้านจะมีความรู้ว่าต้นไม้อะไรมีคุณสมบัติในการกักน้ำต่างกัน และปล่อยให้พืชธรรมชาติขึ้นเองเพื่อทำหน้าที่กักและปล่อยน้ำ ดังนั้นป่าเมี่ยงและไร่ชา จึงเป็นวิถีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับระบบสมมูลของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ชาวสวนเมี่ยงจำเป็นต้องดูแลรักษาระบบนิเวศทั้งส่วนของป่าและลุ่มน้ำเพื่อให้ประโยชน์ในการผลิตระยะยาว

ชลประทานหลวงกับนิเวศวิทยาการเมือง

การมาถึงของเขื่อนแม่สรวย

ประมาณปี ๒๕๒๔ -๒๕๒๕ มักจะได้ยินผู้ใหญ่พูดกันว่าจะมีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำแม่สรวย การเข้ามาสำรวจน้ำแม่สรวยและสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ ประมาณ ปี ๒๕๑๖ -๒๕๑๗ ด้วยซ้ำไป ว่าปี ๒๕๒๗ จะมีการขนเครื่องจักรกลมาลงในพื้นที่และเริ่มสร้างเขื่อนอย่างจริงจัง อาจจะเป็นจริงก็ได้ว่าเหนือจากทุ่งนาของผู้สัมภาษณ์ขึ้นไปจะมีหน่วยสถานีวัดน้ำ ตั้งอยู่ยาวนานมาก ส่วนมากจะวัดระดับน้ำแรงดันน้ำ และปริมาณน้ำ เป็นต้น ปี ๒๕๒๗ ได้มีเงินของรัฐบาลตัดถนนบางส่วน โดยเริ่มต้นจากฝายน้อยตัดออกทางบ้านเหล่า หมู่ที่ ๔ ในปัจจุบัน ตัดถนนเลาะเลียบบดอย เป็นทางเกวียน ทางเท้า และทางรถมอเตอร์ไซด์ ถึงที่นาของตนเอง

ประมาณปี ๒๕๓๐ ได้มี รพช. ตัดถนนเส้นใหม่ จากบ้านตีนดอย ขึ้นวาวี แต่ตอนนั้นผู้สัมภาษณ์ไม่รู้ว่านอกเหนือจากบ้านอาข่า ๒ บ้านนั้นแล้ว ไม่รู้จักที่ไหนอีกเลย และไม่รู้ว่าระยะทางจะยาวแค่ไหน ไม่เคยรู้จักดอยวาวีเหมือนปัจจุบัน

ช่วงระหว่างปี ๒๕๓๐-๒๕๓๕ เกิดน้ำท่วมอยู่บ่อยครั้งเหมือนกัน ที่นาได้รับความเสียหายอย่างมาก และได้ปรับที่นามาเป็นที่สวน ส่วนมากจะปลูกกระเทียม และข้าวโพด สลับกันไปมา การขนส่งก็ต้องจ้างรถยนต์เข้ามาแทนการสองแพเพราะว่าถนนมีแล้ว การเดินทางเท้าไม่เป็นที่นิยมกันอีกต่อไป และลุงของผู้สัมภาษณ์ได้ตายไปประมาณ ปี ๒๕๓๑ ต้นทุนการผลิตจากดินที่ไม่ต้องใช้ปุ๋ย เริ่มใช้มากขึ้น และข่าวคราวจากการสร้างเขื่อนปีแล้วปีเล่าที่บอกว่าจะมาสร้างอย่างจริงจังไม่เป็นจริง เลื่อนจากปี ๒๕๒๗ เป็นปี ๒๕๓๐ และเริ่มเป็นจริงจังมากขึ้น ประมาณปี ๒๕๓๕ หลังจากถูกน้ำท่วมหนัก ผลผลิตเสียหายทั้งหมด และทำให้อาปา (ไม่รู้บ้านไหน) เสียชีวิตประมาณ ๑๐ กว่าศพ ที่ค้นหาได้ และเป็นปีที่น้ำท่วม ที่นาที่สวนเสียหายมากที่สุดหมดแรงที่จะทำต่อ

หลังจากนั้นได้มีการสำรวจพื้นที่ของชาวบ้าน ปี ๒๕๓๖-๓๗ ที่สวน ที่แม่สรวยเหนือถูกละทิ้ง ไม่มีการทำกิน และได้มีนายทุน ท้องถิ่น คือพ่อหลวงผล ไม่ทราบนามสกุล ได้ติดต่อซื้อที่ดินราคาถูก ๆ ถ้าใครไม่ขาย ก็พูดว่าถ้าเชื่อสร้างจริง ๆ ก็จะได้ชักบาทเดียว

ปี ๒๕๓๕-๒๕๓๖ พี่น้องชาวจากบ้านห้วยน้ำมาใหม่ ได้พากันลงมาอยู่ที่ราบติดกับน้ำแม่สรวยหน้าถ้ำลูกสุดท้าย ตั้งชื่อใหม่ว่า อีโก้หน้าถ้ำ บางส่วนก็ย้ายลงมา ช่วงนั้นทางศาสนาคริสต์ ได้มาแจกจ่ายเงิน สิ่งของ เครื่องใช้ ต่าง ๆ ต่อครอบครัวมากมาย ปี ๒๕๓๖-๒๕๓๗ ทางกรมชลประทาน ได้ออกสำรวจพื้นที่ของเกษตรกร หรือการเวนคืนที่ดินและจะได้ค่าเวนคืนชดเชย ถ้าเจ้าไหนปลูกไม้ยืนต้นก็จะได้เงินชดเชยมากหน่อย ปี ๒๕๓๙-๔๐ ได้มีการจ่ายเงินทดแทน แก่เกษตรกรแต่ปรากฏว่าเงินค่าชดเชย ตกไปถึงเจ้าของที่ดินไม่ถึง ๑๐ % ที่เหลือเป็นของนายทุนคน ๆ นั้นหมด ช่วงนี้เป็นช่วงที่เกิดการคอร์รัปชันอย่างมาก

ปี ๒๕๔๑ ได้มีการขนเครื่องจักรกลเข้ามาในพื้นที่ โดยบริษัทร่วมค้าสี่แสงการโยธา เป็นคนรับเหมาก่อสร้าง หลังจากที่มีข่าวการจะสร้างเขื่อน มาทุกปีและเงียบหายไป ก็เพราะว่าต้องศึกษาและวิเคราะห์สภาพดิน ที่ตั้ง และภูมิศาสตร์และไปปรับเปลี่ยนแปลนการสร้างใหม่ เพราะดินเป็นหินผุ จะต้องขุดและเทลิคในที่มีความแข็งแรงว่าการขนเครื่องจักรเข้ามาจริง ๆ ไม่มีการประชุมชี้แจงให้ชาวบ้านทราบเลย มีเพียงแต่ส่งหนังสือบอกรายละเอียดว่าตอนนี้บริษัทนั้นเข้ามาก่อสร้างไม่ได้แจ้งงบประมาณ และที่สำคัญที่สุดคือข้อมูลเหล่านั้นชาวบ้านในเขต อำเภอแม่สรวยไม่รู้อะไรเลยว่าคุณภาพดินก็ถูกบดกเมตร งบก็บาท ใครเป็นเจ้าของ และให้ประโยชน์กับใคร ระยะเวลาเท่าไร และระบบการจัดการเหมืองฝายทั้งหลายเหล่านั้นจะต้องมีอยู่หรือเปลี่ยนไป คนเคยรวยตกงาน ไม่มีที่ทำกิน บุกเบิกที่ทำกินใหม่ หรือเป็นคนรับจ้างขายแรงไปวัน ๆ และกักตัวเขื่อนแตก เพราะได้มีวิศวกรชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเพื่อนกับอาจารย์ท่านหนึ่งในโรงเรียนแม่สรวยวิทยาคม บอกว่า ลักษณะดินที่นี่ไม่เหมาะกับการสร้างเขื่อน ถ้าเราเข้าไปจริง ๆ ก็จะพบว่ามีหินผาผุที่เรียงกันเป็นแผ่น ๆ ไม่แข็ง เวลาเอาก้อนหินทุบก็จะแตกง่ายมาก และอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านรอคอยว่าเมื่อไหร่จะมีการสร้างเขื่อนจริงจึงคือมีความหวังว่าจะมีงานทำคือเป็นคณงานก่อสร้างเขื่อน ซึ่งตอนแรก ๆ ของการดำเนินโครงการความหวังของชาวบ้านก็เป็นจริง มีชาวบ้านแห่ไปสมัครกันเยอะมาก และทำได้ประมาณ ๓ - ๔ เดือนก็เริ่มเอาคนงานออกเรื่อย ๆ และได้มีการอพยพแรงงานที่ติดตามบริษัทมาจากที่อื่น โดยบอกว่าเป็นคนงานประจำ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ ๒-๓ ปี คนงานที่เป็นคนในพื้นที่จริง ๆ มีไม่ถึง ๑๐ %

การดำเนินการก่อสร้างเขื่อนแม่สรวย เริ่มมีการขุดแย่งเล็ก ๆ แต่ฝายหลวงที่นาประมาณ ๕๐ % อยู่ในพื้นที่น้ำท่วม เหลือที่นาของฝายน้อยและฝายหลวง สิ่งแรกที่ทำคือ มีการรื้อฝายหลวง และฝายน้อย และเริ่มมีการกั้นน้ำแม่สรวยให้เป็นแอ่ง เพื่อเก็บกักน้ำ ปลอยน้ำเข้าลำเหมืองเส้นเดิมเป็นช่วง ๆ ลักษณะของดินเป็นดินร่วนปนทรายไม่สามารถที่จะเก็บน้ำได้นาน และประกอบกับเจ้าของนาที่อยู่ข้างบนกั้นน้ำเข้านานหมด ส่วนที่นาที่อยู่ล่างสุดไม่ได้น้ำ ก็มาบอกให้เขื่อนปล่อย เขื่อนก็ไม่ยอมปล่อย และว่าชาวนาว่า ใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย ปีแรกที่มีการกั้นน้ำ ทำให้ชาวนาได้ผลผลิตไม่เต็มที่ เพราะต้นข้าวไม่มีน้ำมาเลี้ยง เหตุการณ์ขัดแย้งแบบนี้เริ่มมีมากขึ้น ในช่วง ปี ๒๕๔๑-๒๕๔๔ ผู้สัมภาษณ์ลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลเรื่องของ พ.ร.บ. น้ำ และผลกระทบ ปรากฏว่าใหม่ ๆ ที่ยังไม่มีปัญหากันในเรื่องน้ำ ชาวบ้านไม่

ยอมให้ข้อมูล โดยเฉพาะพวกกรรมการฝ่ายต่าง ๆ แต่พอมีเรื่องขัดแย้งรุนแรง ก็ต้องรีบวิ่งมาหา สิ่งที่ทำตอนนั้นคือ ได้ร่วมกับกรรมการเหมืองฝาย จัดเวทีและมีการเจรจาร่วมกับชลประทานว่าต้องมีการปล่อยน้ำให้ชาวบ้านและแก้ไขปัญหาการปล่อยน้ำในโครงการ คือเขื่อนปล่อยน้ำเข้าท่อด้านซ้ายสู่ลำเหมืองของฝายน้อยและด้านขวามือของฝายหลวง ขนาดท่อมีความกว้างด้านละ ๔๐ เซนติเมตร และปากเหมืองสูงกว่าระดับน้ำ และตกลงกันว่าทางชลประทานจะใช้ท่อพระยานครสูบน้ำช่วย ตกลงกันว่าจะสูบกัันทันวันและคืน แต่หลังจากที่ชาวบ้านตกลงร่วมกันได้คือกลับไปบ้าน ส่วนตอนกลางคือก็ไม่เปิดเครื่องสูบน้ำ และเหลือเครื่องสูบน้ำไว้ข้างละ ๑ ตัว ชาวบ้านข้างล่างเกิดการแย่งชิงน้ำซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในแถบนี้ เกิดการรวมตัวประท้วงของชาวนาต่อเจ้าหน้าที่ชลประทาน และมีข้อสรุปว่าทางชลประทานจะปรับปรุงและแก้ไขปัญหาเรื่องการปล่อยน้ำ บทบาทหน้าที่ของกรรมการเหมืองฝายยังคงอยู่ จากที่เคยจัดการ ดูแล และมีอำนาจในการจัดการต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้น้ำในฝาย เปลี่ยนเป็นไปขอให้ชลประทานเปิดและปิดน้ำ เท่านั้น

ปี ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖ น้ำในเขื่อนเริ่มสูงขึ้น และเกิดน้ำท่วมหนักในแม่สรวย และ จังหวัดเชียงราย คือน้ำแม่ลาวที่ไหลมาจากเทือกเขาดอยเจ้าแม่นางแก้ว ไหลมา แต่ไม่เข้าใจว่าทำไมเขื่อนแม่สรวยจึงต้องรับปล่อยน้ำจากเขื่อนเข้ามาสมทบ ทำให้ผลผลิต และไรสวนของชาวบ้านเสียหายหนัก น้ำท่วมตัวเมืองอย่างหนัก ถนนที่จะไป ตำบลวาวีถูกน้ำท่วมขัง ชาวบ้านต้องสัญจรโดยเรือ แต่ได้ข่าวว่า ๆ มาว่า การเอาเรือท้องแบนช่วยชาวบ้านทำให้เกิดการขัดกันอยู่ แต่ว่าผู้สัมภาษณ์ไม่ขอเอ่ยถึงในขณะนี้ ชาวบ้านตอนนี้เข้าใจแต่ว่าเขื่อนแม่สรวยกันเลือดเนื้อของชาวบ้านโดยเก็บน้ำในหน้าแล้ง และปล่อยน้ำในช่วงน้ำหลาก ให้ท่วมเทือกสวนไร่นาของชาวบ้านเท่านั้นเอง ยังไม่ได้รวมถึงเรื่อง ของการปรับปรุงระบบชลประทานในแม่ลาวและพะเยา และการเก็บค่าก่อสร้างคันทุน และภาษีน้ำที่จะตามมา

น้ำแม่สรวยที่ไหลในปัจจุบัน คนแม่สรวยบอกว่า เขื่อนแม่สรวยคืออยู่เหมือนกันคือปล่อยน้ำที่ค่อนข้างไหลน้อยลงมา และทางสำนักงานเทศบาลตำบลแม่สรวย ได้พากันเอากระสอบทรายมากั้นน้ำ และให้ผู้คน ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ วัยรุ่น หม่อมสาวเล่นน้ำในช่วงกลางเดือนมีนาคม - เมษายน ตลอด ๒-๓ ปีที่ผ่านมา และรวมปีนี้ด้วย จะเห็นได้ว่าจำนวนคนมาเล่นน้ำ คนกินเหล้ากินยา มีมากขึ้นทุก ๆ ปี ได้สะพานแม่สรวย เป็นที่ขายของของพ่อค้าแม่ค้า มีธุรกิจเช่าห่วงยาง และกลายเป็นสถานที่เล่นน้ำ หรือเป็นแหล่งเศรษฐกิจแห่งใหม่บนเส้นทางในความทรงจำของน้ำแม่สรวย

เขื่อนแม่สรวย: นโยบายที่ชาวบ้านไม่ได้กำหนด

นโยบายการจัดการน้ำที่เกิดขึ้นในประเทศไทยนับจากการพยายามออกกฎหมายน้ำที่มีเงื่อนไขต่อ ธนาคารพัฒนาเอเชีย หรือ ADB น้ำแม่สรวยเป็นแม่น้ำสาขาของน้ำแม่ลาวอีกสายหนึ่ง และเป็นแม่น้ำที่ถูกจุดและแต้มสีแดง เอาไว้บนแผนที่พัฒนาแห่งน้ำในจังหวัดเชียงราย หลังจากที่พบว่าแม่น้ำลำห้วยเล็กห้วยน้อยอีกมากมายที่ถูกกำหนดให้เป็นแม่น้ำที่จะมีการสร้างเขื่อน อย่างเก็บน้ำชนิดต่าง ๆ ตามแต่ละจุด ที่เคยเห็นมีการสร้างไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็น อ่างเก็บน้ำแม่พริก อ่างเก็บน้ำแม่ฉางข้าว เขื่อนแม่สรวย ล้วนเกิดปัญหา และเขื่อนดอยงูที่กำลังจะเป็นข้อขัดแย้งใหม่ล่าสุดที่เห็นได้ชัดที่พยายามจะสร้างเพื่อเหตุผลและข้ออ้างอันเดียวกันเหมือนเขื่อนแม่สรวย และที่เจียบไปอีก ๒ - ๓ แห่ง คือ โครงการอ่าง

พื้นที่ทำกินกันได้แล้ว เพราะว่า พื้นที่ส่วนมากได้กำหนดให้เป็นเขตป่าชุมชนและเป็นเขตป่าชุมชนน้ำที่อุดมสมบูรณ์

เดือนกันยายน ๒๕๔๗ สถานการณ์ปัญหาเรื่องน้ำท่วมยังคงมีมาโดยตลอด เริ่มจากฝนที่ตกหนักทำให้ปริมาณน้ำแม่ลาวมากขึ้นเรื่อย ๆ แห่งแรกที่ชาวบ้านต้องเดือดร้อนคือ อ่างเก็บน้ำแม่จางข้าวที่เก็บน้ำได้เร่งระบายน้ำออกจากอ่าง เพราะว่าปริมาณน้ำในอ่างสูงมาก และกลัวว่าอ่างจะแตกทำให้น้ำท่วมถนนบริเวณหน้าตลาดบ้านป่าจั่ว ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าไม่เคยปรากฏมาเลยที่อยู่ในเวียงป่าเป้า น้ำแม่ลาวมีปริมาณที่มากขึ้นเรื่อย ๆ และน้ำเริ่มท่วมในพื้นที่อำเภอเวียงป่าเป้า แม่สรวย แม่ลาวอำเภอเมืองและเวียงชัยบางส่วน ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงรายได้มีคำสั่งว่า ห้ามเร่งระบายน้ำจากเขื่อนแม่สรวยออกมาเป็นอันตราย เพราะว่าถ้าปล่อยน้ำจากเขื่อนออกมาจะทำให้น้ำไหลทะลักท่วมตัวเมืองเชียงรายเหมือนปีที่ผ่านมา ทำให้ปริมาณน้ำในเขื่อนแม่สรวยมีปริมาณมากกว่าทุกปีที่ผ่านมาปริมาณน้ำสูงขึ้นเรื่อย ๆ การแก้ไขปัญหาจึงเหมือนเดิม จากที่น้ำท่วมถนนรถวิ่งไม่ได้ มาใช้เรือทั้งของ อำเภอ อบจังหวัด และ ทชด. รวมถึงเรือของชาวบ้านสัญจรแล้ว จากระดับน้ำที่เรือเคยแล่นลอดสะพานทุ่งพร้าวได้สบายมาก กลับแล่นไม่ได้เพราะระดับน้ำชนสะพานต้องให้ชาวบ้านขึ้นเรือข้ามสะพานไปลงเรืออีกฟากหนึ่งแล้ว และทางเขื่อนก็ไม่ได้เร่งระบายน้ำออกมาอีก คือปล่อยให้นิดหน่อยเหมือนการปล่อยน้ำในหน้าแล้ง จนกระทั่งน้ำท่วมสะพานและสูงกว่าระดับสะพานประมาณ ๒-๓ เมตร และทำให้น้ำล้นสปริงเวย์ ซึ่งเป็นปีแรกที่น้ำท่วมและล้นสปริงเวย์ ซึ่งจริง ๆ แล้ว ทางเขื่อนแม่สรวยก็ต้องกักเก็บน้ำให้ได้ระดับนั้นอยู่แล้ว

ภาวะที่เป็นอยู่อย่างนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการณ์ป่ากลัวมากจริง ๆ จากการลงไปเก็บข้อมูลและเก็บภาพน้ำท่วมมักวิจัยเห็นว่าเส้นทางที่เราเคยไปรกรก น้ำท่วมจนทำอะไรไม่ได้ น้ำท่วมถนนเกือบจะมิดเสาไฟฟ้า ดอยหลายลงมามากหลายต่อนหลายแห่ง แคมป์ทหารที่มาทำถนนน้ำท่วมจนไม่เห็นว่ายอยู่ตรงไหน เห็นแต่หลังคาที่ลอยมาติดกับปลายต้นไม้ ต้น

ในที่สุดมีการถือกันหนานว่าเขื่อนแตก ชาวบ้านแตกตื่นกันมาก เพราะว่า น้ำซึมออกมา แต่ว่าจริง ๆ ไม่ได้ซึมอย่างเดียว ถึงกับพบว่า เกิดรอยร้าวตรงสันเขื่อน และน้ำก็ไหลออกมาเยอะทีเดียว การประโคนข้าวของชาวบ้านต่าง ๆ นานาว่าเขื่อนจะแตก ทำให้บริเวณสันเขื่อนแม่สรวยมีผู้คนจำนวนมากที่หลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศ มาดูรอยร้าวบนสันเขื่อน และก็พากันแตกตื่น กลัวว่าเขื่อนจะแตก กันจริง ๆ ตอนกลางคืน ได้ยินเสียงน้ำล้นจากสปริงเวย์เสียงดังมาก คนเฝ้าคนแก่กลัวตายกันมากที่สุด ทำให้ชาวบ้านในบริเวณนั้นถึงกับต้องหลบสมบัติอันมีค่า ขึ้นไปนอนบนดอย บางบ้านขนของย้ายบ้านไปอยู่ที่อื่น ๆ ก็มี จากสถานการณ์เช่นนี้ ทำให้ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมีมากที่สุด กลายเป็นว่าช่วงนั้นทุกคนเกิดภาวะที่ย่ำแย่ในจิตใจ ประมาณ ๑-๒ วัน ปริมาณน้ำที่ซึมจนไหลออกมาเป็นทางก็ยังไม่มีทีแว่วว่าจะหยุดไหลและไหลออกมาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และชาวบ้านยังพบว่าเกิดรอยร้าวขึ้นมาเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านสันกลาง สันปูเลย บ้านเหล่า ดินดอย และแม่สรวย นัดคุยกันที่สันเขื่อนกับทางเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งก่อนหน้านี้ทางผู้ว่าก็ได้ลงมาดูพื้นที่แต่ก็ว่าไม่สามารถเร่งระบายน้ำนั้นออกมากที่สุด เพราะว่าถ้าปล่อยถึงระดับ ๔๐-๑๐๐% เกิดแรงดันก็จะเป็นอันตรายต่อสันเขื่อนและผู้ว่าก็บอกกับชาวบ้านว่าไม่ต้องตกใจกลัว เขื่อนไม่แตกหรอก เพราะว่าสำรวจและออกแบบมาดี ไม่มีปัญหา

ชาวบ้านต้องออกมาเตือนร้องเรียนอย่างเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น ชาวบ้านยังคงกลัวกันมากขึ้นทุกที เพราะว่าทางเขื่อนไม่มีระบบแจ้งภัยให้ทราบเลยว่าเป็นอย่างไร และช่วงก่อนหน้านั้น ได้มีการเจาะบริเวณสันเขื่อนให้เป็นรูและให้ปูนเป็นก้อนหยอดลงไปเพื่อให้ปูนลงไปเกาะกันที่ใต้ดิน ชาวบ้านที่รู้จักตกใจกลัวกันเข้าไปอีก

ชาวบ้านเริ่มรู้ว่าเมื่อไหร่ฝนจะหยุดตก และน้ำจะลดระดับลงไป ถ้า น้ำไม่ได้ล้นสันเขื่อนน้ำก็จะไม่ไหลออกมาเป็นทางทั้ง ๒ ข้าง จากการสอบถามข้อมูลเบื้องต้นที่ชาวบ้านไม่อาจจะรับทราบได้โดยทั่วกัน และไม่สามารถเปิดเผยได้ว่าใครเป็นผู้ให้ข้อมูล เพราะผู้ให้ข้อมูลนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ข้อมูลที่ได้นั้นเป็นข้อมูลที่ลับมาก ๆ นั่นคือ

อย่างแรกต้องบอกว่า เขื่อนแม่สรวย ไม่ได้อยู่ในระยะเวลาในการรับประกันของบริษัทที่ส่งเสริมการขายที่รับประมูลไป เพราะว่าอายุของการประมูล สิ้นสุดเมื่อปี ๒๕๔๕ และสาเหตุของน้ำที่ท่วมถนนสายแม่สรวย - วาวี ที่ตัดถนนใหม่ระยะทางประมาณเกือบ ๖ กิโลเมตรนั้น เป็นเพราะว่าไม่ได้คำนวณปริมาณน้ำที่ไหลทิ้งไปของน้ำแม่สรวย พอก็กักเก็บน้ำก็เลยท่วมถนน และได้มีการขอยกประมาณให้ตัดถนนใหม่ โดยให้ทหารเป็นคณบดีรับผิดชอบ ซึ่งสอบถามได้ความว่าใช้เวลาประมาณ ๔ เดือน แต่ว่าตอนนี้อยู่ในช่วงของการปิดงบประมาณ ต้องรองบประมาณต่อไป และเลยเวลามาได้เกือบ ๑ ปี และอาจจะยืดระยะเวลาออกไปเพราะว่าไม่แล้วเสร็จ

การเรียกให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมาประชุมชี้แจง ตรวจสอบแบบแปลน ในการก่อสร้างเขื่อนแม่สรวยตอนนี้ปรากฏว่าเป็นเขื่อนที่มีปัญหาในระดับประเทศ ในเรื่องของการคอร์รัปชัน เพราะเขื่อนแม่สรวยมีการก่อสร้างแบบผิดแปลนการออกแบบ บริเวณรอยเชื่อมต่อระหว่างดินกับคอนกรีต คณะกรรมการตรวจรับงานเป็นใคร ต้องถูกตรวจสอบ แต่ว่าทางบริษัทที่ส่งเสริมฯ ที่รับการประมูลรับทราบและจะทำการแก้ไขให้ตรงกับแบบแปลนที่ออกแบบนั้นใหม่ แต่ว่าต้องรอให้น้ำแห้งลงก่อนถึงจะมีการแก้ไขได้ สาเหตุของการทำแบบนี้อาจจะเพราะการคอร์รัปชันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง หรือเกิดจากความมั่งง่ายบอกว่าจะทำตามแปลน แต่ไม่ทำ หลังจากสร้างเขื่อนผิดแบบไปแล้วก็ขอให้ทุกฝ่าย “ช่วย ๆ กันหน่อย พรรคพวกเดียวกัน” ทำให้เขื่อนที่สร้างออกมาแล้ว แก้ไขไม่ได้

คำถามของชาวบ้านในขณะนี้คือเราจะทำอย่างไรกันต่อไปในเขื่อนแม่สรวย พอถึงหน้าฝนที่ชาวบ้านพ่อแม่พี่น้องก็ต้องหวาดผวากันไปทุกปี ปีไหนฝนตกมากก็ผวาผามาก ไม่หลงเหลือความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บนที่ดินที่ฝังรกรากมา รู้สึกไม่อบอุ่นไม่ปลอดภัยแล้ว และเราจะทำอย่างไรหากันเอาผิดกับคนชั่วก็ไม่มีคนยกมือรับผิดชอบ รัฐมีหลักประกันอะไรให้กับชาวบ้านบ้าง ในขณะที่ชาวบ้านโดยทั่วไปที่เดือดดาลกับการสร้างเขื่อนพยายามให้รัฐสร้างหลักประกันให้กับชาวบ้าน ระบบสัญญาเงินเดือนภัยจากเขื่อนไม่มีเลย ทุกวันนี้ชีวิตของเราเหมือนแขวนอยู่บนเส้นด้าย ไม่รู้จะขาดหรือตายเมื่อไหร่ อัดคิดสนุก ๆ ไม่ได้ว่า ถ้าตายก็ต้องตายหมู่ ไม่ได้ตายไปคนเดียว

จากเหมืองฝายสู่เขื่อน การจัดการทรัพยากรน้ำที่ล้มเหลว

ประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์ในเชิงนิเวศวิทยาการเมืองมีอยู่ ๓ เรื่องด้วยกัน คือ การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อให้เห็นความเป็นมา ส่วนต่อมาเป็นการเชื่อมโยงจากจุลภาคไปที่มีมหภาค เพื่อ

ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระดับที่กว้างขึ้น และสุดท้ายเป็นการวิเคราะห์หัตถบาทและปัจจัยที่สำคัญที่เข้ามามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากร เช่น การเข้ามาจัดการน้ำโดยรัฐ ระบบทุนนิยม เกษตรแบบพันธสัญญา

ในส่วนแรกของบทนี้ เป็นการให้ภาพของการดำรงอยู่ของผู้คนบริเวณลุ่มน้ำ และวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับลุ่มน้ำ เป็นส่วนหนึ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิต ทั้งจากการอุปโภค บริโภค เพาะปลูก การจัดการทรัพยากรน้ำในแต่ละภูมิภาคล้วนแล้วแต่แตกต่างกันไป โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดคือ สภาพแวดล้อมหรือปัจจัยทางกายภาพ ในภาคเหนือพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง มีที่ราบแคบ ๆ ระหว่างหุบเขามีลำน้ำไหลผ่านและมีพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ลักษณะดังกล่าวทำให้ธรรมชาติของการไหลของแม่น้ำในภาคเหนือ นั้น น้ำไหลเร็วและแรง การนำน้ำมาใช้ประโยชน์จึงต้องใช้วิธีการสร้างเหมืองฝายกั้นน้ำ ซึ่งไม่สามารถสร้างได้คนเดียวแต่ต้องการความร่วมมือร่วมใจกันสร้างและดูแลกันหลายคนในรูปขององค์กร

การสร้างเหมืองฝายจึงเป็นการรวมกลุ่มกันในรูปขององค์กรที่เกิดจากความผูกพันต่อเนื่องกัน ในระยะเวลาที่ยาวนาน การมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา มีข้อตกลงร่วมกันและกระทำปฏิบัติงานเป็นประเพณี จนเป็นลักษณะที่สืบทอดกันมาจนปัจจุบันจนเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม โดยมีลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. เหมืองฝาย ถือว่าเป็นองค์กรทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการควบคุมทรัพยากรของท้องถิ่น ในกลุ่มผู้ที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายเดียวกัน จะมีความเข้าใจตรงกันในเรื่องของการใช้ ข้อตกลงที่ใช้ร่วมกันทำให้เกิดความเสมอภาคและเท่าเทียม ซึ่งธำรงรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนที่อยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

๒. ระบบเหมืองฝาย ถือว่าเป็นระบบที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพราะเป็นงานวิศวกรรมขนาดเล็ก เอนกประสงค์ที่ชาวบ้านสามารถจัดการกันเองได้ การกั้นฝาย การซ่อมแซมหรือการเตรียมการต่าง ๆ เกี่ยวกับเหมืองฝาย ดำเนินไปภายใต้การคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทั้งเรื่องดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งระบบชลประทานหลวงที่ใช้คอนกรีตไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง ดังนั้นในกลุ่มผู้คนที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายจึงเข้าใจธรรมชาติ และมีชีวิตสัมพันธ์กับฤดูกาล ไม่กอบโกยหรือทำลายธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีผลต่อวิถีชีวิต

๓. เป็นประเพณีธรรมที่สั่งสมถ่ายทอดมาจากภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อน ซึ่งบูรณาการระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตของผู้คน ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และลักษณะของประชากรที่อยู่ร่วมกัน รวมไปถึงระบบเศรษฐกิจและสังคม เหมืองฝายจึงเป็นส่วนที่สะท้อนภูมิปัญญาของคนในอดีตทั้งจากการสร้างตัวเหมืองฝาย และการบริหารจัดการเหมืองฝาย

๔. เป็นการแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าของประชาธิปไตยในท้องถิ่น โดยดูได้จาก การเลือกตั้งแก่เหมือง - แก่ฝาย มาเป็นผู้ดูแล การมีส่วนร่วมในการสร้างกฎเกณฑ์และปฏิบัติตามข้อตกลงร่วมกัน รวมถึงเป็นการกระจายผลประโยชน์และหน้าที่ร่วมกันของชุมชนด้วย ในขณะที่ชลประทานหลวงอย่างเขื่อน ไม่มีระบบการกระจายอำนาจ การบริหารจัดการ และการใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียม แต่เป็นระบบการจ้างและอำนาจหน้าที่ที่แต่งตั้งโดยรัฐ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้มีฐานมาจากความ

ร่วมมือหรือข้อตกลงที่มีการถกเถียงอย่างเห็นพ้องต้องกันก่อน ไม่มีฐานมาจากประชาธิปไตย แต่เป็นเรื่องของการแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง

๕. เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเริ่มตั้งแต่การคิดค้นสร้างตัวฝ่าย ขุดลำเหมือง การจัดระบบส่งน้ำ ดูแลรักษาระบบ ค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย และสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ควบคุมซึ่งกันและกันอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม อันแสดงให้เห็นถึง การพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งชลประทานรัฐทำไม่ได้ เนื่องจากแยกส่วนตั้งแต่การก่อสร้าง การประมูลและแสวงหาผลประโยชน์จากการก่อสร้างต่าง ๆ รวมทั้งความล้มเหลวในการดำเนินการ ดังที่ปรากฏข้อมูลในส่วนที่ ๓ ว่า เขื่อนมีปัญหารอยร้าว

๖. ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบการจัดการที่มีความยืดหยุ่นในการจัดการสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่ได้อย่างดี ซึ่งคนในชุมชนย่อมจะเข้าใจเนื่องจากมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศดังกล่าว เหมืองฝายจึงเป็นภาพสะท้อนของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ที่เชื่อมโยงเรื่องของทรัพยากร ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ และผู้คน เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ขณะที่ระบบนิเวศของเขื่อน กลับเป็นเรื่องของผลประโยชน์ และการใช้อำนาจจากรัฐ ซึ่งดำเนินไปภายใต้แนวคิดทุนนิยมเป็นหลัก

๗. พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากระบบเหมืองฝาย เป็นเรื่องของการผลิตซ้ำและสืบทอดทางอุดมการณ์ ไม่ใช่เรื่องมมาย สารสำคัญของการทำพิธีกรรมในระบบเหมืองฝายก็คือ เป็นเรื่องของความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นผู้ให้และมนุษย์เป็นผู้รับ เพราะฉะนั้นคนที่ไปรวมกันเพื่อบูชาฝาย หรือ ผิดันน้ำนั้น จึงเป็นการร่วมกันสร้างพันธสัญญาในการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างผู้ใช้น้ำกับแหล่งน้ำ เป็นการตอกย้ำในเรื่องอุดมการณ์และความร่วมมือจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

โดยสรุปการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรที่เป็นรูปธรรมคือระบบเหมืองฝาย จึงไม่ได้เป็นเพียงการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการทำการเกษตรเท่านั้น แต่สิ่งที่เป็นนามธรรมเบื้องหลังก็คือระบบการจัดการความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ที่ต้องใช้น้ำร่วมกัน ความเคารพนับถือศรัทธาของผู้คนในระบบฝาย - เหมืองฝาย ไปจนถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในกลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝายลูกเดียวกัน นอกจากนี้ระบบเหมืองฝายยังมีส่วนสร้างโลกทัศน์ให้มนุษย์เคารพธรรมชาติผ่านการไหว้ผี และพิธีกรรมเกี่ยวกับเหมืองฝายด้วย ซึ่งทำให้ผู้คนใช้น้ำในฐานะทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงชีวิต เป็นการใช้อย่างเห็นคุณค่าและรักษาดูแล ซึ่งมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการจัดการน้ำในระบบชลประทานรัฐ หรือเขื่อน

การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อันส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝายของชุมชนลุ่มน้ำลาวเริ่มต้นขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต หรือการเปลี่ยนแบบแผนทางการผลิตขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องการน้ำมากขึ้น เช่น หอม กระเทียม ข้าวโพด หรือการเพิ่มรอบการผลิต อย่างการทำนาปรัง ทำให้ไม่สามารถจัดสรรการใช้น้ำได้อย่างทั่วถึง จากเดิมที่น้ำในระบบเหมืองฝายซึ่งเคยเพียงพอต่อการผลิตพอกิน เหลือจึงขาย

เปลี่ยนไปเป็นความต้องการน้ำที่มากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของระบบการผลิตแบบปลูกเพื่อขาย แล้วเอาเงินมาซื้อกิน ภาวะดังกล่าวส่งผลต่อความต้องการน้ำ เหมือนฝ่ายจัดสรรน้ำได้ไม่มากพอที่จะตอบสนองความต้องการของสมาชิกทุกคนในสังคม ขณะเดียวกันระบบชลประทานหลวงก็ได้ย่างกรายเข้าสู่ชุมชน นั่นก็คือการเกิดขึ้นของเขื่อนแม่สรวย ซึ่งเป็นความพยายามที่จะเข้ามาจัดการระบบน้ำจากส่วนกลางหรือภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการระบบน้ำโดยเทคโนโลยีขนาดใหญ่ อย่างการก่อสร้างเขื่อน เพื่อที่กันน้ำไว้ใช้ตอบสนองความต้องการใช้ของผู้ผลิตบางกลุ่ม การเข้ามาของเขื่อนนอกจากจะทำให้ระบบการใช้น้ำเปลี่ยนแปลงไป คือ เกิดกลุ่มที่ได้ใช้น้ำอย่างพอเพียง และกลุ่มที่ขาดน้ำมาใช้ในการผลิตแล้ว ยังทำลายระบบโครงสร้างสังคมที่เคยมีแก่เหมือง – แก่ฝ่ายเป็นผู้ดูแลคนในชุมชน การแบ่งปันหรือเกื้อกูลกันในกลุ่มผู้ใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน กลายเป็นศัตรูที่ต่างก็ต้องการน้ำ และเกิดการแย่งชิงทรัพยากรอันทรงคุณค่านี้ ซึ่งผลที่เลวร้ายกว่าอย่างคาดไม่ถึงก็คือ นอกจากเขื่อนจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้อย่างเพียงพอแล้ว ยังมีความเสี่ยงต่อการพังทลายเนื่องจากการก่อสร้างที่ผิดแบบ และการคอรัปชั่นในหมู่ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องในเรื่องผลประโยชน์จากการก่อสร้างเขื่อนด้วย ารขยายตัวของระบบการเกษตรพาณิชย์เข้าไปในชุมชน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าสถานการณ์ดังกล่าวคือการที่ระบบเศรษฐกิจชนบทของไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกนั่นเอง

ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต เกิดจากการติดต่อกับชุมชนอื่น ที่เข้ามาลงทุนประกอบกิจการต่าง ๆ เช่น การเข้ามาของยาสูบ จนถึงสวนส้มซึ่งเป็นกิจการที่ต้องการใช้น้ำมาก ๆ แต่กลุ่มผู้ที่ต้องการใช้น้ำเหล่านี้บางส่วนเป็นคนในชุมชน แต่บางส่วนก็ไม่ใช่ และเป็นนายทุนมาจากต่างถิ่นที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ โดยประสานประโยชน์กับฝ่ายเจ้าหน้าที่บ้านเมือง เพื่อให้เกิดการดัดน้ำมาตอบสนองความต้องการของตน ผลก็คือในกลุ่มผู้ประกอบการเกี่ยวกับเกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว หรือสวนส้มในเวลานี้ (๒๕๔๗) เป็นผู้รับประโยชน์จากชลประทานหลวง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนมือมาจากกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำร่วมกันในระบบเหมืองฝาย

นอกจากนี้การขยายพื้นที่ระบบชลประทานจากเหมืองฝายที่เป็นชลประทานราษฎร์ ไปสู่เขื่อนอันเป็นชลประทานหลวง ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกทางด้านชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตในการส่งออก ซึ่งเป็นอีกเหตุผลสำคัญที่ทำให้อำนาจในการจัดการน้ำเปลี่ยนไป แก่ฝ่ายกลายเป็นผู้ไม่มีบทบาทใดในการดูแลน้ำ ซึ่งเคยเป็นของหน้าหมู่บ้าน แต่คนที่เข้ามาบริหารจัดการในเรื่องนี้กลับเป็นคนของรัฐซึ่งไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องแต่อย่างใดกับวิถีชีวิตแบบลุ่มน้ำ และการใช้ทรัพยากรน้ำจากเขื่อนที่สร้างเสร็จ แต่มีหน้าที่เป็นเพียงเจ้าหน้าที่คอยดูแลเขื่อนเท่านั้น

จากการพัฒนาประเทศที่เน้นไปบนฐานการพัฒนาอุตสาหกรรม และการเติบโตของภาคเมือง ทำให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นกับกลุ่มผู้ใช้น้ำในองค์กรเหมืองฝาย กับกลุ่มคนจากต่างถิ่นโยกย้ายถิ่นฐานเข้าไปในพื้นที่ ทำให้ไม่สามารถใช้กฎเกณฑ์ในลักษณะเดิมได้อีก คณะกรรมการเหมืองฝายไม่สามารถควบคุมผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝายได้อีก เมื่อเมืองเติบโตขึ้นและมีนักธุรกิจเข้าไปในพื้นที่เพื่อตั้งรกรากหรือทำธุรกิจ ก็เป็นตัวเร่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น อันจะส่งผลต่อองค์กรเหมืองฝาย กล่าวคือ

๑. เกิดการเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ในองค์กรเหมืองฝายและชุมชน เขื่อนได้ทำลายระบบอาหาร และ การเคารพนับถือผู้ที่มีศีลธรรมจรรยาในฐานะแก่เหมืองฝาย จำต้องไปพึ่งผู้ดูแลเหมืองฝาย (รัฐ) ก่อให้เกิดความอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และสิทธิในการใช้น้ำกลับต้องกลายเป็นของรัฐ แทนที่จะเป็นชุมชน

๒. การเหลื่อมล้ำทางอำนาจในการจัดการระบบน้ำของชุมชน รัฐ และนายทุน อันทำให้เกิดความขัดแย้งในด้านต่าง ๆ ตามมา ผู้ที่มีอำนาจทั้งทางการเมืองและทุน เป็นผู้ที่ได้ประโยชน์สูงสุด ขณะที่ชาวบ้านทั่วไปได้ใช้น้ำในปริมาณที่น้อยมาก บางจุดถึงขั้นเกิดปัญหา เนื่องจากมีการแบ่งปันผลประโยชน์ในหมู่รัฐและนายทุน ตั้งแต่การเริ่มต้นสร้างเขื่อน

๓. ความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนมีความแตกแยกมากขึ้น ชาดองค์กร คนที่จะมาดูแลและจัดการในเรื่องน้ำ เนื่องจากส่วนหนึ่งต้องดิ้นรนแก้ปัญหาปากท้อง อีกส่วนหนึ่งก็คือชาวบ้านไม่มีความรู้ในทางการเมือง และอำนาจในการต่อรองเพื่อจะใช้สิทธิในการจัดการทรัพยากรที่เคยเป็นของชุมชน และขณะนี้ได้ถูกทำให้เปลี่ยนมือไปโดยไม่ทันตั้งตัว การรวมตัวกันก็เป็นไปได้ยาก เนื่องจากแต่ละคนต่างก็ต้องเผชิญปัญหาส่วนตัว ทั้งนำไปพ้อ หนีสินล้นพ้น หรือแม้แต่การต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรที่เคยทำมาไปเป็นแบบแผนเดียวกันหมดทั้งประเทศ เพื่อสนองแนวคิดทุนนิยม

ปัจจุบัน สถานการณ์การใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวตอนบน ยังคงเป็นปัญหาคาราคาซังต่อไป ชาวบ้านบางส่วนได้เริ่มรวมตัวกันเพื่อต่อรองกับรัฐบาล เกิดการเผยแพร่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของชุมชน รวมทั้งนักวิจัยท้องถิ่นหลายกลุ่มได้รวมตัวกันศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ของชุมชน และสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ชุมชนได้เผชิญเพื่อใช้เป็นฐานในการต่อรองกับภายนอกได้มากขึ้น ซึ่งจะเป็นไปในทิศทางใด และจะมีปัญหาอื่นนอกจากเรื่องระบบชลประทานอีกหรือไม่ ยังเป็นเรื่องที่ต้องติดตามกันต่อไปในอนาคต

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

หลังจากที่มีความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน โดยเน้นไปที่ปัจจัยหรือเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำลาว อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นจุดสำคัญ การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัย จำพวก ยาสูบ หอม กระเทียม กะหล่ำปลี ขิง ข้าวโพด และพืชอื่น ๆ ที่รัฐสนับสนุนและส่งเสริมให้ปลูก โดยมีการกระตุ้นผ่านการค้าประกันราคา และสนับสนุนการกู้ยืมพันธุ์พืช รวมทั้งเงินทุนผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างหนี้ให้กับชุมชน เมื่อเปลี่ยนจากปลูกข้าวไว้กิน ไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อนำมาขาย ภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเพาะปลูกเป็นแบบ “เกษตรแผนใหม่” ที่มีการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ วัสดุ อุปกรณ์ทุนแรง ตลอดจนสารอนินทรีย์ เข้ามาเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ความรู้และแนวทางพัฒนาการเกษตรถูกรวมศูนย์อยู่ในสถาบันการเกษตรทั้งใน

ภาครัฐ และภาคเอกชน โดยที่ภูมิปัญญาในเวศท้องถิ่นถูกละเลย ด้วยเข้าใจว่าเป็นความเชื่อหรือวิถีปฏิบัติที่ล้าสมัย ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งที่เป็นความรู้ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้น ๆ ได้รับการทดสอบความถูกต้องมาเป็นเวลานาน ภายใต้ระบบนิเวศที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ เมื่อสังคมเปลี่ยนก็ย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนตามมาด้วย

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน ได้แก่ โรงpumไบกยา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคแรก ๆ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการทำเหมืองแร่ที่เวียงป่าเป้า จากนั้นระบบเศรษฐกิจได้ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจยุคใหม่ของคนลุ่มน้ำลาว โดยเริ่มต้นจากการสนับสนุนให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนอย่างยิ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นกรณีตัวอย่าง คือ สวนส้ม ซึ่งเป็นการเกษตรอุตสาหกรรมยุคใหม่ที่กำลังสร้างปัญหาต่อทรัพยากรธรรมชาติทั้งการทำลายดิน น้ำ ป่า และวิถีความสัมพันธ์ของผู้คน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน การเปลี่ยนแปลงในชุมชนลุ่มน้ำลาว แม่สรวย - เวียงป่าเป้า มีพัฒนาการมาเป็นลำดับตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเฉพาะเรื่องของเศรษฐกิจและการทำมาหากิน เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่นการเข้ามาตัดไม้ในเวียงป่าเป้า (๒๔๕๐) เพื่อส่งเข้าโรงเลื่อย โดยมีหลักฐานว่าพ่อเลี้ยงชาวพม่าเป็นผู้เข้ามาบูรณะวิหารวัดศรีสุทธาวาส นอกจากนี้ก็ยังมีการติดต่อค้าขายระหว่างกลุ่มโดยใช้วัวต่างดังได้กล่าวมาแล้ว จบจนปี ๒๕๐๐ จึงมีการตั้งโรงเลื่อยอย่างเป็นทางการขึ้นที่หน้าโรงเรียนเวียงป่าเป้าวิทยาคม ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกหลายประการ อันได้แก่ การตั้งโรงpumไบกยาสูบ และการทำโรงต้มเหล้า เป็นต้น หลังจากโรงงานเหล้านี้เจริญรุ่งเรืองอยู่สักพัก ก็มีความเปลี่ยนแปลงด้านอื่นตามมาเป็นระยะ กล่าวคือ เมื่อป่าไม้หมด ผู้คนก็เลิกทำโรงเลื่อย ขณะเดียวกันเมื่อมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น ข้าวโพด ฝักกาด และมีโรงงานรับซื้อ การปลูกไบกยาก็เริ่มซบเซาลงเช่นกัน ส่วนในกรณีของโรงต้มเหล้า นั้นแม้จะยังมีอยู่แต่ก็ไม่เฟื่องฟูเหมือนก่อน ปัจจุบัน (๒๕๔๗) เกษตรกรหลายคนหันมาทำ "สุราพื้นบ้าน" หลังจากที่มีรัฐบาลเปิดโอกาสให้ทำได้อย่างถูกกฎหมาย ซึ่งขณะนี้การทำสุราพื้นบ้านเริ่มส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว เนื่องจากว่าหากต้องการขาย ก็ต้องซื้อแอลกอฮอล์ของกรมสรรพสามิตมาแปะที่ขวด นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายส่วนอื่นอีกมากมายที่ชาวบ้านต้องจ่าย อีกทั้งช่วงปีที่ผ่านมารัฐบาลส่งเสริมให้ชุมชนผลิตเหล้า ทำให้เกษตรกรหันมาลงทุนทำโรงต้มกันเอง ซึ่งต้องกู้เงินมา แต่เมื่อมีหลายเจ้ามากขึ้น ก็ทำให้ขายเหล้าไม่ได้ อีกทั้งมีค่าใช้จ่ายมากมาย หนังสือเดิมก็ยังต้องใช้คืนให้กับธนาคาร ทำให้สถานการณ์ปัจจุบัน การต้มเหล้าพื้นบ้านกลายเป็นภาระที่ชาวบ้านต้องแบกรับต่อไป

โรงpumไบกยา: การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคแรก ๆ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวอีกประการหนึ่งที่สำคัญมาก นั่นก็คือการเกิดโรงpumไบกยา ที่แม่สรวย พ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ คนเชียงรายได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไบกยาสูบเพื่อส่งเข้าโรงpumไบกยาที่ตั้งขึ้นในอำเภอแม่สรวย ชาวบ้านจึงปลูกยาสูบกันอย่างกว้างขวางเพราะสามารถปลูกในที่นาที่เป็นที่ราบได้ทันทีหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ พื้นที่ปลูกยาอยู่ที่ห้วยม่วง เป็นการปลูกในที่ราบหรือปลูกติดน้ำห้วยจากนั้น ขายให้กับพ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ ส่งโรงpumไบกยาที่ร้องเอี้ย หัวสะพานข้าม

น้ำแม่ลาวก่อนถึงตัวอำเภอแม่สรวยประมาณ ๑ กิโลเมตร ถ้ามารจากเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๘ พ่ออีก แสงหล้าเล่าว่า ตอนนั้นคนกวตสวนเป็นคนเข้ามาพูดคุยว่าให้ลองปลูกยาสูบไหม คนนั้นก็ปลูก คนนั้นก็ปลูก ปลูกส่งเตาต้มได้ราคาดี คนกวตสวนคนที่มาคุยกับชาวบ้านละแวกนี้ คือ ลุงหนานปัน บ้านแม่พริก มีหน้าที่แนะนำปลูกอย่างไร ถ้าแนวทางสวนเสร็จก็มาตรวจดู ว่าชุดหลุม เตรียมดิน แล้ว คนกวตสวนก็คำนวณว่าเจ้าไหนควรใช้จำนวนต้นยาเท่าไร กล้ายาเป็นของพ่อเลี้ยงจะมีคนงานเพาะกล้าให้ ตอนต้นกล้าให้ กองละ ๑๐๐ กล้า เราเอาแต่ปีหรือใบขาว ที่จัดบันทึกจำนวนกล้ายกว่าเจ้าไหนมีจำนวนเท่าไร แล้วก็เก็บกล้ายาลงเว่ยหาบไปปลูก เวลาปลูกเสร็จถ้ายาขึ้นไม่งาม คนกวตสวนก็จะไปดูแล้วบอกว่าให้ไปเอาปุ๋ยไปใส่ ปุ๋ยเริ่มเข้ามาช่วงนี้ ชาวสวนไม่รู้ว่าราคาปุ๋ยก็โลกรวมละเท่าไร ไม่รู้ว่า จะหักค่าปุ๋ยคืนตอนขายใบยา ปลูกยาได้ ๒-๓ เดือนก็จะเก็บใบยา ปลูกยาเดือน ๑๒ เก็บประมาณ เดือน ๔ หน้าหนาว เก็บยาวไป ๕-๖ เดือน ยาจะปลูกซ้ำพื้นที่ก็ได้ การเก็บยาเก็บมาคิดอีกครั้ง

คัดยาเสร็จแล้วเอาไม้เสียบเรียงยาวประมาณ ๕๐ เซนติเมตร เสียบเสร็จแล้วขนขึ้นล้อเอาไปส่งที่เตาต้ม คนงานกับเจ้าของเอาธูมาใส่ยา ธูใส่ยาวกว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร สูงประมาณ ๑ คืบ ขยายยาไปได้ ๑๕ วัน แล้วเอาใบขาวมารับเงิน หักค่าปุ๋ยคืนก็โลกรวมละ ๑ บาท ๖๐ สตางค์ พ่ออีกกับพรรคพวก ทำสวนยาครั้งแรกประมาณ ๑ ไร่ ต่อกกล้ายา ๒,๕๐๐ ต้น ปีที่สองทำ ๑ ไร่ ๑ งาน ต่อกกล้ายา ๓,๐๐ ต้น เพิ่มปุ๋ยขึ้นเรื่อย ๆ ทำสูงสุดประมาณ ๕ ไร่ กล้ายาเป็นหมื่น ๆ ต้น ทำสองคนหักต้นทุนคืน เหลือแบ่งกันประมาณ ๖,๐๐๐-๗,๐๐๐ บาท ทำประมาณ ๑๐ กว่าปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ถูกกดราคาหักค่าปุ๋ยแพงราคายาถูกลงเรื่อย ๆ ชาวบ้านพากันไม่ปลูกขาย จะเหลือแต่บ้านสันจำปา และบ้านห้วยส้ม เท่านั้นที่ปลูก คนกวตสวนมีเงินเดือนประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ บาท /คน ต่อคนสวนประมาณ ๓๐-๔๐ คน ส่วนมากช่วงนี้จะปลูกยาสูบกันมากที่สุด มีตั้งแต่บ้านห้วยล้าน ที่ปางสาจะเย็น บ้านสันปูเลย โถ่งสรวย จะเป็นบ้านสันกลาง ส่วนห้วยม่วง จะเป็นบ้านร้อง แม่สรวย สันเครือฟ้า หล่ายสรวย การทำยาปลูก ๒ ครั้ง ยาโด่ง (ปลูกที่นา) ยาปลงปลูกที่ราบ ปลูกช่วงเดือนกันยายน หมดหน้ายาประมาณเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์

ส่วนที่เวียงป่าเป้า แหล่งที่ปลูกยาสูบกันมากคือ ตำบลเวียง จะปลูกริมฝั่งแม่น้ำแม่ป่วน เป็นพื้นที่พื้นที่เมืองซึ่งมีชื่อเสียงมากต่อมาประมาณปี ๒๔๔๒-๒๔๔๓ ได้มีนายทุนนำพันธุ์เวอร์จิเนียมาให้ชาวบ้านปลูกและทำเตาต้มยาสูบขึ้น ทำให้ยาสูบพื้นที่เมืองค่อย ๆ ลดน้อยลงจนปัจจุบันไม่มีใครปลูกแล้ว สำหรับโรงต้มใบยาในเวียงป่าเป้า มีอยู่ ๗ แห่ง ได้แก่ ๑) โรงต้มแม่ป่วนล่าง ๒) โรงต้ม ตำบลเวียง ๓) โรงต้มแม่เจดีย์ ๔) โรงต้มป่าจั่น ๕) โรงต้มสันสลี ๖) โรงต้มร่องกู่ (๔-๕-๖ ตั้งขึ้นพร้อมกัน) และ ๗) โรงต้มขุนเมืองงาม

กิจการโรงต้มใบยาเป็นที่นิยมในช่วงเวลาหนึ่ง จนกระทั่งถึงปี ๒๕๒๗ เป็นปีที่มีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืช หลังจากนั้นก็พากันปลูกพืชเป็นหลัก เพราะได้ราคาดีกว่า การปลูกใบยาสูบเริ่มลดน้อยลง จนในที่สุดโรงต้มหลายแห่งต้องหยุดกิจการไป แต่อย่างไรก็ตามเมื่อการขายพืชส่งโรงงานเริ่มได้ราคาไม่ดี เพราะถูกเจ้าของโรงงานกดราคา หลายคนจึงหันกลับมาทำใบยาสูบอีกครั้ง ทำให้ปัจจุบันยังคงมีโรงต้มหลายแห่งที่กลับมาทำกิจการโรงต้มใบยาต่อไป

หลายคนมองว่าต้นไม้ ป่าไม้ เราหมดไปเพราะเตาบ่ม หรือโรงบ่มใบยาที่เห็นในแม่สรวยมีประมาณ ๓-๔ แห่ง คือที่ร่องเฮี้ย ม.๗ ตำบลแม่สรวย บ้านหัวฝาย บ้านใหม่เจริญ ม.๑๔ ตำบลป่าแดด เตาบ่มหัวฝาย ม.๓ ตำบลเจดีย์หลวง เตาบ่มตำบลท่าก้อ เตาบ่ม ๒-๓ แห่งยกเว้น เตาบ่มที่บ้านหัวฝายหรือใหม่เจริญ ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นของใคร แต่ที่เหลือเป็นของพ่อเลี้ยงเกษม ช่วงหลังเป็นของพ่อเลี้ยงหนู เป็นลูกชายของพ่อเลี้ยงเกษม

แต่แต่ละเตาต้องใช้ไม้พินจำนวนมหาศาล ตอนนั้นเตาบ่มทำหนังสือขออนุญาตจากกรมป่าไม้ เอาไม้ที่ไม่ใช่ไม้หวงห้าม เช่น ไม้ตัว ไม้ป่าห้า ไม้เป่า ไม้ก่อ ไม้มะม่วง ไม้ข่า ไม้กันยาเลย(ไม้นอกภาษี) ส่วนไม้หวงห้าม จะเป็น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ดู่ จะเป็นไม้ในภาษี ซึ่งไม้สักคงไม่เหลือในสมัยนั้น เพราะว่า ถูกสัมปทานจากพวกฝรั่งไปหมดแล้ว

การลักลอบขนไม้สมัยนั้น ถ้าลากไม้แผ่นป่าไม้จับได้ก็จะยึดไม้และล้อเกวียนไปไว้ที่โรงพัก พ่ออีกเล่าว่าถ้าใครมีเงินไม่ประมาณ ๕๐๐-๑,๐๐๐ บาท ก็จะปล่อยไป การตัดไม้ของเตาบ่มมีคนงาน ๑๐๐-๒๐๐ คนทั้งหญิง-ชาย ล้อวัวควายของเตาบ่มมีประมาณ ๕๐ กว่าคัน การตัดพินมาใช้กับเตาบ่ม ปีหนึ่งๆ ตัดประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าเมตร พินเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๒๐-๓๐ เซนติเมตร ตัดให้ยาวท่อนละ ๑ เมตร คนที่รับจ้างตัดพินจะเหมาเป็นคอกๆ ๑x๑ จะได้ ๑๐ บาท วันหนึ่งจะได้ประมาณ ๒ คอก จะทำ ๑-๒ คน สาเหตุหลักๆของหัวฝายม่วงที่ไม่หมดไป และการอพยพเข้ามาของผู้คนต่างถิ่น น่าจะมาจาก การสัมปทานไม้สักของพวกฝรั่ง และการเอาไม้ของเตาบ่ม ส่วนการทำไร่เหล่านั้น ถ้าสัมปป่า ๑-๒ ปี ป่าก็จะฟื้นกลับมาเหมือนเดิม และจำนวนผู้คนที่เข้ามาทำมาหากินนั้นมีจำนวนไม่มากเท่ากับปัจจุบัน

กิจการโรงงานยาสูบรุ่งเรืองอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๐ ก็เริ่มซบเซาลง เพราะชาวบ้านได้รับการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดอื่น นั่นก็คือข้าวโพด ซึ่งมีการส่งเสริมให้ปลูกมาตั้งแต่ปี ๒๕๑๖ เมื่อข้าวโพดขายได้ราคาแพงกว่ายาสูบ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาปลูกข้าวโพด โรงบ่มใบยาในแม่สรวยค่อย ๆ ปิดตัวลงทีละแห่ง จนในปี ๒๕๓๕ ก็ไม่เหลือโรงบ่มใบยา

การทำเหมืองแร่ที่เวียงป่าเป้า การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเวียงป่าเป้าเริ่มขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงเริ่มทำป่าไม้ โรงเลื่อย โรงต้ม (ส่งขาย จังหวัดเชียงราย) แต่สิ่งที่กระตุ้นให้ตัวเมืองและเศรษฐกิจเวียงป่าเป้า ขยายตัวเร็วสุดและมีกลุ่มทุนใหม่เกิดขึ้น คือ แหล่งรายได้จากการขุดแร่ช่วงทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ที่มีหลายแหล่ง เช่น เหมืองแร่ดีบุกที่บ้านโป่งเทวี ตำบลบ้านโป่ง และที่ป่าตอง ใกล้โป่งน้ำร้อนที่แม่ชะจาน เหมืองที่บ้านป่าดำ และที่อื่นอีกหลายแห่ง เหมืองแร่พลวงที่หมู่บ้านบวชยอน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ เหมืองแร่ซีไลต์ที่ดอยหมอก ตำบลสันสลี ที่เป็นแหล่งใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังมีการร่อนหาแร่ทองคำในลำน้ำแม่ลาวและตามลำห้วยอื่น ๆ และหมู่บ้านโป่งเหม็น (โป่งเหม็น) ตำบลสันสลี ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐ ชาวเวียงป่าเป้าและชาวบ้านจากที่อื่นมาขุดแร่กันมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดอยหมอกให้บัตรจากราชการในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๒๐ มีชาวบ้านจำนวนมากไปรับจ้างขุดกับบริษัทนั้น ๆ โดยเฉพาะ พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๗ ขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านแอบขุดหาแร่กันเอง เกิดการแย่งชิงกันถึงขั้นฆ่ากันตายก็มี รายได้จากการขุดแร่ทำให้ภาคในเวียงป่าเป้าคึกคักขึ้นอย่างรวดเร็ว คนที่รวยจากเหมืองแร่มาซื้อที่ดิน

ในเวียงป่าเป้า ทั้งตัวเมืองและภายนอก บางคนมาเปิดกิจการใหม่ ๆ ในเมือง เช่น อู่ซ่อมรถ ทำโรงสี หรือ กิจการรับซื้อผลิตผลทางการเกษตร

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐ การขุดแร่เริ่มชบเซา เมื่อแร่ต่าง ๆ ปริมาณน้อยลงและเลิกกิจการในที่สุด พร้อม ๆ กันนั้นกิจการโรงงานที่รับซื้อสินค้าเกษตรก็ขยายตัวขึ้น ซึ่งในเวลาเดียวกันนี้เองที่รัฐบาลเริ่มมี มาตรการควบคุมการใช้ทรัพยากรกับชาวบ้านโดยเฉพาะป่าไม้ ส่งผลต่อการใช้ที่ดินและการทำมาหากิน ของชาวบ้านอีกครั้ง เกิดการประกาศเขตป่าสงวนขึ้นในเวียงป่าเป้าย่างมากมาย จากพื้นที่ทั้งหมด ๘๖๐.๖๒๕ ไร่ รัฐบาลประกาศที่เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติไปถึง ๕๒๓.๑๒๕ ไร่ (ประมาณ ๘๐% ของ พื้นที่ทั้งหมด) ทำให้หลายชุมชนเกิดการตื่นตัวเรื่องสิทธิชุมชนขึ้น โดยเฉพาะชุมชนปากกะญอที่บ้านห้วย หินลาดในที่โดนรัฐบาลประกาศว่าพื้นที่ของชุมชนเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ในปี ๒๕๓๔ อย่างไรก็ตาม ชาวปากกะญอได้พยายามหาทางดูแลและจัดการกับทรัพยากรป่าไม้ในเขตหมู่บ้านของตน และมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็มีการสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ ทำให้สถานการณ์ ปัจจุบัน ทางรัฐบาลไม่สามารถเข้ามาอุทยานหรือรบกวนชาวบ้านได้

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจยุคใหม่ของคนลุ่มน้ำลาว

ส่วนแรก กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ที่จากเดิมเคยพึ่งพากัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็น ระยะ ทั้งจากการเข้ามาของทุนนอก และจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐ ผ่านการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ตามช่วงเวลา โดยชาวบ้านเองก็มีการปรับตัวไปตามกระแสเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน ระบบการ ผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลในแง่การดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งภาวะหนี้สิน ความขัดแย้ง การสูญเสียที่ดิน และความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านจะตระหนักถึง สถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ แต่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นยังทำได้ไม่ถนัด และไม่แน่ใจว่าต่อไปใน อนาคตจะเกิดอะไรขึ้นอีกบ้าง

พืชเศรษฐกิจ: การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน

ยุคที่ ๑ ก่อนปี ๒๕๐๐ : ทำเพื่อกิน ชาวบ้านอยู่แต่ในบ้าน ในป่า ในสวน เก็บผักต่าง ๆ เงินยัง ไม่ใช่สิ่งจำเป็น จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ สมัยนั้นใครมีสตางค์แดง ประมาณ ๑๐๐ ตัวก็จะได้เป็น "ขุน" ซึ่งถือเป็นผู้มีฐานะ จะเป็นการทำมาหากินแบบทำเพื่อกินเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ต่างคนต่างทำ ต่างปลูกทำเหมือน ๆ กัน ก็จะไม่มีการแลกเปลี่ยน ที่ทำมาหากินกว้างขวาง ไม่มีใครจับจอง แต่ขึ้นอยู่กับ แรงงานของแต่ละครอบครัวจะทำได้มากขนาดไหน เหลือกก็ทิ้งขว้าง ไม่มีการขึ้นการขายที่ไหน ไม่มี ความจำเป็นต้องใช้เงิน เพราะทำทุกอย่างด้วยตัวเอง

ยุคที่ ๒ หลังปี ๒๕๐๐ : ทำนาทำไร่ ระบบแลกเปลี่ยน การทำมาหากินช่วงนั้น เป็นการ ปลูกข้าวไร่ ทำนาบ้างสำหรับคนที่มั่งมี ช่วงนี้เงินเริ่มมีการใช้เงินกันขึ้น ช่วงนั้นใช้เงินแถบ /สตางค์แดง มีค่ามากที่สุด เริ่มมีการซื้อน้ำมันก๊าดแทนตะเกียงขี้ยา สำหรับกลุ่มพ่อเลี้ยงที่ร่ำรวย ส่วนชาวบ้านทั่วไป จะทำไร่ข้าว โดยในไร่จะปลูกพริก มะเขือ มะแตงต่าง ๆ ผักต่าง ๆ พักทอง พักเขียว ส่วนแดนไร่ หรือ

เขตไร่จะปลูกต้นฝ้าย พอฝ้ายออกดอกก็เก็บฝ้ายมาอัดเป็นเส้นฝ้ายไว้ทอ เป็นเส้น / ผ้า ที่นอน ผ้าห่ม เก็บไว้ หรือเอาไว้ใช้ ช่วงนั้นถ้าเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ จะพากันเข้าป่าล่าสัตว์ เอามาแบ่งกัน หรือไปกัน ๒-๓ คน มีการแลกผัก หรือพืชต่าง ๆ ในไร่ในสวน มีน้อยคน หรือน้อยครั้งมากที่จะขอหรือแลกเปลี่ยน

ราวปี พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๕ เริ่มมีร้านค้าเกิดขึ้น ขายจำพวกเกลือ น้ำมันก๊าด รั้วซื้อเมี่ยงจาก แม่จะจานโดยใช้วัวต่างลากมาขาย ส่วนเมี่ยงจากป่าเมี่ยงแม่สรวาย คือแถบป่าเมี่ยง แม่พริก ท่าก้อ จะข้ามดอยไปขายที่เมืองพาน

ในช่วงเวลานี้จึงเกิดอาชีพปลูกจ้างวัวต่างที่คอยติดตามไปกับขบวนค้าขายของพ่อค้าเมี่ยงด้วย ซึ่งเป็นผลให้กลุ่มคนที่ทำงานในระบบจ้างงานเริ่มได้รับเงินเป็นค่าตอบแทน แต่อย่างไรก็ตาม การรับจ้าง ในช่วงนั้นยังไม่เกิดการเอารัดเปรียบจากกลุ่มผู้มีฐานะ แต่เป็นเรื่องของความเหน็ดและงานที่เข้ามาในพื้นที่มากกว่า เช่นการมีการตัดถนน ซึ่งเกิดกลุ่มลูกจ้างกรมทางสร้างถนนขึ้นด้วย การเข้ามาของสิ่งอำนวยความสะดวกเริ่มมีขึ้น โดยมากมักเป็นระบบสาธารณูปโภค นอกจากนี้ยังมีคนนอกพื้นที่เข้ามามากขึ้น ทั้งกลุ่มพ่อค้าและฝรั่งต่างชาติ ซึ่งเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทด้านการจ้างงาน เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ มีชาวต่างชาติเข้ามาสำรวจพื้นที่โดยที่ชาวบ้านก็ไม่ทราบว่าจะไปทำอะไร แต่ก็ก่อให้เกิดการจ้างงานในหมู่บ้าน การทำมาหากินในช่วงนี้ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๐๐ ก็ยังเป็นการทำเพื่อกินที่เหลือแลกเปลี่ยนเท่านั้นเอง ส่วนเรื่องของขายนั้นพ่ออีกบอกว่าไม่มีให้ขายเลย ไม่ได้หมายความว่าทำไม่ทันหรือไม่พอ แต่ไม่มีใครเขาซื้อกินในพืชผัก ครัวสวน เพราะต่างคนต่างทำ จะมีก็เอามาแลกกับเครื่องแกงแล้วเก็บเอาเมล็ดพันธุ์ มีการเก็บมาแบ่งปันกันบ้าง ส่วนคนนั้นเมื่มาเอาไปไม่ได้ขึ้นไม่ได้ขาย ส่วนที่มีการซื้อขายช่วงนั้นก็อาจจะจะเป็น พวกเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ หรือสัตว์ป่า ถ่าน ไม้ฟาก ขายสำหรับพ่อค้า / พ่อเลี้ยงต่างๆ เพียงอย่างเดียว

ยุคที่ ๓ ปี ๒๕๐๐ - ๒๕๒๕: ยาสูบ พริก กระเทียม ปลูกเพื่อขาย การปลูกเพื่อขาย แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกคือการปลูกยาสูบ ซึ่งชาวบ้านปลูกตามที่ได้ตกลงกับกลุ่มนายทุน ระบบการผลิตเป็นแบบเบ็ดเสร็จคือ จำนวนต้นกล้า วิธีการปลูก วิธีการขาย และราคา ถูกกำหนดโดยเจ้าของทุน คือเจ้าของโรงบ่มใบยา ชาวบ้านมีหน้าที่เพียงแค่ปลูกตามโคตาที่ตนเองได้รับมา ส่วนผลผลิตทั้งหมดก็ขายให้กับนายทุนเจ้าของต้นกล้าที่ชาวบ้านตกลงด้วยเท่านั้น

อีกส่วนหนึ่งเป็นการปลูกพืชในระบบเกษตรกรรมเพื่อขายให้พ่อค้า ประกอบด้วย พริก ข้าวโพด และกระเทียม ซึ่งเป็นการปลูกแบบหมุนเวียน แม้ไม่ถึงกับเป็นระบบการเกษตรแบบเบ็ดเสร็จเหมือนยาสูบ แต่ชาวบ้านก็มีระบบการผลิตแบบตายตัวกับการปลูกพืชทั้ง ๓ ชนิด คือ ปลูกวนไปวนมาอยู่เช่นนั้น และแม้ไม่ถึงกับเป็นระบบการผลิตแบบเน้นการผลิตให้มากที่สุดเพื่อขายให้ได้กำไรมากที่สุด (เพราะยังไม่เน้นการใช้ยาฆ่าแมลง หรือปลูกแบบจ้างแรงงานเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด) แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการปลูกพืชแบบตามกระแส และเป็นแนวทางนำไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวในเวลาต่อมา

ช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ การผลิตแบบการบริโภคหรือการผลิตแบบยังชีพเพียงอย่างเดียว ถูกเปลี่ยนไป โดยชาวบ้านจะเริ่มปลูกยาสูบกันมากขึ้น การปลูกยาสูบสามารถปลูกในที่นาและที่ราบ (ปง) หลังจากเกี่ยวข้าวในนาเสร็จก็ปลูกยาสูบได้เลย ตอนนั้นชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกพริกหันมาปลูกยาสูบกันมากขึ้น เพราะว่าไม่ต้องขึ้นดอยไปปลูกและการขนส่งก็ง่ายใช้เกวียนลากได้สบายกว่าการปลูก

พริก เลยทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบส่งโรงบ่มอย่างเดียว จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกยาสูบเพราะต้องมีการควบคุมคุณภาพ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชปลูกเพื่อขายแทนยาสูบเพียงอย่างเดียว

การส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อขายเริ่มต้นด้วยยาสูบ เนื่องจากชาวบ้านถางป่า เพื่อที่จะใช้พื้นที่สำหรับปลูกต้นยาสูบ เกิดการบุกรุกที่ ถาง คัด โค่น เผาไร่เรียบเตียน และไปตัดไม้ทำฟืนในพื้นที่อื่น ๆ ด้วย การบุกรุกป่า หรือถางป่าเพื่อใช้พื้นที่ปลูกยาสูบนั้น ชาวบ้านก็จะไม่สนใจว่าเป็นที่อุทยานหรือไม่ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้บุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่ยาสูบ มักเป็นชาวเมือง ไม่ใช่ชาวเขา ช่วงเวลานี้ป่าไม้ถูกทำลาย เพราะเขาไม่มาทำฟืน ไม้แทบทุกชนิดสามารถเอามาทำฟืน / เชื้อเพลิงได้ เรียกว่า “หลัวเมตร” ดังนั้นจึงเกิดการทำลายป่าไม่แบบขนานใหญ่ ไม้ที่เขามาใช้ก็มักจะเป็นไม้เนื้อดี ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ก่อ ไม้มีน เพราะทำให้ความแข็งแรงของไฟได้ดี และตัดง่าย โรงบ่มจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้การส่งเสริมปลูกยาสูบยังทำให้มีการเอาสารเคมีเข้ามาใช้ โดยเริ่มมีการนำเอาสารเคมีประเภทต่างชนิดเข้ามาใช้เพื่อปลิด และฆ่าแมลงช่วงที่เริ่มมีการทำโรงบ่มใบยา (ซึ่งจริง ๆ แล้วได้นำเข้ามาตั้งแต่ประมาณปี ๒๔๘๐ แล้ว) หลังจากนั้นก็มีพัฒนาการการใช้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็น ฟอสฟอรัส ซึ่งเอามาฆ่าแมลงในสวนยาสูบ หรือฟลูดาโน ซึ่งเอามาฉีดพ่นที่กันลมที่ปลูกใบยาสูบ เพราะกลัวแมลงจะมากินใบยา (ประมาณปี ๒๕๑๗) การนำเอาสารเคมีเข้ามาใช้ในส่วนยาสูบ นอกจากทำให้เกิดสารเคมีตกค้าง เป็นพิษต่อผู้ใช้แล้ว ยังส่งผลให้ดินเสีย และไม่สามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์อย่างอื่นได้อีกด้วย เห็นได้จากพื้นที่บริเวณบ้านแม่ปูล่าง อำเภอเวียงป่าเป้า ซึ่งเดิมเป็นป่าดงดิบ ดินมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ปัจจุบันก็เกิดปัญหาดินเสีย

ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นหลังจากส่งเสริมให้ปลูกยาสูบก็คือการทะเลาะเบาะแว้งของคนในชุมชน ชาวบ้านหลายคนทะเลาะกันเนื่องจากแย่งต้นกล้าของใบยาที่จะนำมาปลูก (แย่งกันตั้งแต่ต้นกล้าที่แปลงเพาะชำ)

สำหรับพืชชนิดแรกที่ชาวบ้านปลูกเองเพื่อนำไปขายเป็นหลัก คือ พริก โดยเริ่มปลูกประมาณช่วง พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๓ โดยชาวบ้านจะเข้าไปปลูกพริกในป่าที่กั้น เลาะไปตามทางห้วย และขึ้นเขาไป เพราะการปลูกพริกในป่าจะทำให้พริกงาม เส้นทางเข้าป่าทำไร่พริกเป็นเส้นทางเดียวกับที่ชาวต่างชาติได้ตัดถนนเพื่อไปทำไม้

จากที่ขายพริกหม่หรือพริกดิบ แม้จะไม่รับซื้อแล้ว ก็พากันนอนที่ห้วยเก็บพริกสุกมาอย่างแห้ง แล้วหามาขาย พริกแห้งได้กิโลกรัมละ ๕-๖ บาท ถือว่าได้ราคาดีมาก ๆ ทำไร่พริกประมาณ ๔ ปี ปลูกครั้งสุดท้ายกันที่ ตาดห้วยต้นแก้ว เป็นแปดอียดตั้งแท็ก(เขาที่สูงชันมาก ๆ) ถ้าจะวัดความชันน่าจะเกิน ๙๐ ด้วยซ้ำ

การปลูกหอมขาว หรือกระเทียม ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นการปลูกกระเทียมครั้งแรก เป็นการปลูกที่แปลงเก่าของยาสูบโดยไปซื้อเชื้อหอมมาจากเมืองพาน การปลูกหอมจะไม่ใช้ปุ๋ย และยาฆ่าแมลงเพียงแต่เอาฟาง ตองกล้วย หรือหญ้าคามาคลุมบริเวณที่ปลูกเท่านั้น ส่วนกระเทียมก็เป็นพืชที่ปลูกใหม่พร้อม ๆ กับการปลูกหอม ซึ่งในช่วงนั้นแม้จะเป็นการปลูกเพื่อขาย แต่ยังไม่มีการจ้างงานมากนัก แต่เป็นระบบครอบครัวมากกว่า ใครมีลูกหลานมากก็ปลูกมาก บางคนบางส่วนก็มีการเอามือกันบ้าง

ได้เริ่มมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ด้วย แต่ปลูกไม่มาก และการลงทุนไม่เยอะไม่มีปุ๋ย-ยา ช่วงนั้นจะเป็นการปลูกพืชแบบหมุนเวียนโดยเริ่มจากการปลูกพริก พอเก็บเกี่ยวเสร็จก็ถางต้นพริกเพื่อปลูกข้าวโพด หลังเก็บข้าวโพดเสร็จก็ถางไร่ข้าวโพดเพื่อปลูกกระเทียมโดยเอาตอ หรือซังข้าวโพดมาคลุมแปลงอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามช่วงเวลานี้เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชาวบ้าน จากการเกษตรแบบที่ไม่ได้เน้นการขายเพื่อเอากำไรเป็นหลักไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวหลากหลายชนิดที่รัฐบาลและนายทุนนอกเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก ซึ่งนอกจากการผลิตที่เปลี่ยนไปแล้ว สิ่งสำคัญที่เข้ามาสร้างผลกระทบอันใหญ่หลวงกับชาวบ้านอีกอย่างหนึ่งคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้วิถีการผลิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดหนี้สินและปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกด้วย

ยุคที่ ๔ ปี ๒๕๒๕ - ๒๕๓๕ ซิง ข้าวโพด กระหล่ำปลี จุดเริ่มต้นของพืชเชิงเดี่ยว คำขวัญของอำเภอแม่สรวย "ชิงรชชา ชารสดี กระหล่ำปลีเนื้อแน่น" เป็นสิ่งที่บอกถึงสถานการณ์ในช่วงเวลานี้ได้อย่างชัดเจน คือ มีพืชที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกในระบบพืชเชิงเดี่ยว ในกรณีของชา นั้น จะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง (ร่วมกับเรื่องของการทำเหมือง และการส่งเสริมการปลูกชา) แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกเป็นหลัก

ในช่วงต่อจากยุคปลูกเพื่อขาย ซึ่งเน้นการปลูกพริก ข้าวโพด และกระเทียม ชาวบ้านได้ถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบการผลิตที่รับใช้ทุนนอกโดยไม่รู้ตัว เริ่มจากกระเทียมซึ่งได้รับความนิยมเพียงไม่นานนัก ก็เลิกราไป เพราะมีพืชตัวใหม่ที่ขายได้ราคาดีกว่า ชาวบ้านปลูกกระเทียมได้เพียง ๓ - ๔ ปี ก็หยุดหันมาปลูกพืชที่ได้รับการสนับสนุนให้ปลูกและได้ราคาดีกว่า นั่นก็คือ ชิง

การเข้ามาของชิง เริ่มขึ้นในช่วงปี ๒๕๒๓-๒๕๒๔ ช่วงปี ๒๕๒๗ เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่แม่สรวย (แต่ไม่รุนแรงเหมือนปี ๒๕๓๕ ที่มีคนตายจำนวนมาก) ช่วงนั้นน้ำพัดเอาหินดินทรายทับถมที่นา ทำให้ไร่นาเสียหายเป็นหลุมลึกจำนวนมาก และได้มีการจ้างรถขนาดใหญ่ ดอนนั้นในอำเภอแม่สรวยไม่มีรถไถใหญ่ ทำให้ต้องจ้างรถไถกลุ่มที่มาจากเมืองฝาง มาด้วยกันประมาณ ๓-๔ คัน เพื่อมาปรับที่นา แต่โดยจริงแล้วมารับจ้างไถที่ไร่ โดยถ้าใช้ผานรถไถ (ฐานพรวน) ถ้าใช้ผาน ๓ แสดงว่าเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่ ถ้าใช้ผาน ๗ คือที่เก่า

ข้าวโพดและกระหล่ำปลีก็ตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน กรณีของข้าวโพดจากเดิมที่ชาวบ้านเคยสืบทอดหรือคัดพันธุ์เองได้ ก็เริ่มเปลี่ยนไป โดยการส่งเสริมและการคัดพันธุ์ใหม่ เช่น พันธุ์ดอกบัว พันธุ์ศรีสุวรรณ ศรีสุวรรณ ๑-๒ โพโอเนีย ๔๔๔ ในช่วงหลังนี้ชาวบ้านต้องซื้อพันธุ์ข้าวโพดใหม่ทุกครั้งเมื่อจะปลูก ไม่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์เพื่อเพาะเชื้อเองอีกต่อไป เพราะถึงเก็บไว้เพาะเชื้อเองก็ปลูกไม่ออก ปัจจุบันพันธุ์ข้าวโพดถูกควบคุมโดยบริษัทข้ามชาติไว้หมดแล้ว และราคาของการซื้อเมล็ดพันธุ์จากกระสอบละ ๒๐-๓๐ บาท ปัจจุบันราคาพุ่งขึ้นสูงเกือบ ๒,๐๐๐ บาท ทั้งนี้ราคาจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับนายทุนผู้ออกเมล็ดพันธุ์ให้ก่อน แล้วต้องผูกขาดกับเจ้าของสวนให้ขายให้กับตนเองเท่านั้น โดยทางนายทุนหรือนายหน้าจะคิดดอกเบี้ยเพิ่มทั้งปุ๋ย - ยา - เมล็ดพันธุ์ เท่าไรก็ได้เพราะผูกขาดการขายและการซื้อไว้หมดแล้วแบบครบวงจร

ในช่วงเวลานี้มีการเข้ามาของแหล่งทุนสำหรับชาวบ้าน (พ.ศ. ๒๕๒๓) บทบาทของทุนขนาดใหญ่ หรือพระเอกในการช่วยเหลือเกษตรกร ที่ชาวบ้านไม่รู้จักรมาก่อน เริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชน คือ ธนาคารส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) การเข้ามาของ ธกส. กลุ่มเป้าหมายคือเกษตรกรชาวไร่ชาวนา โดยเข้ามาแนะนำการจัดตั้งกลุ่มและให้ชาวบ้านสมัครเข้าเป็นลูกค้าของ ธกส. เสียค่าลงทะเบียนแรกเข้า โดยลูกค้าต้องทำตามเงื่อนไขคือ คู่สมรสต้องจดทะเบียนสมรส และต้องเป็นสมาชิกของ ธกส. การรวมกลุ่มครั้งแรกอำเภอแม่สรวย และอำเภอเวียงป่าเป้ามีสำนักงานตั้งอยู่ที่อำเภอเวียงป่าเป้า อนุมัติเงินกู้ให้กับลูกค้าดอกเบี้ยร้อยละ ๑๒ บาท ต่อปี โดยใช้วิธีการค้ำประกันกลุ่ม

ธกส. เข้ามามีบทบาทโดยเน้นให้มีการลงทุนโดยให้ทุนไปเพิ่มต้นทุนการผลิต มีเจ้าหน้าที่ ธกส. และเจ้าหน้าที่เกษตรมาส่งเสริมการลงทุน ว่าจะต้องใช้เงินซื้อรถไถนาเพื่อจะใช้มากขึ้น การเพาะปลูกต่าง ๆ ต้องใช้ปุ๋ย เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล จากที่ลงทุน ๑ ไร่ ใส่ปุ๋ยเพิ่มฮอริโมน ผลผลิตที่ได้มาครั้งแรกเกือบ ๒ เท่า และไม่ต้องเสียเวลาไปแผ้วถางพื้นที่ใหม่ มีการส่งเสริมให้สารเคมีเพิ่มขึ้น เช่น ยาฆ่าหญ้า (ตายถึงรากถึงโคน) ยาฆ่าแมลง ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ล้วนแต่เป็นการส่งเสริมการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิตทางภาคเกษตรกรรมให้มากขึ้น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และยาปราบศัตรูพืช เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการเพื่อจะได้มีผลผลิตที่สูงขึ้น นั้นแสดงว่าชาวบ้านจะได้มีรายได้จากภาคเกษตรกรรมที่สูงขึ้นกว่าเมื่อก่อน การครองที่ดินมีการจับจองกันมากขึ้น และไม่มีการหมุนเวียนพื้นที่การเพาะปลูกเพราะว่าเสียเวลาในการแผ้วถางพื้นที่ วิธีการเพิ่มผลผลิตโดยใช้ปุ๋ย และสารเคมีต่าง ๆ การจับจองเริ่มเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง อย่างถาวรสาเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ต้องทำซ้ำพื้นที่เดิมคือการอพยพย้ายถิ่นของคนจากที่อื่นเข้ามาในเขตห้วยม่วงมากขึ้น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรมีเงินไปลงทุน กลุ่มทุนกลุ่มแรกที่เข้ามา คือพ่อเลี้ยงจากจังหวัดลำพูนมาติดต่อเอาซื้อขิงมาลงทุน

หลังจากที่ชาวบ้านประสบกับปัญหาเรื่องการผลิตระบบเกษตรที่เน้นพืชเศรษฐกิจ ปลูกเพื่อขาย แล้วนำเงินมาใช้หนี้ แล้วก็สร้างหนี้ใหม่ เหมือนวงจรหนี้สิน ที่นับจะทวีเพิ่มมากขึ้นจากหนี้เบื้องต้นประมาณ ๕,๐๐๐ บาท/ครอบครัว ถึงหลายแสนบาทของครอบครัวเลยทีเดียวจากการสอบถามเจ้าหน้าที่ ธกส. ฝ่ายสินเชื่อท่านหนึ่งบอกว่าพื้นที่ตำบลป่าแดดเป็นหนี้สูงสุดของแต่ละตำบล

พี่น้องชาวบ้านบ้านปางต้นผึ้ง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางอุทยาน มีอาชีพทำเหมืองทำซามีปัญหาเรื่องการล้มของขิง มีจำนวน ๓-๔ รายที่ต้องขายบ้านเพื่อมาใช้หนี้ ธกส.

สำหรับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านก็คือ เมื่อขายผลผลิตที่ได้ ก็เอาเงินที่ได้มาใช้คืน ธกส. และที่เหลือไม่ได้นำมาลงทุนต่อ แต่เป็นการนำไปใช้ในการซื้อโทรศัพท์มือถือ รถจักรยานยนต์ พอเงินหมดลงทุนก็กู้ ธกส. ใหม่ วงเวียนอยู่แบบนี้ ๓-๕ ปี และเริ่มเกิดปัญหาการลงทุนตามมา ราคาผลผลิตตกต่ำคือขายต่ำกว่าทุน พืชเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะขิง ถึงแม้จะมีปุ๋ย-ยาต่าง ๆ ก็เอาไม่อยู่ และการปลูกขิงก็เป็นจุดเริ่มต้นที่สามารถทำให้ชาวบ้านล้มมากมาย

กะหล่ำปลีก็เช่นเดียวกัน เป็นพืชล่าสุดที่มีการส่งเสริมให้ปลูก โดยมีการควบคุมวงจรการผลิตไม่ต่างจากขิงและข้าวโพดดังที่ผ่านมา ช่วงนี้การติดหนี้สินของชาวบ้าน แก้ไขปัญหาโดยการขายบ้านขายที่เพื่อใช้คืน แล้วกู้ใหม่ ติดหนี้ลงทุนซ้ำแล้วซ้ำอีก

ยุคที่ ๕ ปี ๒๕๓๕-ปัจจุบัน ยุคแห่งหนี้สิน จากการที่ชาวบ้านเร่งระดมปลูก พริก ขิง ข้าวโพด กระเทียม และกะหล่ำปลี ซึ่งพื้นที่เพาะปลูก และเป็นพื้นที่ดินค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ งานผลิตหลักของเกษตรกรในพื้นที่ แถบตำบลแม่สรวยหลัก ๆ อยู่ที่บ้านห้วยม่วงหมู่ที่ ๑๐ ซึ่งเป็นเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยหลวง การทำการเกษตรในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา จะทำการเกษตรแบบเข้มข้น ตามวิถีการปฏิทินฤดูกาล ถ้าปีไหนพืชที่ชาวบ้านพากันมาปลูกมาก ๆ ปีนั้น ๆ ราคาพืชชนิดนั้นตกต่ำแต่ถ้าชาวบ้านขาดทุนมาก ๆ และไม่ปลูกอีกปรากฏว่า ราคาพืชชนิดนั้นกลับสูงขึ้น

ปี ๒๕๓๕ ราคาขิงที่ชาวบ้านขายได้ กิโลกรัมละประมาณ ๒๕-๓๐ บาท เป็นสาเหตุหลัก ๆ ที่ทำให้พี่น้องบ้านป่าเมี่ยง ๓ ปางข้างบนเปิดป่าใหม่บ้าง ล้มสวนเมี่ยงบ้างเพื่อปลูกขิง ตั้งแต่ปี ๒๕๓๕-๒๕๔๒ การเปิดพื้นที่ใหม่ขึ้นเรื่อย ๆ เพราะว่าขิงปลูกที่เก่าไม่ได้ ถ้าวนกลับต้องใช้เวลาเนิ่นนานมากเพื่อขิงจะได้ไม่เป็นเชื้อรา ทำให้เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ทำให้กรมป่าไม้ถ่ายภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อเป็นข้อโต้แย้งในเรื่องการพิสูจน์สิทธิคนที่อยู่กับป่าตามมติ ครม. ๑๑ และ ๒๙ เมษายน ๒๕๔๒ สุดท้ายมติดังกล่าวถูกยกเลิก

ราคาขิงหลังจากมีราคาสูงมากประมาณช่วงปี ๓๕ และในช่วงระหว่างปี ๔๒ ราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ปัจจุบันที่ราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ของพืชแต่ละชนิด ทำให้ผู้คนกล้าลงทุนมากขึ้น กล้ากู้เงินมาลงทุน บางปีขาดทุน ต้องยืมมาใช้คืน แล้วกลับมาทำการเกษตรต่อ เริ่มเป็นวัฏจักร ตั้งแต่ช่วงนั้นเป็นต้นมา

ปัจจุบันการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะปลูกปีละ ๒ ครั้ง จะมีการเก็บมาห้อยเปลือก จะหักข้าวโพดมาแล้วก็ไม่ทิ้งเปลือก เอาแต่เมล็ดดิบ ๆ และพ่อค้าจะเอาเข้าไซโลอบให้ได้ความชื้นตามที่ต้องการ การตั้งราคาซื้อขายจะวัดความชื้นโดยเครื่องวัดและกำหนดราคา ถ้าความชื้นต่ำราคาก็สูง ถ้ามาตรฐานความชื้นอยู่ที่ ๑๔.๕ % ชาวบ้านบอกว่าเราจะกัดเมล็ดข้าวโพดไม่แตก

ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชาวบ้าน ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๓๔ ที่ดินในพื้นที่ เขตอำเภอแม่สรวย มีราคาสูงขึ้น ในสมัยพลเอกชาติชาย ราคาที่ดินสูง ชาวบ้านพากันขายที่ทั้งที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ และไม่มีเอกสารสิทธิ์ รวมถึงที่นาของชาวบ้านบางที่ถูกบีบขายเพราะที่นาอยู่ใจกลาง ถ้าไม่ขายก็ไม่มีทางเข้าออก เหมือนกับที่นาบริเวณแม่สรวยเมืองใหม่ ที่กินน้ำจากฝายน้ำหลวงจำเป็นต้องขายทั้งที่เป็นพื้นที่นาผืนสุดท้าย และต้องทำนาข้าวสารแทน หลังจากที่ไม่เคยซื้อข้าวสารกินเลย มาต้องซื้อข้าวสารกินในระยะ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา

ที่ดินที่ขายเป็นกลุ่มแรก ๆ คือพื้นที่แถบห้วยม่วง มีนายทุนกว้านซื้อเป็นของ สส. สมัยนั้น ส่วนที่นาแถบแม่สรวยเมืองใหม่ ถูกขายให้กับเจ้หมอน ช่วงหลังมีการลือว่าเป็นที่ดินของวัดธรรมกาย ที่ติดแถบดอยแม่พริก บ้านไธ้ หลังโรงพยาบาลแม่สรวย จะเป็นกลุ่มของนายเสนาะ เทียนทอง ที่ดินแถบตำบลเจดีย์หลวง ตำบลท่าก้อ เป็นของกลุ่มหวังหลี่ พื้นที่แถบตำบลป่าแดดมีปัญหาเรื่องของสวนส้ม และพื้นที่ใกล้เคียงที่มีปัญหากับผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น เป็นของธรรมกายและผู้นำท้องถิ่น พื้นที่แถบตำบลวาวีเป็นนายทุนภายนอก รวมถึงกลุ่มนักธุรกิจ คนจีน ที่เข้ามาทำไรชา สวนส้ม เป็นต้น

ส่วนที่สอง กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า ซึ่งก็เป็นไปอย่างสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชน จากเดิมที่พื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ แต่เมื่อเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินก็

ส่งผลต่อระบบนิเวศวิทยาของชุมชนจนเกิดปัญหากระทบไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเลี่ยงไม่ได้ แม้จะมีการรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหา แต่ด้วยการสะสมตัวของการทำลายทรัพยากรมาอย่างยาวนานนั้น ทำให้การรื้อฟื้น หรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับมาอุดมสมบูรณ์เช่นในอดีตเป็นไปได้อย่างยากยิ่ง

สวนส้ม: ภัยคุกคามดิน น้ำ ป่า และชีวิต

ภาพการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ อำเภอแม่สรวย จากการเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวน ใช้เมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น วิธีการผลิตเพื่อยังชีพเอาไว้ใช้ เอาไว้กินในครัวเรือน นั้นเป็นภาพที่ปรากฏเมื่อหลายสิบปีก่อน แต่ในระยะหลังเมื่อ ๑๖ ปีที่ผ่านมา ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐ การเปลี่ยนแปลงนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมเริ่มคุกคามพื้นที่ อำเภอแม่สรวย ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น เริ่มรู้จักการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช เริ่มซื้อเมล็ดพันธุ์ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วเหลือง และที่ล่ำปัส และที่สุดคือ หันไปพึ่งบริษัทนายทุนมากกว่าเดิม

เมื่อดูนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ พบว่า จังหวัดเชียงรายเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์มีระบบนิเวศและฐานวัฒนธรรมอันหลากหลาย โดยเฉพาะพื้นที่ติดกับประเทศพม่า ลาว จีน รัฐบาลจึงยกให้พื้นที่ดังกล่าวเป็น ๕ เหลี่ยมเศรษฐกิจ ออกนโยบายพัฒนากฎศาสตร์เศรษฐกิจระหว่างประเทศ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง พื้นที่ทางการค้า การส่งออกสินค้าระหว่างประเทศ คือ อำเภอเชียงของ อำเภอเชียงแสน อำเภอแม่สาย ส่วนพื้นที่ทางภาคเกษตรอุตสาหกรรม คือ อำเภอแม่สรวย และ อำเภอเวียงป่าเป้า ทำให้กลุ่มนายทุนเข้ามาซื้อที่ดินเป็นจำนวนมาก ในกรณีนี้เกิดขึ้นเกือบทุกตำบลใน อำเภอแม่สรวย เนื่องจาก "ส้ม" เป็นผลไม้ติดปากของคนทุกวัย นึกอะไรไม่ออกก็ซื้อกินส้มไว้ก่อน ทำให้นายทุนเล็งเห็นช่องทางเข้ามาขยายพื้นที่ในการทำสวนส้มใน อำเภอแม่สรวยมากขึ้น โดยไม่คำนึงถึงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การเช่าที่ดินทำกินเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มเติมใน ตำบลป่าแดด บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย และซื้อที่ดินในหมู่บ้านหมู่ที่ ๗, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๒๐ และ ๒๒ (จากบันทึกของศูนย์ประสานงานปกครองและพัฒนาชุมชน ตำบลป่าแดด) โดยได้ปลูกส้มเป็นหลักจำนวนทั้งสิ้นเกือบ ๔๐๐ ไร่ โดยเฉพาะหมู่ที่ ๑๓ ทางกลุ่มนายทุนเป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่ง ซึ่งเป็นนายทุนมาจากนอกชุมชนเข้ามาขออนุญาตเช่าพื้นที่เป็นจำนวน ๖ คน (นามสกุลเดียวกันทั้งหมด) และยังคงดำเนินธุรกิจสวนส้มมาจนปัจจุบัน

และจากบันทึกรับรองการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน ตำบลป่าแดด วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๔๖ ขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด เป็นบันทึกคำยินยอม การขอเช่าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย เพื่อปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น ลำไย, ส้ม ฯลฯ ในพื้นที่ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ซึ่งบริเวณที่ที่ขอเช่าทำประโยชน์หรือไถ่เลี้ยง ไม่เคยมีปัญหา ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับราษฎรในพื้นที่แต่อย่างใด ดังนั้นหากมีปัญหากับราษฎรเกี่ยวกับข้อขัดแย้งอันเกี่ยวข้องกับพื้นที่ดังกล่าว อาจจะเกิดขึ้นตามมาก่อนหรือภายหลังได้รับอนุญาตแล้ว เช่น

- ถนนที่เข้าสู่พื้นที่การเกษตรของราษฎรเกิดการชำรุดเสียหายอันเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ขออนุญาต ให้ผู้ขออนุญาตรับทำการปรับปรุง ซ่อมแซมให้คงสภาพเดิม

- หากแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ใกล้เคียง มีสารพิษอันเนื่องจากการกระทำในไร่ ให้ผู้ขออนุญาตรีบทำการแก้ไขภายใน ๑ เดือน
- หากราษฎรในพื้นที่ได้รับความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากสารพิษที่ใช้ในไร่ ให้ผู้ขออนุญาตรีบดำเนินการรักษา และดำเนินการแก้ไขโดยด่วน
- ถ้าเกิดข้อร้องเรียนและข้อพิพาทในการใช้สารเคมี ผู้ขออนุญาตยินดีให้เจ้าหน้าที่และองค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้าไปตรวจสอบในพื้นที่ได้ทุกเรื่อง
- ขอให้ผู้ขออนุญาตสนับสนุนปุ๋ยหมัก มูลสัตว์ และแรงงานในพื้นที่ตำบลป่าแดด
- ให้ผู้ขออนุญาตจัดการเรื่องขยะที่เกิดจากการทำงานในไร่ให้เรียบร้อยและถูกวิธี
- หากองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ได้รับหนังสือร้องเรียนความเดือดร้อนของราษฎรจากการกระทำใด ๆ ในไร่ของผู้ขออนุญาต และองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ได้แจ้งให้ผู้ขออนุญาตดำเนินการแก้ไขแล้ว หากผู้ขออนุญาตเพิกเฉย ไม่รีบดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น องค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดดขอยกเลิกการขอเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน และจะดำเนินการตามขั้นตอนต่อไป
- ห้ามใช้แรงงานต่างด้าวโดยเด็ดขาด ให้ใช้แรงงานในพื้นที่ ตำบลป่าแดดเท่านั้น
- ห้ามใช้แรงงานผู้ติดยาเสพติด และห้ามดื่มสุราในพื้นที่ ขออนุญาตเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาท บันทึกฉบับนี้เป็นหลักฐานเพื่อแสดงว่าแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ๙ ข้อ ได้ผ่านการประชาคมหมู่บ้านราษฎรทุกคนในหมู่บ้านได้ให้ความเห็นชอบการขอเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนตำบลป่าแดดเป็นเอกฉันท์แล้ว

บันทึกดังกล่าวเป็นบันทึกการรับรองการทำสวนส้ม ของกลุ่มตระกูลใหญ่ดังกล่าวที่มาขอทำการเข้าป่าสงวนในเขตพื้นที่ หมู่ที่ ๔-๑๓ ตำบลป่าแดด และผู้มาขอได้ขอการรับรองการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนจากองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ฝ่ายปกครอง กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งสนับสนุนการทำสวนส้มดังกล่าว โดยอ้างว่าทำให้ชาวบ้านมีงานทำ นำความเจริญสู่พื้นที่ และอ้างถึงการทำเกษตรปลูกพืชล้มลุกและพืชยืนต้นว่าเกษตรกรใน ตำบลป่าแดดก็ทำกันอยู่แล้ว

การอ้างถึงประชาคมหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลว่าหมู่บ้านทั้งหมด ๒๒ หมู่บ้านมีความเห็นชอบเกี่ยวกับมติดังกล่าว โดยให้มีการจัดเวทีประชาคมทุกหมู่บ้าน ซึ่งปรากฏว่ามีผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้าไปทำให้มติในหมู่บ้านเป็นไปด้วยดี ปรากฏว่ามี ๓ หมู่บ้านไม่ยอมเซ็นชื่อ คือ หมู่ ๑๐, ๗ และหมู่ ๑๔ จากการตรวจสอบการบันทึกปรากฏว่ามีลายเซ็นดีถูกปลอม ทำให้กลุ่มประชาชนผู้รักสุขภาพและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติ ได้ทำหนังสือยื่นต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย

จากการสอบถามผู้ประสานงานโครงการรักษแม่ลาว ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสวนส้มใน ตำบลป่าแดดถูกหนุนจาก สส. สจ. และข้าราชการสวนท้องถิ่นในพื้นที่ ถึงแม้ว่าจะมีการจัดเวทีประชาคมแล้วก็ตาม องค์การบริหารส่วนตำบลก็ถือมติตามประชาคม แต่ปรากฏว่าบางหมู่บ้านไม่ได้จัดเวที และมี ๓ หมู่บ้านที่ไม่เห็นด้วยกับมติดังกล่าว เจ้าของสวนส้มบางส่วนได้ขยายพื้นที่จาก อำเภอฝาง อำเภอแม่สาย และ อำเภอไชยปราการ เข้ามาใน อำเภอแม่สรวย ถ้าพูดถึงเฉพาะ ตำบลป่าแดดปัจจุบันมีสวนส้ม

ประมาณ ๔,๐๐๐ ไร่ และในอนาคตจะมีการบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่าสงวนออกไปอีกทั้งจากนายทุนและชาวบ้าน เพราะมีการปั่นราคาที่ดิน และด้วยข้ออ้างที่จะทำให้คนในพื้นที่มีงานทำ

จากการสำรวจการขยายตัวของสวนส้มใน ตำบลปาดด เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๗ ผู้เก็บข้อมูลได้เดินทางไปยังไร่ธนະฤทธิ (บุคคลภายนอกห้ามเข้า) และไร่วรพล (บุคคลภายนอกห้ามเข้า) ตามป้ายปักไว้หน้าสวนส้มทั้ง ๒ แห่ง สวนส้มบางส่วนเมื่อสังเกตดูรอบ ๆ สวนใหญ่เป็นส้มที่ลงทุนปลูกได้ ๑-๒ ปี โดยประมาณ

แทบไม่กล้าเชื่อว่าป่าสงวนแห่งชาติถูกบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่ม ในขณะที่ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนในกรณีปลูกส้มให้ห่างจากพื้นที่ชุมชนอย่างต่ำ ๕๐ วา กลับไม่เป็นความจริง เนื่องจากพบว่าสวนส้มบางแห่งมีพื้นที่ติดกับโรงเรียนด้วยซ้ำไป ในขณะที่การขีดกันสารเคมีนั้น สวนส้มขีดพ่นในช่วงเวลาเย็นและเวลากลางคืนอากาศและอุณหภูมิจะต่ำ (กดต่ำ) ทำให้สารเคมีกระจายในรัศมีวงแคบ ชาวบ้านอยู่ภายในบ้านบริเวณใกล้เคียงไม่ได้ออกไปไหนเนื่องจากการทำงานที่เหนื่อยล้าทั้งวัน จึงได้รับผลกระทบในเรื่องของกลิ่นสารเคมีที่เหม็นขณะที่มีการขีดพ่น หากขีดเวลากลางวันรัศมีมีการกระจายตัวจะไกลออกไปหลายกิโลเมตร

การใช้น้ำในสวนส้มในหน้าแล้งที่เข้าสู่ช่วงฤดูแล้ง-พฤษภาคม เริ่มส่งผลกระทบต่อชาวบ้านด้วย สวนส้มหลายพันธุ์ต้องการน้ำที่ใช้ในแต่ละวันหลายลูกบาศก์เมตร แหล่งน้ำที่ใช้อยู่เดิมคือแอ่งจองตาเนินน้ำเริ่มแห้งขอด สวนส้มจ้างรถแบคโฮ มาขุดน้ำบริเวณน้ำแม่ลาวโดยปิดกั้นลำน้ำ และใช้ท่อพญานาคสูบน้ำขึ้นไปใช้ในสวนส้ม ทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำในการเกษตรเดือดร้อน โดยเฉพาะกลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาซึ่งทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาเริ่มประมาณปี ๒๕๔๕ พบว่าเกิดคราบน้ำมันจากเครื่องสูบน้ำไหลออกมา ทำให้ปลากระสับกระส่ายขึ้นมาว่ายเหนือผิวน้ำเหมือนกับหายใจไม่ออก วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๔๖ ผลจากการปิดกั้นน้ำแม่ลาวเพื่อดึงน้ำเข้าสวนส้มทำให้น้ำแห้งขอดปลาในเขตอนุรักษ์ว่ายหนีออกนอกเขต วายขึ้นตามน้ำและชาวบ้านบางส่วนที่หาปลาได้จับปลาโดยไม่ทราบว่าเป็นปลาในเขตอนุรักษ์ กลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาร่วมกับชาวบ้านจึงช่วยกันทลายแนวปิดกั้นขวางน้ำแม่ลาวให้น้ำไหลดังเดิม ในกรณีเช่นนี้สวนส้มไม่ได้ได้ละเมิดสิทธิชุมชนในการใช้น้ำโดยไม่ขออนุญาตแต่อย่างใด วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๗ กลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาร่วมกับชาวบ้านจึงช่วยกันทำทาบกันน้ำเพื่อรักษาระดับน้ำให้ปลาในเขตอนุรักษ์ได้อยู่ นี่เป็นเพียงผลกระทบแรกที่ชาวบ้านได้รับ แต่หากพูดถึงในอนาคตในไม่ช้าก็ข้างหน้าจะเกิดผลกระทบอย่างไร เพราะสวนส้มใช้สารเคมีเป็นพิษ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และการขยายพื้นที่ในการปลูกส้มจะขยายไปกว้างขวางมากเพียงใด

พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากดิน-น้ำ-ป่า ในบริเวณลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน ในอดีตป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก และผู้คนหลายกลุ่มต่างพึ่งพาอาศัยอยู่กับป่า หายของกินจากป่า มีวิถีชีวิตที่ผูกพันและเคารพเกื้อกูลกัน ป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นของ "หน้าหมู่บ้าน" ที่ทุกคนร่วมกันใช้ให้เพียงพอต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิตเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงของการจัดการป่าไม้ในเขตบริเวณดังกล่าวครั้งใหญ่เกิดขึ้นในยุคสัมปทานป่าไม้ การขยายตัวดังกล่าวทำให้มีการรุกคืบการตัดไม้ของบริษัทต่างชาติเข้ามา ในเขตพื้นที่แม่สรวย - เวียงป่าเป้า บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ ได้ทำการตัดไม้สัก ตะเคียน ไม้เต็ง ไม้รัง และขยายพื้นที่การตัด และขนไม้ออกจากป่าเป็นจำนวนมหาศาล ทำให้ช่วงนี้ป่าไม้ลดลงอย่าง

รวดเร็ว แม้จะมีการอนุญาตให้สัมปทานจากรัฐ แต่วิธีการตัดไม้ของกลุ่มบริษัทดังกล่าว มีการตัดที่อยู่เหนือพื้นที่กำหนด และนำไม้ที่ตัด (ซึ่งส่วนใหญ่จะทำเป็นไม้หมอนหนุนรถไฟ) การสัมปทานป่าไม้ด้วยเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับกลุ่มนายทุนทั้งในและนอกพื้นที่เข้าลักลอบตัดไม้ทำลายป่าด้วย และคนในบริเวณดังกล่าว เมื่อเห็นกลุ่มนายทุนตัด ก็เริ่มตัดไม่ออกขาย ช่วงนี้เป็นช่วงวิกฤตที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้รัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญของป่าไม้ จึงจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับป่าสงวนแห่งชาติ เขตอุทยานและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าขึ้นมา และเข้ามาควบคุมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แม้ว่าจะมีกฎหมายขึ้นมาควบคุมและมีการปิดสัมปทานป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้วก็ตาม ปัจจุบันยังพบว่ามีปัญหาเรื่องการตัดไม้ทำลายป่า และการบุกรุกการทำลายป่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องการจัดการป่าระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับนายทุน อย่างกรณีที่รัฐออกกฎหมายอพยพคนออกจากป่า เนื่องจากมีความคิดว่า คนที่อยู่กับป่าเป็นผู้ทำลายป่า และคนที่อยู่กับป่าเองก็พยายามที่จะพิสูจน์ว่าพวกเขาอยู่กับป่ามาหลายชั่วอายุคนแล้ว กฎหมายเพิ่งออกมาทีหลัง เมื่อถูกควบคุมการจัดการป่า ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะกลุ่มคนทำไร่บนดอย ต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบถาวร ทำข้าวอยู่ที่เดิม ทำให้ผลผลิตในไร่นาดำและต้องพึ่งพากระบวนการผลิตสมัยใหม่ ที่ใช้ยาฆ่าแมลง ปุ๋ย และสารเคมีเพิ่มมากขึ้น ส่วนพื้นที่ป่าไม้ที่ลดลงในปัจจุบันยังมีการลักลอบตัดไม้จากกลุ่มนายทุนภายใน เพื่อนำไปขายสำหรับงานก่อสร้าง เป็นขบวนการของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น รวมถึงการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเกษตรอุตสาหกรรม การเช่าพื้นที่ของเกษตรอุตสาหกรรมในเขตป่า เป็นต้น

ลักษณะการตัดไม้ จากการตัดเพื่อยังชีพ สร้างบ้านเรือน ทำฟืน ทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน ไม้ใหญ่จะถูกเลือกตัดเพื่อมาสร้างบ้าน โดยการตัดของชุมชนจะไม่ตัดไม้ใหญ่ในเขตป่าต้นน้ำ ซึ่งเชื่อว่ามีผีขุนน้ำคุ้มครอง และไม้เล็กจะถูกตัดมาทำฟืน

ส่วนการตัดไม้เพื่อการอุตสาหกรรม จากการตัดไม้เพื่อยังชีพ เริ่มมีการตัดไม้เพื่อการอุตสาหกรรม แปลงป่าไม้เพื่อการค้า พัฒนาการจากการสัมปทานป่าไม้สำหรับทำไม้หมอนรถไฟ เป็นการตัดไม้เชิงพาณิชย์ ในส่วนพื้นที่การปลูกป่าเพื่อการค้า จัดว่าอยู่ในนโยบายของรัฐด้วย โดยระบุว่าพื้นที่ป่า ๑๕% ถูกจำกัดให้มีการปลูกป่าเพื่อการค้าโดยเฉพาะ จะมีไม้ที่ปลูก เช่น ไม้สัก ยูคาลิปตัส สำหรับให้บริษัทเอกชนเข้าสัมปทานและเพื่อการส่งออกโดยเฉพาะ

และการปลูกป่าโดยไม่คำนึงถึงทรัพยากรที่สอดคล้องกับพื้นที่ก็มีผลกระทบเช่นเดียวกัน ในกรณีที่เกิดขึ้นที่บ้านแม่ยางมัน หน่วยงานการจัดการป่าต้นน้ำแม่ยางมันได้เข้าไปส่งเสริมการปลูกป่าโดยนำพันธุ์ไม้สัก สน ยูคาลิปตัส ไปปลูก และในการปลูก ต้องตัดไม้บริเวณรอบข้างเป็นลานกว้าง เป็นการทำลายพันธุ์ไม้พื้นเมือง และพันธุ์ไม้ที่เป็นที่อยู่อาศัยและให้อาหารแก่สัตว์ป่าด้วย ชาวบ้านบอกว่าการปลูกป่าที่ดีควรปล่อยให้ธรรมชาติเป็นผู้จัดการดีที่สุด

นอกจากนี้ป่าไม้บนพื้นที่สูงยังเกิดการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการส่งเสริมพื้นที่ทางเกษตรกรรม ปลูกไม้ผลยืนต้นและพืชผักเมืองหนาว รวมถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น วนเกษตร การทัวร์ป่า การทำรีสอร์ต ซึ่งลักษณะการใช้ป่าไม้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก เช่น การปลูกไม้ผล จำพวกป๊วย ท้อ สาลี่ ฯลฯ จะต้องตัดไม้ที่ขึ้นอยู่เดิมออก แล้วปลูกพันธุ์ไม้ที่ต้องการลงไปแทน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ลักษณะการใช้ที่ดินมีความสัมพันธ์กับเรื่องป่าไม้อยู่มาก เนื่องจากลักษณะพื้นที่การทำมาหากินของชุมชนส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ที่ดินมีการบุกเบิกและโค่นต้นไม้เพื่อการผลิตและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ในเขตพื้นที่แม่สรวย – เวียงป่าเป้า ลักษณะการใช้ที่ดินมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่การจัดการใช้ประโยชน์ค่อนข้างเหมือนกัน กล่าวคือ มีการแบ่งพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์ที่เหมาะสม

ช่วงแรก ลักษณะการครอบครองพื้นที่ ส่วนใหญ่ในอดีตใช้การบุกเบิก คนไหนขยันก็ได้ที่มาก ต่อมาเมื่อมีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าและมีการรังวัดที่ดินเกิดขึ้น เอกสารสิทธิในพื้นที่ทำกินจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะหากใครมีที่ดินอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตวนอุทยาน จะไม่ได้รับสิทธิการถือครองที่ดินโดยการรับรองจากรัฐ คือ รัฐจะไม่ออกโฉนดให้ ทำให้ลักษณะของการใช้ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการรับรองสิทธิการถือครองที่ดิน และทำให้ที่ดินเริ่มมีการซื้อขายและตีเป็นมูลค่า พบว่าในพื้นที่รวมการออกโฉนดที่ดินจะง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนมือยังไม่พบบ่อย คือจะมีการซื้อขายที่ดินภายในชุมชน อย่างกรณีที่มีช่วงหนึ่งคนนิยมไปทำงานต่างประเทศ (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๓๐) หลังเหตุการณ์ทางการเมืองยุติลง ผู้คนแถบนี้ก็เริ่มไปต่างประเทศ และขายที่ดินของตนเองให้กับคนในพื้นที่ด้วยกัน เพื่อจะเอาเงินไปใช้สำหรับการไปต่างประเทศ

ช่วงที่สอง คือช่วงที่มีการรังวัดที่ดินและการส่งเสริมการทำไร่ ทำสวน ปลูกพืชพาณิชย์ต่าง ๆ จำพวกขิง ข่า ฝรั่ง ฯลฯ การรังวัดที่ดินโดยเฉพาะที่ตอนคือมีลักษณะความชันไม่เกิน ๓๕% เป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ และทางรัฐได้มีการออกเอกสารสิทธิในการครอบครองสิทธิในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว เรียกว่า สด.๑ ในช่วงนี้ชาวบ้านได้เริ่มผลิตพืชผลทางการเกษตรที่มุ่งการค้าเพิ่มมากขึ้น และผลผลิตเริ่มราคาตก บางส่วนออกสู่ตลาดไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้ และเริ่มกู้ยืมเงินในที่สุดก็ต้องปล่อยที่ดินของตนเองให้หลุดมือไป แต่ในช่วงดังกล่าวยังถือว่าที่ดินเปลี่ยนมือน้อย

ช่วงที่สาม ที่ดินยุคที่ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ถือว่าเป็นยุคทองของที่ดิน และมีการขายที่ดินมากที่สุด เนื่องจากที่ดินมีราคาสูง จึงเกิดกลุ่มนายทุนและนายหน้าค้าที่ดินขึ้นอย่างมาก ชาวบ้านที่เริ่มเห็นเงินเป็นพระเจ้าเริ่มปล่อยที่ดินหลุดมือตนเอง และเห็นเงินเป็นสำคัญ ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านขายที่ดิน มากที่สุด และเจ้าของที่ดินกลายเป็นพวกนายทุนจากที่อื่น

ช่วงที่สี่ ยุคส่งเสริมการปลูกพืชอุตสาหกรรม เมื่อผ่านมาถึงยุคนี้ ที่ดินหลุดจากมือชาวบ้านไปประมาณ ๖๐% ต่อมาเมื่อเกิดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ทำให้กลุ่มนายทุนเริ่มมองหาที่ดินในเขตแม่สรวย – เวียงป่าเป้า เพื่อลงทุนการปลูกพืชเพื่อส่งป้อนระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น ส้ม ชา อ้อย พืช ฯลฯ มีการบุกเบิกที่ดินในเขตป่าเพิ่ม มีการปั่นราคาที่ดินเกิดขึ้น มีการเช่าพื้นที่เขตป่าสงวนเสื่อมโทรมเพื่อทำเกษตรอุตสาหกรรม และที่ดินมีการติดต่อซื้อขายและหลุดจากมือชาวบ้านถึง ๘๐% เกิดกลุ่มนายทุนทั้งในและนอกชุมชนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินเป็นจำนวนมาก

เมื่อที่ดินหลุดออกจากมือชาวบ้านมากขึ้น รวมถึงปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและกลุ่มนายทุนที่มากขึ้นซื้อที่ดินไปทำเกษตรอุตสาหกรรม และซื้อเก็บไว้เก็งกำไร หรือแม้แต่ซื้อทิ้งไว้เฉย ๆ ทำให้กลุ่มคนในพื้นที่ขาดที่ดินทำกิน มีปัญหาในเรื่องหนี้สิน ไม่มีรายได้หรือรายได้ต่ำ ค่าแรงถูก เพราะกลุ่ม

คนเหล่านี้ได้ผันตัวเองมาเป็น “คนรับจ้าง” ในภาคเกษตรอุตสาหกรรม และบางคนได้อพยพแรงงานออกนอกพื้นที่เป็นจำนวนมาก เริ่มตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๒ – ๒๕๔๕ เป็นต้นมา รวมถึง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และกองทุนเงินล้านด้วย

ช่วงที่ห้า นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ เริ่มมีความหวังเมื่อรัฐบาลยุคทักษิณได้ประกาศนโยบายปฏิรูปที่ดิน โดยยึดเอาที่ดินจากรัฐและที่รกร้างว่างเปล่าของหน่วยงานรัฐ มาจัดสรรให้กับคนจน แต่ก็ยังมีปัญหาดิตยขัดหลายขั้นตอน ในการพิสูจน์และตรวจสอบกรรมสิทธิ์ รวมถึงความชอบธรรมในการแก้ไขปัญหาที่ถูกต้องอย่างแท้จริง เพราะหากที่ดินสามารถแปลงให้เป็นทุนได้จริง ในอนาคตเกษตรกรอาจจะขายที่ดินให้หลุดมือจากตนเองเพิ่มมากขึ้นก็ได้

อย่างไรก็ตามชุมชนเองในระยะหลังเริ่มตระหนักถึงผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน เริ่มมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้น หลายคนเริ่มหันมาหาทางสู้ และแก้ปัญหา เกิดการรวมตัวของผู้คนหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่มีความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ บ้านป่าแดด อำเภอแม่สรวย ที่พลิกฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น การทำของเล่นจากวัสดุในชุมชน และให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้ โดยมีหนุ่มสาวรุ่นใหม่ในชุมชนเป็นผู้ผลักดัน หาทุนรอนและสร้างสรรคกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือ กลุ่มพระสงฆ์ ทั้งจากโครงการธรรมจาริก และที่วัดศรีสุทธาวาส ที่เข้าไปช่วยเหลือให้ความรู้ แก่ชาวเขาในพื้นที่ห่างไกลต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่สนใจในเรื่องปัญหาเศรษฐกิจและสังคม เช่น กลุ่มรักษ์แม่ลาว ซึ่งเป็นหนุ่มสาวรุ่นใหม่ ที่ร่วมทำงานวิจัยกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย หรือองค์กรต่าง ๆ ไปจนถึงนักศึกษาปริญญาโท แล้วนำความรู้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา เป็นฐานข้อมูลชุมชน ส่วนหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อใช้เป็นฐานการต่อรอง รับมือการเข้ามาจากทุนนอก ดังจะเห็นว่ามีคนนำความรู้เรื่องการทำลายทรัพยากรดินของสวนส้ม มาใช้ต่อรองกับรัฐและนายทุนที่จะเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ในแง่หนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างผู้เสียประโยชน์แต่ละกลุ่ม แต่ในอีกแง่หนึ่งก็ทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหา และเกิดความรู้สึกรักและหวงแหน สิ่งที่เป็นสมบัติของชุมชนซึ่งจะต้องดูแลและเก็บไว้ให้ลูกหลานต่อไป

กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ มีหลากหลาย และมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกันไป ในที่นี้จากการศึกษาในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน มีกลุ่มการรวมตัวที่น่าสนใจกลุ่มหนึ่งคือ “กลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลา” แม้จะเกิดจากการผลักดันของหนุ่มสาว แต่สมาชิกที่เข้าร่วมมีทั้งเด็ก วัยรุ่น หนุ่มสาว และคนเฒ่าคนแก่ ในชุมชน คนทุกเพศ ทุกวัยต่างมารวมตัวกัน แต่มีกิจกรรมที่เน้นให้เด็กมีบทบาท ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่เยาวชนเริ่มตระหนักในปัญหาของท้องถิ่น และแสดงท่าทีเข้าร่วมอย่างจริงจังที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งแม้จะยังมีรุ่นพี่คอยเป็นที่เลี้ยงอยู่ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างคนท้องถิ่นที่มีความเท่าทัน และสนใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง

กลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลา เป็นการรวมตัวของเด็ก ๆ จาก ๒ หมู่บ้าน คือ บ้านดอนสลี หมู่ที่ ๗ และบ้านศรีดอนเรืองหมู่ที่ ๑๙ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยเริ่มต้นประมาณ ๒-๕ คน โดยได้คุยกันว่าลองชวนเพื่อน ๆ มาเล่นด้วยกัน วาดรูปสัตว์ประหลาด และว่าเด็ก ๆ ได้อะไรจาก

การวาด จากนั้น วันต่อมาก็มีเด็ก ๆ เข้ามาร่วมมากขึ้น จาก ๕ คน เป็น ๑๐ คน และมีการเล่นเกมสัปดาห์ รูป สอนร้องเพลง จำนวนเด็กเพิ่มมากขึ้น เด็ก ๆ มีการกีดกันการเข้ากลุ่มด้วยตนเอง ทำให้ผู้ปกครองบางคนต้องมาขอพาเด็กมาเข้ากลุ่มเอง บางคนที่ยาย ๆ มาเฝ้าดูเกาะขอบหน้าต่าง ก็เริ่มแสดงออกมากขึ้น มีการนัดเจอกันทุกวันหลังเลิกเรียน ประมาณ ๒ ชั่วโมง วันไหนถ้าไม่มีใครดูและอีกก็ต้องหยุด เด็ก ๆ ก็พากันไวยวาย เด็ก ๆ แบ่งกลุ่มและลองให้ฝึกการวิเคราะห์ห้องค้ประกอบของชุมชน มีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของน้ำแม่ลาว ในอดีตน้ำเป็นอย่างไร และมีความหลากหลายอย่างไรบ้าง โดยให้ไปสอบถามจากอู๋ย พ่อแม่ แล้วมาเล่าให้เพื่อน ๆ ฟังพร้อมกับการวาดแผนที่และมีการ วิเคราะห์ชุมชนที่เป็นอยู่ ชุมชนในฝันเป็นอย่างไร ที่เด็ก ๆ อยากเห็น หรืออยากให้เกิดในอนาคต ๕-๑๐ ปีข้างหน้า และมาดูว่าปัจจุบันชุมชนมีปัญหาอะไรถ้าไม่ได้แก้แล้วจะไม่ทำให้เกิดชุมชนในฝันเกิดขึ้นได้ ปัญหาหนึ่งที่เด็ก ๆ ให้ความสำคัญถึงปัญหาน้ำแห้ง และปลาในน้ำแม่ลาวที่เริ่มหายาก และปลาพื้นเมืองเริ่มจะสูญหายไป เด็ก ๆ พากันลองไปตามพ่อแม่ ที่บ้านว่า อยากเห็นปลาในน้ำแม่ลาวมีเยอะ ๆ ไหม ซึ่งพ่อแม่ของเด็ก ๆ ไม่ได้ตอบอะไรกับเด็ก ๆ เลย เพียงเพราะเห็นว่าเป็นการเอาเด็กมาเล่น ๆ แล้วก็จบ เป็นการดีอย่างเดียวคือไม่อยากให้ลูกของตนหนีไปเที่ยวที่ไหนใครตามหาลูกไม่เจอก็มาตามที่บ้านจะอื้อทุกครั้งไป

เด็ก ๆ ตื่นเต้นมากที่จะทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในน้ำแม่ลาวขึ้น เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ และฟื้นฟูสภาพน้ำแม่ลาว ช่วงเวลา ๑ - ๒ เดือน เด็ก ๆ แบ่งหน้าที่ ไปคุยกับพ่อแม่ อู๋ย ที่บ้าน นัดประชุมกรรมการหมู่บ้าน ไปคุยกับพ่อหลวงบ้าน หรือเล่าให้เพื่อน ในโรงเรียนว่าพวกเขาทำอะไรกัน รวมถึงเสนอให้หมู่บ้านมีการจัดการขยะไม่ให้ทิ้งขยะลงในแม่น้ำ เพราะว่าที่ผ่านมามีการทิ้งขยะลงในแม่ลาวและน้ำแม่ตาช้างตลอด การกำหนดสถานที่และระยะทางในการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา เบื้องต้นประมาณ ๔๐๐ เมตร บริเวณ สบแม่ตาช้างและน้ำแม่ลาวบริเวณสะพานข้ามน้ำแม่ลาว บ้านดอนสลี

กิจกรรมแรก คือการเปิดป้ายเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา บ้านดอนสลี - ศรีดอนเรือง ประมาณ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๔๕ ประธานชุมชน เจริญमान เจริญสถานที่ ทำหนังสือถึงนายอำเภอ ประธานขอพันธุ์ปล จากประมงเชียงใหม่ กรมประมง โดยให้ชุมชนเป็นเจ้าภาพในการเตรียมสถานที่ทั้งหมด เด็ก ๆ ทำสายรุ้ง ติดธง ให้กับเขตอนุรักษ์ เตรียมไม้แป้น มาทำป้าย ขัดไม้ ชื่อสีมาทา ประธานลงहनานัน มาช่วยเขียน ในเวลาเตรียมงาน เด็ก ๆ เอา ร้อย กลอง ฉิ่ง ฉาบ จากวัดพากันแห่ป้ายเขตอนุรักษ์ไปรอบ ๆ หมู่บ้าน ป่าวประกาศให้ชาวบ้านมาร่วมงาน และขอรับบริจาคเงินจากชุมชนมาเป็นกองทุนอาหารปลาเบื้องต้น

ในงานเปิดป้ายมีปลัดมาแทนนายอำเภอ คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้นำทางพิธีกรรม มีการใส่ขันดอกไม้ในงาน คือทางเดินที่สะพาน เด็ก ๆ จัดนิทรรศการ ให้ความรู้ มีการพูดคุยกับผู้นำ มีการเชิญผู้นำท้องถิ่นทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน แกนนำคนเฒ่าคนแก่ อบต.ภายในตำบลมาร่วมงานกันเป็นอันมาก ในงานมีการเทศนาความสำคัญของน้ำแม่ลาวกับผู้คน มีการปล่อยปลา โดยแกนนำของกลุ่มเด็ก ๆ ที่ประธานเป็นหลักคือเน๊ท และอู๋ ซึ่งเป็นพี่คนโตที่สุดของกลุ่มเป็นหลัก

หลังจากเปิดป้ายและให้ชุมชนอื่น รับรู้แล้ว เด็ก แบ่งเวรกันให้อาหารปลา คือต้องให้อาหารสัปดาห์ปลาเป็นอย่างต่ำ ประมาณ ๓ อาทิตย์ ให้อาหารปลาแบบไหลไปกับน้ำโดยไม่มีแว่วว่าปลาจะมากินอาหาร ทำติดต่อกันประมาณ ๔-๕ อาทิตย์ ปลาเริ่มเข้ามากินบ้าง จำนวน ๕-๖ ตัว หลังจากนั้นเป็นต้นมา

จำนวนของปลาในเขตอนุรักษ์และนอกเขตอนุรักษ์ที่ชาวบ้านจับปลามีตัวโตขึ้นและหางายขึ้น ในช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านมีการถมเข้บริเวณน้ำลึก จะทำให้ปลาพากันไปอยู่เข้ ปรากฏว่าปีนั้นชาวบ้านพบว่าเข้ที่ถมมีปลามากและตัวใหญ่ซึ่งไม่เคยมีมาในช่วง ๑๐ ปีที่ได้ปลามากมาย ชาวบ้านเริ่มรู้ว่าการสร้างเขตอนุรักษ์แค่ ๘๐๐ เมตร แต่ทำให้ปลามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทั้งสายน้ำเรื่อยมาจนถึง ตำบลแม่สรวย ระยะทางประมาณ ๗-๘ กิโลเมตร

ปัญหาหลักของการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา คือความเข้าใจของหมู่บ้านใกล้เคียงที่ต้องทำความเข้าใจกันใหม่ หน้าแล้งประสบกับปัญหาเรื่องน้ำแห้ง น้ำตื้น ไม่มีน้ำลึก ทำให้ปลาไม่มีที่อยู่ เพราะตามธรรมชาติปัจจุบันของน้ำแม่ลาวน้ำจะตื้น และมีวังหรือน้ำลึก ช่วงต่ำลงไปเป็นจุด ๆ การแก้ปัญหของชาวบ้านที่ผ่านมามีการระดมการสอบถามจากชาวบ้านทุกหลังคาเรือน และประสานขอจากทางอบต. บำบัดน้ำให้แม่น้ำลึกพอประมาณให้ปลาที่ตัวใหญ่ ๆ ได้มาอยู่ และมีการถมเข้ได้สะพานข้ามน้ำแม่ลาวเพื่อสร้างบ้านให้ปลา ปัญหาที่ผ่านมาในเรื่องน้ำแห้ง คือสวนส้มกันน้ำแม่ลาวแบบปิดตายเพื่อต้งน้ำเข้าไปใช้ในสวนส้มทำให้น้ำแห้งขุด ปลาวายน้ำหนีออกจากเขตอนุรักษ์ ปลายตายเกลื่อน เพราะว่าไม่มีน้ำ ทำให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ จับปลาไปเป็นจำนวนมาก ความเสียหายที่เกิดขึ้นกับเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเด็ก ๆ ไม่สามารถทดแทนโดยการนำพันธุ์ปลามาจำนวนหนึ่งมาใช้นั่น แต่ความรู้สึกเสียใจของเด็ก ๆ เหล่านี้ยากที่จะทดแทนได้ จากกรณีดังกล่าวมีการประชาสัมพันธ์ทางหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ในระยะเวลาประมาณ ๑ เดือน ทำให้เจ้าของสวนส้มไม่พอใจ และคนงานบางคนของหมู่บ้านที่ทำงานในสวนส้มสร้างความกดดันให้กับแกนนำกลุ่มเด็ก ๆ จำเป็นต้องจัดเวทีชี้แจงความเข้าใจในหมู่บ้านระหว่างแกนนำที่ถูกกล่าวหา นักวิจัยชุมชน กรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านบางส่วนเจ้าของสวนส้ม

บทเรียนการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเห็นแก่ตัวของผู้คนในน้ำแม่ลาวจะต้องเผชิญหน้ากันอีกยาวไกล จะเห็นได้ว่าการเข้าครอบครองทรัพยากรส่วนรวมได้ จะต้องมีความอดทนทางการเงินมากกว่าชาวบ้านธรรมดา ส่วนชาวบ้านธรรมดาก็มีการแย่งน้ำกันแต่เป็นของระบบเหมืองฝายที่จัดการได้โดยคณะกรรมการ แต่เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับรับผิดชอบว่าเป็นหน้าที่ของใคร จะอ้างว่าไม่รู้เป็นไปไม่ได้ ไม่รู้ว่าปีหน้าเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเด็ก ๆ ในกลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลาจะต้องเจอปัญหาที่หนักหนากว่าวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๗ ที่ผ่านมหรือไม่

สรุป

กล่าวโดยสรุป การศึกษาประวัติศาสตร์ - โบราณคดีของชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน พบว่า สิ่งสำคัญที่ธำรงรักษาความเป็นชุมชนมาอย่างยาวนานคือการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นทั้งการจัดการทรัพยากร และการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำลาว ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการน้ำ

ในอดีตการจัดการน้ำ ที่เป็นเสมือนหัวใจหลักของชุมชนลุ่มน้ำลาว ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรและควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อน้ำถูกเปลี่ยนเจ้าของจากชุมชน กลายเป็นรัฐ เหมือง

ฝ่ายที่เคยเป็นชลประทานราษฎรกลายเป็นเขื่อนซึ่งเป็นชลประทานหลวงขนาดใหญ่ การใช้ประโยชน์จากน้ำก็เปลี่ยนรูปแบบไป ความสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

“น้ำแม่ลาว” เป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลหล่อเลี้ยงผู้คนแถบแม่สรวย – เวียงป่าเป้า ซึ่งนอกจากมีความจำเป็นต่อการบริโภคแล้ว การอุปโภคก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้น้ำแม่ลาวเกิดผลกระทบขึ้นอย่างมาก ภาพน้ำแม่ลาวที่เคยเป็นแม่น้ำสายใหญ่ มีความกว้างประมาณ ๘ – ๑๕ วา ลึกบางจุด ๓๐ ศอก มีท่าเรือข้ามน้ำ ๓๒ ท่า แต่ปัจจุบันผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทำให้น้ำแม่ลาวแห้งขอดในหน้าแล้ง ส่วนหน้าฝนน้ำแม่ลาวก็ไหลท่วมเข้าบ้านเรือน พันธุ์ปลาลดน้อยลง ตลิ่งพังทลาย ขยะลอยตามน้ำ ตลอดจนปัญหาสารเคมีตกค้างต่าง ๆ เป็นต้น

การใช้น้ำแม่ลาว มีวิวัฒนาการมาหลายชั่วอายุคน ในแถบบริเวณพื้นที่ราบที่มีการทำนาเหมือนฝ่ายถูกคิดขึ้นมาเพื่อจัดการน้ำ มีตั้งแต่ฝ่ายที่สูง ฝ่ายที่ดอน และเหมือนฝ่ายที่ราบ โดยใช้เกณฑ์การไหลจากที่สูงลงที่ต่ำและตีกันน้ำให้ยกกระดบไหลเข้าที่นา เป็นระบบความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ที่ต้องใช้น้ำร่วมกันอย่างเกื้อกูล โดยมีการกำหนดกติกาการใช้น้ำร่วมกันอย่างเหมาะสม

การเปลี่ยนแปลงการใช้น้ำเริ่มเกิดขึ้นเมื่อทรัพยากรป่าเริ่มลดลง เนื่องจากมีการขยายตัวในการใช้ที่ดินเป็นอย่างมาก สาเหตุมาจากการขยายตัวการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การลักลอบตัดไม้ และการใช้มาตรการควบคุมของรัฐ ทำให้รัฐเข้ามาควบคุมป่าไม้และจัดการกำหนดคุณภาพลุ่มน้ำออกเป็น ๕ ชั้น คือ

1) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ แบ่งเป็น

- พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ A คือบริเวณที่สภาพป่าอุดมสมบูรณ์ จะต้องสงวนรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร
- พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ B สภาพป่าส่วนใหญ่ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาอย่างอื่น

2) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๒ มีคุณภาพเหมาะสมต่อการเป็นต้นน้ำลำธาร และสามารถจัดทำประโยชน์เมืองแร่

3) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๓ สามารถใช้ประโยชน์ได้ มีการทำป่าไม้ เมืองแร่ และปลูกพืชอุตสาหกรรม

4) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๔ สภาพป่าถูกบุกรุกแผ้วถาง เพื่อทำไร่เป็นส่วนมาก

5) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๕ พื้นที่ราบลุ่มหรือเนินเอียงเล็กน้อยโดยทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางเพื่อทำกสิกรรมโดยเฉพาะ

นอกจากนี้ยังได้มีการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จำแนกการใช้ประโยชน์ออกเป็น ๓ เขต คือ

- เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์
- เขตพื้นที่เพื่อป่าเศรษฐกิจ
- เขตพื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗)

การกำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำและการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร เมื่อดูตามพื้นที่ลุ่มน้ำตามพื้นที่เขตตาน้ำผุดหรือต้นน้ำไม่ได้อยู่ในพื้นที่ป่าสูงชันแต่อย่างใด เพราะมีการพบการผุดของน้ำ ส่วนใหญ่เป็นป่าจำพวกต้นกล้วยป่าและเฟิร์น ส่วนพื้นที่ใช้ในการทำเมืองแร่และปลูกพืชอุตสาหกรรมตาม